Жінка в пісках

Без загрози покарання немає радості від утечі.

ЧАСТИНА ПЕРША

1

Одного серпневого дня пропав безвісти чоловік. Скориставшись відпусткою, він вирушив до моря — туди їхати півдня поїздом — і більше не давав про себе знати. Всі спроби відшукати його — і звернення до поліції, й оголошення в газеті — закінчилися невдачею.

Правду кажучи, зникнення людини — не така вже й рідкісна подія. Статистика свідчить, що протягом року до поліції надходить кілька сот заяв про такі випадки. І хоч як дивно, знаходять небагатьох. Після вбивства чи нещасного випадку залишаються сліди трагедії; мотиви такого злочину, як викрадення людини, теж здебільшого можна виявити. В інших численних випадках, коли нема за що зачепитися, зникнення можна віднести до категорії звичайної втечі — принаймні так його можна назвати.

Тому історія з тим чоловіком теж не була винятком. Хоча було відомо, куди приблизно він подався, але звідти ніхто не сповіщав про виявлення його трупа. Крім того, характер його роботи навіть не дозволяв припустити, що, може, йдеться про викрадення, пов'язане з фаховою таємницею. І взагалі останнім часом у вчинках і словах чоловіка не було й натяку на можливість утечі.

Тож цілком природно, що спочатку його знайомі уявили собі, ніби тут не обійшлося без жінки. Та оскільки його дружина пояснила, що метою поїздки були пошуки комах, то й поліція, і товариші по роботі почувалися мало не ошуканими. Справді-бо, хіба втечу з коханкою було

б доречно прикривати пляшечкою з ціаністим калієм та сачком? До того ж, якщо вірити станційному службовцеві, той чоловік зійшов на станції С. сам, без жодного супутника, з дерев'яною, як для фарб, коробкою та баклагою, перекинутими хрест-навхрест через плече, а тому й це припущення відкинули як непереконливе.

Після того з'явилася на світ гіпотеза про самогубство на грунті душевної депресії. її висунув один з його товаришів, що цікавився психоаналізом. На його думку, вже саме те, що доросла людина захоплюється такою нікчемною справою, як колекціонування комах, свідчить про порушення психіки. Трапляється, що такі незвичні нахили виявляють діти з Едіповим комплексом — щоб якось пригасити свої невто-лимі бажання, вони проколюють беззахисну комашку голкою. Та якщо такі нахили зберігаються і в дорослому віці, то це ознака, що хвороба загострилася. Тож зовсім не випадково, що ентомологи-аматори часто виявляються користолюбцями, відлюдниками, клептоманами чи гомосексуалістами. В такому випадку до самогубства на грунті душевної депресії лише один крок. Хтось навіть сказав, начебто ентомологів-аматорів приваблює не стільки ловіння комах, скільки ціаністий калій у пляшечці... Бо хіба саме приховування своєї потаємної пристрасті не означає, що людина соромиться її?

Та оскільки трупа не знайшли, то й цей добре обміркований здогад не було взято до уваги.

Отак минуло сім років, але до правди про долю зниклого чоловіка ніхто не докопався, а тому, згідно із 30-ю статтею Цивільного кодексу, його було визнано померлим.

2

Якогось серпневого дня пополудні на станції С. із поїзда зійшов чоловік з дерев'яною коробкою та баклагою, перекинутими хрест-

навхрест через плече, у сірій пікейній шапці, як в альпіністів; холоші штанів у нього були заправлені в шкарпетки.

Однак поблизу не було видно гір, вартих уваги альпініста. Контролер біля турнікета провів чоловіка недовірливим поглядом, а той, не довго вагаючись, забрався на заднє сидіння автобуса, що вирушав із станції у бік моря.

Незнайомець їхав до кінцевої зупинки, а коли зійшов там, то побачив, що земля помережана горбами та долинами. В низинах тяглися вузькі смуги рисових полів, а серед них то тут, то там росли острівцями дерева хурми. Чоловік перетнув село й попрямував до моря; земля ставала дедалі білішою та сухішою.

Незабаром скінчилися людські оселі й почався рідкий сосновий бір. Непомітно грунт обернувся на дрібний, майже липкий пісок. Подекуди в його заглибинах проступала тінню суха трава, а зовсім рідко, ніби кимось забутий, з'являвся безлюдний клаптик поля, засаджений баклажанами. Море, до якого простував чоловік, мабуть, лежало недалеко звідси.

Та ось чоловік зупинився. Оглянувся, витер рукавом піт з чола. Потім повільно відкрив коробку, вийняв з неї кілька паличок, зв'язаних у жмутик, з'єднав їх так одну з одною 1 що вийшов довгенький держак, і прикріпив на кінці його сачок. Збиваючи держаком вершечки трави, знову рушив далі. Над пісками плив морський запах.

Однак самого моря все ще не було видно. Напевне, воно ховалося за хвилястим краєвидом, що простягався до небокраю. Згодом поле зору розширилось і показалося нічим особливим не примітне, вбоге село: висока пожежна вишка й навколо неї дерев'яні покрівлі, придавлені зверху камінням. Правда, кілька будинків були під чорною черепицею або червоною бляхою. Будівля на розі єдиного в селі перехрестя, мабуть, належала риболовецькій артілі.

А там, трохи далі, напевне, було й море, і дюни — мета' його подорожі. Тільки от село тяглося навдивовижу далеко. Де-не-де виступала родюча земля, та здебільшого білів сухий пісок. Траплялися, однак, городи, засаджені арахісом і бататом. Запах худоби змішувався з морським. На узбіччі піщаної та глинистої вулиці, твердої, як штукатурка, біліли купи розбитих черепашок. Коли чоловік проходив цією вулицею, то і діти, що гралися на площі перед правлінням артілі, і старий, що лагодив рибальську сіть на перекошеній веранді, і юрба жінок з рідким волоссям на голові на хвилину завмирали, недовірливо дивлячись йому вслід. Але чоловікові було байдуже. Його цікавили тільки пісок та комахи.

Вражала не лише незвична протяжність села, але й те, що вулиця піднімалася поволі вгору. Якраз усупереч сподіванню, адже вона вела до моря. Невже він погано роздивився карту? Чоловік озвався до дівчини,, що саме проходила мимо. Та відвернулась і, ніби нічого не почувши, навіть не зупинилася. Ну що ж, нічого не вдієш. Треба йти далі, ні на що не звертаючи уваги. Бо і колір піску, і рибальські сіті, і купи черепашок свідчили, що море близько. Ще ніщо не віщувало небезпеки.

Дорога ставала дедалі крутішою і м'якшою. Тільки от дивина — будинки не піднімалися разом з нею вгору, а залишалися на одному рівні. Крутішала не тільки вулиця, але й земля між будинками. А тому здавалося, що село розташоване на схилі, а самі будинки на горизонтальній поверхні. Це враження підсилювалося з кожним кроком, аж поки стало зрозуміло, що всі будинки стоять у заглибинах, викопаних у піску. Схили тих ям уже виступали над дахами. Будинки один за одним щораз глибше занурювалися в пісок.

Раптом дорога стала дуже крутою: тепер її від гребеня даху відділяла відстань метрів із двадцять. "Як же вони тут живуть?" — подумав вражений чоловік і, зазираючи на дно ями, відчув, як зненацька подув такий сильний вітер, що йому аж дух забило. Чоловік підвів очі і побачив перед собою море: його темні води пінились і лизали берег

унизу під ногами. Він стояв на вершині дюни, що була метою його подорожі.

Звернутий до моря і відкритий мусонам, один її бік здіймався кручею, на другому, в пологих місцях, стирчали жмутики кволої трави. Чоловік оглянувсь і побачив ряди великих ям, які ставали все глибшими поблизу гребеня дюни і скидалися на надламаний бджолиний стільник. Село лежало на дюнах, або, інакше кажучи, дюни лежали на селі.

Проте чоловік був задоволений: як-не-як він досяг мети своєї подорожі. Чоловік ковтнув води з баклаги і вдихнув повітря на повні груди — воно було начебто чисте, але на зубах заскрипів пісок.

Чоловік приїхав сюди ловити комах, що живуть на піщаному грунті. Тутешні комахи невеличкі й непривабливі. Однак справжнього ентомолога не цікавлять метелики чи бабки. Він не мріє поповнити свою колекцію ще одним незвичним експонатом, байдуже ставиться до класифікації комах і, звісно, не шукає сировини для виготовлення ліків традиційної китайської медицини. Ловіння комах приносить йому набагато скромнішу і безпосереднішу радість: радість відкриття нового різновиду комах. Якщо йому це вдасться, то його ім'я разом з довжелезною латинською назвою комахи потрапить в ентомологічний атлас і таким чином, може, збережеться для майбутніх поколінь. Якщо завдяки комасі відкривач залишиться надовго в людській пам'яті, то його зусилля не пропали марно.

Такого відкриття можна було сподіватися, звернувши увагу на маленьких комах, нічим особливим не примітних, але багатих розмаїттям своїх видів. А тому чоловік уже давно приглядався до ненависних людям двокрилих, зокрема мух. Адже вони бувають навдивовижу різноманітні. Та оскільки всі ентомологи, здається, міркують однаково, то досі майже все в цій галузі було досліджено — навіть відкрито в Японії рідкісний восьмий мутант домашніх мух. Мабуть, така численна їхня різновидність пояснюється тим, що вони живуть поряд з людиною.

Спочатку йому треба було придивитися саме до умов їхнього існування. Чи розмаїття їхніх видів не є наслідком яскраво вираженої пристосованості до зовнішнього середовища? Дійшовши до такого висновку, чоловік аж підстрибнув від радощів. Його здогад не такий уже й безпідставний. Завдяки сильній здатності пристосовуватися, мухи звикають навіть до таких несприятливих умов, яких інші комахи не витримують. Скажімо, до пустелі, де ніяка істота не виживає...

Власне, з того часу й почалося його зацікавлення піщаним грунтом. А незабаром прийшов перший успіх: одного дня на піщаному дні висхлого річища чоловік помітив невелику світло-абрикосового кольору комашку, схожу на жука-стри-буна (Cicindela Japana, Motschulsky). Як відомо, численні види жуків-стрибунів відрізняються між собою і забарвленням, і розміщенням цяток на крильцях. А от форма передніх лапок заслуговує особливої уваги. У твердокрилих вона служить важливою ознакою для їхньої класифікації: відміна у формі передніх лапок вказує на приналежність до окремого різновиду. Другий суглоб передньої лапки в комахи, що потрапила йому на очі, справді був якийсь незвичайний.

Звичайно у жуків-стрибунів передні лапки чорні, тонкі та швидкі. Однак у цієї комахи вони були жовтуваті й міцні, наче в якомусь грубому панцирі. До того ж ніби вкриті пилком, а це означало, що його щось утримувало — скажімо, ворсинки... Якщо тільки чоловік не помилився, то його напевне чекало велике відкриття.

Та, на жаль, він проґавив здобич. Бо був трохи збуджений, а крім того, комаха якось вигадливо літала. Пролетить трохи, оглянеться і жде, наче промовляє: "Ану, спіймай мене!" І щоразу, коли чоловік з надією наближався до неї, вона відлітала далі й, оглядаючись, знову чекала, аж поки, добряче подратувавши його, нарешті зникла в густій траві. І от саме тоді чоловіка зачарував той жук-стрибун з жовтими передніми лапками.

Мабуть, чоловік не помилився у своїх сподіваннях, звернувши всю свою увагу на піщаний грунт. Бо й справді, жуки-стрибуни — типові мешканці пустелі. Згідно з однією гіпотезою, дивний політ жука-стрибуна — це хитрість, розрахована на те, щоб виманити маленьких звірят з їхніх нірок. Коли, наприклад, миша або ящірка внаслідок цього опиняються в глибині пустелі й гинуть з голоду чи виснаження, то жук їх поїдає. В Японії його називають гарним словом — "листоношею", тому що з першого погляду він здається привабливим і безневинним, а насправді настільки лютий, що своїми міцними щелепами легко перемелює своїх одноплемінників. Правда це чи ні, однак саме політ того жука полонив чоловіка своєю таємничістю.

Отже, не дивно, що після того чоловік мимоволі ще більше зацікавився піщаним грунтом, на якому проходило життя жуків-стрибунів. Він читав про пісок усе, що потрапляло на очі, й дійшов висновку: пісок — цікава субстанція.

Наприклад, в енциклопедії він прочитав:

"Пісок — роздроблена гірська порода, що містить магнетит, каситерит, а інколи й золото. Діаметр піщинок від 1/16 до 2 мм".

Нічого й казати, чітке визначення. Одне слово, пісок — дрібна гірська порода, щось проміжне між камінням та глиною. Проте слово "проміжне" всього не пояснює. Айже лишається незрозумілим, чому ж усе-таки із трьох субстанцій — каменю, піску та глини,— перемішаних одна з одною, відсіюється тільки пісок і обертає земні обшири в пустелю? Якби це був звичайний проміжний продукт, утворений під дією вітрів і водяних потоків, то в природі мало б зустрічатися чимало інших субстанцій — від кам'яних брил до м'якої глини. Але в природі ми натрапляємо тільки на три різко відмінні фазові стани — камінь, пісок і глина. І ще одна дивна річ, розміри піщинок — чи то на березі острова Еносіма, чи то в пустелі Гобі — однакові: розподіл їхніх діаметрів навколо середнього, рівного 1/8 мм, кажуть, описується кривою Гаусса.

В одному посібнику роз'яснювалося, що ерозія грунту відбувається завдяки тому, що вода його розмиває, а вітер розносить його легкі часточки щораз далі й далі. Та все ж незрозуміло, чому середній діаметр піщинок дорівнює

1/8 мм. На відміну від цього, в іншому підручнику з геології стверджувалося, що всюди — чи то у воді, чи в повітрі — виникають вихори, найменші з яких завбільшки з піщинку. Завдяки цьому, із грунту вимивається тільки пісок, який переміщається перпендикулярно напряму потоку. Якщо зчеплення часток грунту слабке, то навіть вітер, нездатний зрушити з місця камінь і глину, піднімає пісок угору, а той, падаючи незабаром на землю, залягає на підвітряному схилі дюни. Виходить, що особливості піску пояснюються законами аеродинаміки.

До попереднього визначення можна додати таке:

"Пісок — це сукупність дрібних часток кам'яних скель такого розміру, що їхнє переміщення стає можливим від найменшого подуву вітру".

Оскільки землю обдувають вітри й розмивають води, то неминучим є і утворення піску. Поки віють вітри, течуть ріки й хвилюються моря, доти із землі безперестанку народжується пісок і розповзається по ній, наче живі створіння. Пісок завжди перебуває в русі. Повільно, але невідступно він заполонює й руйнує земну поверхню...

Цей образ рухомого піску розтривожив і приголомшив чоловіка. Отже, безплідність піску зумовлена не його сухістю, як це звичайно вважають, а безупинним рухом, що не дозволяє живим істотам мати постійну оселю. Яка величезна різниця між піском і безрадісним життям сучасної людини, прив'язаної до одного місця!

Безперечно, пісок непридатний для життя. Але невже прикутість до землі — абсолютно необхідна умова існування? Хіба вона не спричинює

огидного суперництва між людьми? А якби зректися її і віддатися на волю піщаному плину, то й ворожнеча мусила б зникнути. Адже і в пустелі цвітуть квіти, живуть комахи та звірі. Завдяки великій здатності пристосовуватися, вони вирвалися за межі суперництва. Як оці жуки-стрибуни...

Малюючи в своїй уяві образ рухомого піску, чоловік іноді відчував, ніби сам почав плисти разом з ним.

з

Опустивши голову, чоловік знову рушив уздовж гребеня дюни, що оточувала село півколом, наче замковий мур. На далекий краєвид майже не дивився. Взагалі ентомолог зосереджує всю свою увагу навколо себе в радіусі не більше трьох метрів. Одне з правил, якого він має дотримуватися, полягає в тому, щоб сонце ніколи не лишалося за плечима, інакше власна тінь лякатиме комах. А тому в завзятих ентомологів чоло та кінчик носа завжди засмаглі.

Чоловік ішов повільно, розміреною ходою. За кожним кроком черевики вгрузали в пісок. Навкруги не було нічого живого, і тільки де-не-де ледве трималася землі своїми короткими корінцями трава, що могла б пустити за день зелені паростки, якби вистачало вологи. Час від часу в повітрі пролітала золотисто-жовта муха, приваблювана запахом людського поту. І все-таки саме тут, на цій безплідній землі, чоловік сподівався знайти свою здобич. Кажуть, начебто жук-стрибун полюбляє самоту — іноді кружляє на території в один квадратний кілометр. А тому чоловікові нічого не залишалося, як терпеливо бродиті. по дюнах.

Раптом він зупинився. При корені трави щось ворушилося. Павук. Ні, павуки його не цікавили. Чоловік сів закурити цигарку. Вітер безперервно дув з моря, далеко внизу білі пошарпані хвилі лизали підніжжя дюни. На заході — там, де кінчався пісок,— у море випинався

невисокий пагорб з голими скелями. Над ними сонце розсіювало проміння, схоже на жмутик лискучих голок.

Сірники не загорялись. Жоден з десяти не спалахнув. Піщані хвилі рухалися вздовж кинутих сірників із швидкістю секундної стрілки. Чоловік зупинив погляд на одній з них, і коли вона досягла його черевика, підвівся. Із складок штанів посипався пісок. Чоловік сплюнув і відчув його в роті.

А все-таки комах тут, здається, замало. Мабуть, винен у цьому надто швидкий рух піску. Але ні, ще рано занепадати духом. Його теорія має підтвердитися: він таки щось знайде.

Дюна стала плоскою і в одному місці випнулася невеликим виступом у бік суші. Чоловік спустився пологим схилом з відчуттям упевненості, що саме тут його чекає жадана здобич, і глянув понад залишками бамбукового плоту — мабуть, збудованого колись проти піщаних завіїв — у долину. Перетинаючи рівномірні, наче викладені якоюсь машиною, піщані хвилі, чоловік незчувсь, як опинився на краю глибокої ями.

Вона була овальна, метрів із двадцять завширшки. Якщо протилежна її стіна здавалася відносно пологою, то близька, що пролягала під його ногами вигнутим колом, як товсті вінця порцелянової чашки,— майже прямовисною. Чоловік з острахом став однією ногою на її край і заглянув униз: на відміну від навколишнього світу, дно ями вже тонуло в сутіні.

В глибині пітьми видніла невеличка хатина, що з одного боку впиралася дахом у піщану кручу. "Схожа на устрицю",— подумав чоловік.

А все-таки законів рухомого піску не обійдеш...

Чоловік приготував фотоапарат, але в цю мить під його ногами осунувся пісок. Здригнувшись від страху, чоловік сахнувся назад, та піщаний шурхіт ще довго не припинявся. Яка хистка й непевна рівновага на краю ями! Хапаючи ротом повітря, чоловік кілька разів обтрусив штани долонями.

Зненацька поблизу хтось кашлянув. Хтозна-коли майже впритул з ним з'явився якийсь старий селянин, схожий на рибалку із села. Поглядаючи то на фотоапарат, то на дно ями, селянин усміхнувся зморщеним обличчям, наче обтягненим погано вичиненою заячою шкуркою. Червоні повіки його очей вкрилися засохлим гноєм.

— Щось розслідуєте?

Розвіюваний вітром голос звучав глухо, як портативний радіоприймач. Але вимова була чітка, і чоловік усе зрозумів.

— Розслідую? — Розгубившись, він прикрив об'єктив фотоапарата рукою і підняв сачок, щоб старий помітив його.— Я не розумію, про що ви говорите?.. Подивіться, я ловлю комах! Я — ентомолог! Мене цікавлять комахи, що живуть'серед пісків.

— Що?..

Видно, старий нічого не второпав.

— Я — ен-то-мо-лог! — ще раз голосно повторив чоловік.— Ловлю комах!

— Комах?..

Старий недовірливо опустив очі вниз і сплюнув, точніше кажучи, випустив слину з рота, а вона, підхоплена вітром, полетіла, мов нитка. Цікаво, що так занепокоїло цього селянина?

— А хіба у ваших краях щось розслідують? — запитав чоловік.

— Ні, ні! Та якщо привело вас сюди щось інше, то байдуже...

— Повірте, я нічого не розслідую!

Старий обернувся спиною і, човгаючи солом'яними сандаліями, поплівся гребенем дюни.

За п'ятдесят метрів від чоловіка сиділи навпочіпки троє, одягнутих так само, як старий селянин, і, видно, чекали, коли він повернеться. Один з них крутив на колінах щось схоже на бінокль. Коли старий приєднався до них, вони почали про щось радитись. З того, як їхні ноги збивали пісок, легко було здогадатися, що розмова була запальною.

Байдужий до їхньої суперечки, чоловік уже збирався продовжувати пошуки жука-стрибуна, як старий швидкою ходою повернувся назад.

— Ви справді не з префектурної управи?

— З управи?.. Ви помиляєтесь!

Трохи роздратований таким допитуванням, чоловік тицьнув старому під ніс свою візитну картку.

Той довго ворушив губами, а коли насилу прочитав її, то промовив:

— Ага, то ви — вчитель?..

— З управою я не маю нічого спільного!

— Отже, працюєте вчителем?.. —

Старий начебто все зрозумів, бо, примруживши очі і тримаючи картку високо перед собою, ніби збирався комусь її передати, пішов до своїх. Ті троє, видно, були задоволені, бо швидко розійшлися.

Однак старий підійшов ще раз.

— Пробачте, а що ви думаєте робити далі?

— Як що? Ловити комах.

— Але ж останній автобус уже від'їхав...

— А хіба десь тут не можна переночувати?

— Переночувати? В нашому селі?.. Обличчя старого пересмикнулося.

— Якщо у вас ніхто не прийме на нічліг, подамся в сусіднє...

— Пішки?..

— Мені нікуди поспішати...

— Та навіщо вам така мука?..— несподівано дружнім голосом заговорив старий. Здавалось, ніби він хоче допомогти.— Бачите, наше село бідне, нема в ньому пристойного дому. Але якщо ви не проти, то я розпитаю і замовлю за вас слівце.

Ніщо не свідчило про злі наміри старого. Мабуть, селяни чогось побоювалися — може, урядовця з префектурної управи, що мав прибути для розслідування якоїсь справи. Та коли їхня підозра розвіялася, вони знову стали звичайними добродушними людьми.

— Буду вам дуже вдячний, якщо допоможете мені... Я вам заплачу... Я люблю зупинятися в сільському будинку.

4

Сонце зайшло, і вітер трохи вщух. Чоловік блукав по дюнах, аж поки не перестав розрізняти хвилясті візерунки на піску.

На жаль, не знайшлося тут нічого, що можна було б назвати "здобиччю".

З прямокрилих — цвіркун і щипавка. З напівтвердокрилих — щитник і щось із блощиць з невідомою назвою. З твердокрилих, які його найбільше цікавили,— довгоносик з білим хвостом і довгоногий трубковерт.

А от любих його серцю жуків-стрибунів не зустрів ні одного. Але якраз тому сподівався, що завтрашній день щедро винагородить його...

У глибині його втомлених очей закружляли бліді цяточки. Чоловік мимоволі зупинивсь і, напружуючи зір, видивився на темну поверхню дюни. Він не міг нічого з собою вдіяти — все, що рухалось, здавалося йому жуком-стрибуном.

Старий таки дотримав обіцянку: чекав його перед будинком риболовецької артілі.

— Пробачте за клопіт...

— Та байдуже, аби лиш вам сподобалося... Очевидно, в будинку відбувалися якісь збори: четверо

чи п'ятеро чоловіків сиділи там колом і сміялися. Над входом висів плакат у довгастій рамці з написом: "Любіть рідну землю". Старий щось сказав до присутніх, і сміх одразу припинився, а коли вийшов надвір, то всі подалися вслід за ним. У надвечірніх сутінках ледь-ледь біліла всипана черепашками вулиця.

Чоловіка провели до однієї з ям на краю села. Звернувши з гребеня дюни праворуч на вузьку доріжку, вони ще трохи йшли, аж поки старий не нахилився в темряву і, заляскавши в долоні, не загукав:

— Гей, бабо!

У темній ямі під ногами захилитався вогник і пролунало:

— Сюди, сюди! Коло мішків є драбина!..

Справді, злізти з такої кручі без драбини було неможливо. Та й з нею нелегко, бо круча втричі перевищувала хатину. Вдень стіни ями здавалися більш-менш пологими, а от зараз — майже прямовисними. Драбина була дуже ненадійна, з нерівних мотузок, які могли переплутатись, якби він на мить утратив рівновагу. Здавалося, що люди живуть тут, немов у своєрідній фортеці.

— Почувайтеся, як удома і добре виспіться!..

Старий не спустився вниз, а пішов геть. Згори на голову посипався пісок, але чоловіка це не дратувало, а навіть зацікавило — так, наче він повернувся в дитинство. Крім того, жінка, що вийшла назустріч з лампою у руці і мала б бути старою, бо щойно її назвали "бабою", виявилася молодою, років тридцяти, невисокого зросту, привітною. Мабуть, вона напудрилася, бо, як для жительки морського узбережжя, її обличчя було занадто біле. Та найбільше втішило чоловіка те, що жінка прийняла його відразу і з неприхованою радістю.

Правду кажучи, якби не її приязне ставлення, то перебування в цьому домі було б нестерпним. Чоловік подумав би, що з нього поглузували і швидко звідти дременув би. Хатина справляла гнітюче враження. Облуплені стіни, забиті дошками вікна, перекошені стовпи, кімнати, розділені не фусумою ', а солом'яною ширмою, і майже гнилі мати на

1 Ф у с у м а — розсувна перегородка в японському будинку.

підлозі, що чвакали під ногами, як мокра губка. До того ж у повітрі тхнуло перепаленим піском.

Але ж усе, на світі є таким, яким ми його сприймаємо. Своєю поведінкою жінка настільки розвіяла чоловікове недовір'я, що він у думці переконував себе: "От цієї ночі мене чекає незвичайна пригода..." А, крім того, може, йому пощастить натрапити на який-небудь цікавий різновид комах. У таких умовах вони часто водяться.

Передчуття його не зрадило. Бо як тільки на запрошення жінки він сів на землі коло вогнища, то почув щось схоже на плюскіт дощу. То стрибали полчища бліх. Однак чоловіка вони не злякали. Взагалі такі несподіванки не застають ентомолога зненацька. Зсередини його одежа завжди посилана порошком ДДТ; залишилось тільки перед сном намастити відкриті частини тіла протикомашиним кремом.

— Я приготую вечерю, а ви тим часом...— сказала жінка, підводячись із землі й беручи в руки лампу.— Потерпіть трохи й посидьте в темряві.

— А хіба у вас тільки одна лампа?

— На жаль, одна...— збентежено всміхнулася жінка, й на її лівій щоці з'явилася ямочка.

"Яке в неї привабливе обличчя. Якби не очі..." — роздумував чоловік. Напевне, вони в неї були хворі. Червоні запалені краї повік не могла затінити навіть пудра. І чоловік вирішив, що треба обов'язково закапати їх перед сном ліками.

— Та знаєте, передусім я хотів би скупатися...

— Скупатися?..

— А що, не можна?

— Неприємно признатися, але це можна буде зробити лише післязавтра.

— Післязавтра?.. Післязавтра мене вже тут не буде,— і чоловік мимоволі голосно засміявся.

— Невже?..— і жінка відвернула перекошене обличчя — видно, була розчарована. "Селянки не вміють приховувати своїх почуттів",— зробив висновок чоловік, ніяково облизуючи губи.

— Як нема ванни, то було б добре хоч облитися водою. На мені повно піску...

— На жаль, лишилося тільки одне відро води... А до криниці далеко...

В жінчиному голосі було стільки нерішучості, що чоловік вирішив закінчити цю розмову. Крім того, він незабаром переконався, що митися було б даремно.

Жінка принесла вечерю: варену рибу і юшку з молюсками. З такою типовою для рибальського селища їжею можна було миритися.

Дивувало інше: як тільки він почав їсти, жінка розкрила над ним великого паперового парасоля.

— Навіщо це?..

Чоловік подумав, що йдеться про якийсь особливий тутешній звичай.

— Якщо цього не робити, то пісок посипеться вам у чашку...

— Чому? — Здивований чоловік глянув на стелю, але не помітив жодної діри.

— Пісок... Так, так...— сказала жінка, теж дивлячись угору.— Він сипеться звідусіль... Якщо не підмітати, то за день назбирається його цілий сун

— Може, покрівля дірява?

— Та ні... Пісок просочиться навіть крізь новісіньку покрівлю... І деревоточець з ним не зрівняється...

— Який деревоточець?

— Ну, жучок, що гризе дерево.

— Може, терміт?

— Ні, ні. Такий жучок з твердим панциром.

— А-а, значить, жук-дроворуб?

— Та ні...

— Червонуватий, з довгими вусами?

— Ні, коричневий, схожий на рисове зернятко.

1 Сун — міра довжини, 3,03 см.

— Тоді це шашіль!

— Як нічого не робити, то навіть балки струхлявіють.

— Від шашелів?

— Ні, від піску...

— Як це?

— Він пробивається хтозна-звідки. А коли вітер подує з поганого боку, його треба вигрібати з горища і вранці, і ввечері, бо інакше під ним стеля не витримає...

— Авжеж, погано, коли пісок сиплеться на горище... Та от дивно: як це від нього гниють балки?

— Повірте, таки гниють.

— Але ж пісок завжди сухий!

— І все-таки від нього будь-що гниє. Кажуть, навіть новісінькі гета залишені в піску, менше ніж за півмісяця розсипаються.

— Я цього не розумію!

— Гниє дерево, а разом з ним і пісок. Я чула, нібито під зірваними дошками стелі одного засипаного будинку земля була така масна, що хоч огірки вирощуй...

— Та не може бути!..— грубо заперечив чоловік, скрививши рота. Йому здалося, ніби образ піску, виплеканий його уявою, спаплюжено жінчиною темнотою.— Про пісок я теж дещо знаю... Бачите, пісок — це щось таке, що вічно не знає спокою... Власне, той рух і є його життям... Пісок ніде не затримується — ні в повітрі, ні в воді... Ось тому звичайні створіння не можуть у ньому вижити... Навіть гнильні бактерії... Одне слово, пісок — синонім чистоти, ворог гниття. Тож безглуздо казати, начебто від нього щось псується... А тим більше, що він сам гниє. Адже пісок — це справжній мінерал!

Жінка не ворушилась і мовчала. Квапливо, наче підстьобуваний думкою, що незручно, коли тобі довго прислуговують, чоловік доїв вечерю, не проронивши ні слова. На

Гета — дерев'яне взуття на підставках.

парасоль над його головою нападало стільки піску, що можна було б писати по ньому пальцем.

Відчувалася нестерпна вологість. Звісно, змокрів не пісок, а чоловікова шкіра. Над покрівлею шумів вітер. Чоловік потягся рукою до сигарет — в кишені теж було повно піску. Ще й не закуривши, відчув у роті гіркість тютюну.

Вийняв комах із пляшечки з ціаністим калієм. Ось приколе їх шпилькою, поки не затверділи, і тоді їхні лапки збережуть свій природний вигляд. Знадвору було чути, як жінка миє посуд... Невже в цьому домі більше ніхто не живе?

Жінка повернулась і заходилася мовчки стелити постіль у кутку. Якщо вона покладе його тут, то де збирається лягти сама? Мабуть, за тією ширмою. Напевно, іншої кімнати в цьому домі немає. А все ж таки дивно: сама спатиме в глибині кімнати, а гостя покладе біля дверей. А може, за ширмою лежить прикутий до ліжка хтось тяжко хворий?.. І це не виключено. Таке припущення цілком природне. Бо хіба самотня жінка могла б турбуватися про випадкового подорожнього.

— Тут ще хтось живе?

— Що означає "хтось"?

— Ну, хтось із родини...

— Ні, лише я сама.— Видно, жінка зрозуміла, про що йдеться, і раптом удавано засміялася.— Той пісок навіть постіль зволожує...

— А ваш чоловік?

— О, минулого року тайфун...— Жінка бездумно збивала і розтягувала краї розстеленого матраца.— В нашій околиці тайфуни страшні... Пісок суне з гуркотом, наче водоспад, трохи заґавишся — і його назбирається на один-два дзьо...

— Два дзьо?.. Тобто шість метрів?..

— У такий час не можна дати собі з ним ради, хоч би скільки ти його згрібав. Та чоловік вибіг надвір разом з дочкою,— вона в середню школу вже ходила,— мовляв, курник під загрозою... Я ж була зайнята домом... А коли настав ранок і вітер ущух, я вийшла подивитися. Від курника не лишилося й сліду... І їх я більше не бачила...

— їх засипало?

— Зовсім...

— Який жах!.. Пісок... такий страшний!.. Раптом лампа почала гаснути.

— Пісок...

Жінка стала навколішки, нахилилась і, всміхаючись, очистила пальцями гніт. Лампа знову спалахнула. В тій самій позі жінка дивилася на світло, а на її устах блукала силувана усмішка. Мимоволі чоловікові стало ніяково: він збагнув, що, мабуть, жінка виставляє напоказ ямочку на щоці. Тим більше недоречною здалася йому її поведінка після того, як вона розповіла про смерть своїх близьких.

5

— Гей, ми принесли і для нього лопату й бідони! Напруження перервав виразний, незважаючи на відстань,

голос — видно, користувалися мегафоном. А вслід за ним почулося, як падає і торохтить щось металеве. Жінка підвелася.

Відчуваючи роздратування, змішане з тривогою, чоловік запитав:

— Що?.. А хіба тут ще хтось є?..

— Таке скажете...— і жінка здригнулася, ніби її полоскотали.

— Але ж щойно згадували про когось.

— Та це... про вас...

— Про мене?.. А навіщо мені лопата?

— Та нічого... Ви цим не переймайтеся... Правду кажучи, вони такі нав'язливі...

— Може, це якесь непорозуміння?

Жінка нічого не відповіла, а, обернувшись на колінах, встала й пішла в сіни.

— Пробачте, вам ще потрібна лампа?

— Та краще, якби вона залишилась... А вам?

— Обійдуся... Робота звична...

Жінка нап'яла на голову великий солом'яний капелюх, який носять селянки на рисових полях, і вислизнула надвір у темряву.

Чоловік задумався й закурив ще одну сигарету. Власне становище здалося йому страшенно підозрілим. Він підвівся, щоб заглянути за солом'яну ширму. Там справді була кімната, але без постелі. Натомість крізь стіну на купу сипався пісок. Чоловік мимоволі остовпів... Виходить, ця хатина вже напівмертва, її нутрощі наполовину виїв невгамовний пісок... Той безформний пісок, що наділений лише середнім діаметром 1/8 мм... Однак перед його безликою руйнівною силою не вистоїть ніщо... А може, саме в цій безформності вона найкраще себе виявила?..

За мить чоловік опам'ятався. Якщо цією кімнатою не можна користуватися, то, власне, де жінка збирається спати? Було чути, як за дощаною стіною вона ходить то сюди, то туди. Стрілки наручного годинника показували дві хвилини на дев'яту. "І що можна робити в такий пізній час?" — дивувався чоловік.

У пошуках води він увійшов до сіней. На воді, що ледве закривала дно глека, плавала іржава осуга. Але це його не зупинило, бо терпіти

пісок у роті було несила. Чоловік сполоскав обличчя та шию, і відразу його настрій поліпшився.

У сінях тягло холодом. "Може, надворі приємніше?" — подумав чоловік і, пригнувшись, вибрався крізь затиснуті піском розсувні двері з хатини. Згори, від дороги, дув тепер прохолодний вітер і приносив із собою гурчання триколісного "пікапа". Чоловік прислухався — мовби чулися людські голоси. Взагалі, йому здалося, ніби нагорі тепер панує більше пожвавлення, ніж удень. А може, це шумить море? Небо було густо всіяне зірками.

Жінка обернулася на світло лампи. Спритно орудуючи лопатою, вона накидала пісок у бідони. За нею нависала чорна піщана стіна. Певно, там наверху він удень шукав комах. Коли два бідони були наповнені, жінка підняла їх і понесла до чоловіка. Проходячи мимо, зиркнула на нього і прогугнявила: "Пісок..." За хатиною — там, де була мотузяна драбина — випорожнила бідони й кінцем рушника витерла піт. Перенесений її руками пісок утворював чималий горбок.

— Бачите, згрібаю...

— Хоч би як довго ви працювали, а цій роботі не буде кінця...

Повертаючись назад, жінка штовхнула чоловіка в бік пальцями так, ніби хотіла полоскотати. Злякано сахнувшись, він мало не випустив з руки лампу. Опинившись перед несподіваним вибором, якусь мить вагався: тримати лампу в руці чи поставити на землю і відплатити жінці тим самим? Та врешті вирішив не випускати з рук лампу і з застиглим на устах усміхом, не зрозумілим навіть йому самому, незграбно попростував до жінки, що знову взялася орудувати лопатою. За кожним його кроком жінчина тінь на піщаній стіні ширшала.

— Не треба...— сказала вона здушеним голосом, не обертаючись до чоловіка.— Поки спустять кошики, мушу наповнити ще шість бідонів...

Чоловікове обличчя закам'яніло. Було неприємно, що розігралися ледве стримувані почуття. Всупереч волі чоловіка, в його жилах щось розбухало. Здавалося, наче прилиплий до шкіри пісок проникав у кровоносні судини і зсередини підточував його опір.

— Може, трохи помогти?..

— Та нічого, обійдеться... Що не кажіть, не випадає з першого дня заганяти гостя до роботи.

— З першого дня?.. Та що ви кажете?.. Я тільки переночую.

— Он що...

— Бо мені ніколи відпочивати. Дайте-но лопату!

— Ваша лопата отам!..

І справді, під стіною коло дверей стояла лопата, коло неї — два бідони з дужками. Напевне, ті самі, що їх недавно скинули з дороги, як було сказано, "для нього". Здавалося, що все аж занадто добре підготовлено й передбачено. А, власне, що передбачено? Цього чоловік сам ще не знав. Так чи інакше, а його гнітило відчуття того, що ним так свавільно розпоряджаються. Держак лопати, зроблений з сукуватого грубого деревця, вилискував чорнотою — так його замацали руками. Чоловікові відхотілося допомагати.

— Ой, кошики вже у сусідів!

Жінка наче й не помітила його вагання. В її бадьорому голосі вчувалося тепер довір'я до нього. А тим часом гомін, що свідчив про наближення людей, лунав мало не поряд. Кілька коротких одностайних вигуків перейшло в тихий шепіт, змішаний із приглушеним смішком, а смішок — знову у вигуки. Робочий ритм незнайомих людей приніс

чоловікові несподіване полегшення. Видно, в цьому простому світі не вважається за щось особливе давати короткочасному гостеві в руки лопату. Скоріше його вагання могло здивувати. Чоловік зробив каблуком ямку в піску й поставив туди лампу.

— Я думаю, все одно де гребти?..

— О ні!

— Може, тут?

— Я вас прошу, копайте якнайближче до обриву.

— Чи у всіх домах згрібають пісок у цю пору?

— У всіх. Бо вночі пісок вологий і легше копати. А от коли він висохне,— жінка звела очі на небо,— тоді в будь-яку хвилину може статися обвал...

Чоловік глянув угору. Справді, над ними нависав, як улежаний сніг над урвищем, товстий піщаний дашок.

— Небезпечно?..

— Та ні, ні,— майже звабливим голосом заспокоїла жінка.— Дивіться, туман піднімається!

— Туман?..

За розмовою чоловік і не помітив, як зорі розсипалися над головою й почали блякнути. На межі неба й піщаної стіни заклубочилось щось схоже на серпанок.

— Бачите, і пісок п'є росу... Коли солоний пісок насититься вологістю, то стає твердим, наче клей...

— Аж не віриться.

— А після відпливу піщаним берегом може спокійно проїхати навіть танк.

— Та невже?

— Це правда! Вночі піщаний дашок все видовжується й видовжується. А коли вітер дме з поганого боку, він, як от зараз, робиться схожим на грибну шапку... Пополудні висихає і зненацька осипається... Як упаде на тонкі стовпи, то вони не витримують — одразу ламаються...

Жінка мала небагато тем для розмови. Та коли йшлося про її власне життя, вона раптом збуджувалась і мінялася до невпізнання. "Мабуть, десь тут пролягає дорога до її серця",— подумав чоловік. Хоча така можливість не дуже його приваблювала, в жінчиних словах учувалося стільки безпосередності, що несамохіть він малював у своїй уяві її тіло, заховане під грубою робочою одежею.

Чоловік щосили ввігнав лопату стертим кінцем у пісок під ногами.

6

Коли він одніс другий бідон з піском, пролунав голос, а наверху, на дорозі, замиготів ліхтар.

— Кошики привезли! Вам уже нема чого там робити, поможіть мені тут! — грубуватим голосом гукнула жінка.

Лише тепер чоловік збагнув, навіщо лежать на краю ями, біля драбини, солом'яні мішки з піском. Виявляється, через них перечіпляли мотузку і піднімали або опускали кошики. Одного кошика обслуговувало четверо чоловік, а всього таких бригад було дві чи три.

Зібрані з молодих парубків, вони працювали злагоджено й швидко. Коли наповнювався кошик однієї бригади, друга вже чекала, щоб зайняти її місце. Після шести таких оборотів зникала приготована купа піску.

— І тим хлопцям доводиться нелегко! — витираючись рукавом сорочки, доброзичливо зауважив чоловік.

На нього справляло приємне враження те, що юнаки повністю віддалися роботі й жодним словом не посміялися з його вимушеної допомоги.

— Атож, у нашому селі панує дух любові до рідної землі.

— Який дух?..

— Дух любові до землі, де людина народилась і живе.

— О, це похвально!..

Чоловік засміявся, а за ним і жінка. Хоч, правду кажучи, мабуть, не знала чому.

Здалека почулося, як "пікап" рушив з місця.

— Може, перепочинемо?

— О, ні, ні! Відразу за першим об'їздом почнеться другий — знову привезуть порожні кошики.

— А може, цього досить?.. Решту відкладемо на завтра...— і чоловік попрямував до сіней, не звертаючи уваги на жінку. А вона й не думала йти слідом за ним.

— Так не годиться! Треба хоч один раз обійти навколо хати...

— Навколо?

— Бо не можна допускати, щоб розчавило нашу хату... Пісок сипеться з усіх боків...

— Але ж тоді доведеться працювати до самого ранку!

Нараз жінка рвучко обернулась і, наче ображена, взялася до роботи. Вона скидалася на жука-стрибуна.

Зрозумівши це, чоловік вирішив більше не попадатися на її гачок.

— Це ж безглуздя!.. І так щовечора?..

— Пісок не знає спокою... І кошики, і "пікап" рухаються цілу ніч.

— Зрозуміло...

Справді, пісок ніколи не зупиняється. Чоловік розгубився. В нього було відчуття, ніби він наступив на хвіст змії, яка спочатку здавалася малою, а виявилася несподівано здоровенною і от-от могла вжалити його в спину.

— То це ви живете начебто лише для того, щоб згрібати пісок?..

— Не тікати ж мені вночі звідси...

Чоловік дедалі більше торопів. Йому зовсім не хотілося встрявати в таке життя.

— Але ж ви можете!.. Це ж так просто! Треба тільки захотіти, і все можна зробити!

— Ні, так не годиться,— заперечила жінка просто.— Наше село ще якось тримається завдяки тому, що такі, як я, очищають свій двір і будинок від піску... Якби не мої старання, то днів через десять від цього будинку і сліду не лишилося б... А потім настала б черга гинути іншим...

— Зворушлива історія! Однак чим пояснити завзяття хлопців, що тягають кошики з піском?

— їхню роботу оплачує сільська управа.

— Якщо місцева влада розпоряджається такими грішми, то чому б їй не посадити лісосмугу проти піщаних завіїв?

— Обрахунок показує, що нашим способом виходить набагато дешевше...

— Та який же це спосіб?!.— Раптом чоловіка охопив гнів. Його дратували й обставини, що прив'язували жінку до цього клаптика землі, й вона — їхня жертва.— Чого ви причепилися до цього села? Я цього не розумію... Пісок — це не проста річ!.. І якщо ви думаєте, що можете перед ним вистояти, то глибоко помиляєтеся!.. Це ж безглуздя!.. Годі!.. Навіть не хочеться вам співчувати!

Він жбурнув лопату на порожній бідон і, не звертаючи уваги на вираз жінчиного обличчя, неквапливо зайшов до хати.

Ніч була тяжка, безсонна. Прислухаючись до того, що робила надворі жінка, чоловік відчував сором від усвідом-

лення того, що його недавній театральний жест — це кінець кінцем ревнощі до обставин, що зв'язують жінку по руках і ногах, і водночас нагадування, щоб вона припинила роботу й крадькома залізла до нього під ковдру. Ні, його охопило не просто роздратування її дурістю, а щось набагато глибше. Матрац ставав усе вологішим, а пісок — липкішим. Яка несправедливість! Як обурливо! Йому нема чого дорікати собі за те, що кинув лопату й пішов до хати. Він не збирається брати на себе нові зобов'язання. У нього їх і так було задосить. Хіба ж його захоплення піском та комахами не виникло з прагнення хоч на короткий час уникнути цих зобов'язань і одноманітності життя?.. Однак сон не приходив.

Жінка, здається, не припиняла роботи ні на хвилину. Кілька разів шурхотіння кошиків, що опускалися вниз, то наближалось, то віддалялось. Якщо вона не перестане, то завтра він не зможе .ворухнути ні руками, ні ногами. Чоловік задумав прокинутися рано й цілий день завзято потрудитися. Та чим більше він намагався заснути, тим дужче сердився. Запекло в очах. Ні сльози, ні кліпання повіками не могло захистити їх від безперервної піщаної мжички. Чоловік замотав обличчя рушником. Дихалося важче, але принаймні пісок не докучав.

Він вирішив переключитися на щось інше... Заплющив очі — й побачив, як на нього напливають, мов зітхання, одна за одною нерівні лінії. То були хвилі, залишені на дюнах вітром. Чоловік дивився на них півдня і, певно, тому вони закарбувались у глибині його очей. Такі піщані потоки навіть руйнували і проковтували квітучі міста й великі держави. Хіба — якщо йому не зраджує пам'ять — не писали, що пісок засипав Римську імперію? Або якесь містечко, оспіване Омаром Хайямом, з його кравцями, різниками, базарами і плетивом вуличок? Тих самих вуличок, напрямок яких важко було змінити,— доводилося роками боротись, оббиваючи пороги урядових установ... Ніхто не сумнівався в непохитності стародавніх міст... Та врешті й вони не змогли встояти

перед законами руху піщинок з діаметром одна восьма міліметра. Пісок...

Усе, що має форму,— ніщо. Існує тільки рух піску, що її заперечує... Було чути, як по той бік тонкої дощаної стіни жінка безперестанку працювала лопатою. Власне, що вона думає зробити своїми кволими руками? Це ж все одно, що розгрібати воду й на тому місці споруджувати будинок. Замість того, щоб, згідно з властивостями води, пускати по ній корабель.

Такі думки несподівано звільнили чоловіка від дивного гнітючого почуття, викликаного шурхотом за стіною. Якщо корабель пливе по воді, то й по піску зможе. Якби вдалося відкинути усталений погляд на дім як на щось нерухоме, то й зусилля, спрямовані на боротьбу з піском, були б зайвими. Корабель, що вільно пливе по піску... Плавучі будинки, безформні села й міста...

Ясна річ, пісок — не рідина. А тому нема надії, що по ньому можна плавати. Навіть якщо залишити на піску річ з меншою питомою вагою, скажімо, корок, то й він з часом потоне. Щоб поплисти по піску, корабель мусив би мати зовсім інші властивості. Таким кораблем міг би бути, наприклад, будинок у вигляді бочки, яка обертається і, скидаючи з себе пісок, завжди тримається на його поверхні... Щоправда, людське життя в такому вічно рухомому домі було б нестерпне... А тому найкраще, трохи помізкувавши, помістити одну бочку в другій на вісі, яка завжди була б спрямована вздовж сили тяжіння... Тоді внутрішня бочка залишалася б нерухома, а зовнішня оберталася б... Такий будинок гойдався б, як маятник великого настінного годинника... Будинок-колиска... Корабель пустелі...

Села й міста, складені з таких кораблів, ворушилися б без упину...

Чоловік незчувся, коли заснув.

Розбудив його крик півня, схожий на скрипіння заржавілої гойдалки. Це було неспокійне, болісне пробудження. Йому здавалося, ніби щойно розвиднюється, а стрілки вже показували шістнадцять хвилин на дванадцяту. Яскравість сонячного світла також свідчила, що близько полудень. І якщо тут, на дні ями, все-таки було темнувато, то лише тому, що проміння сюди ще не попадало.

Чоловік зірвався на ноги. З обличчя, голови і грудей пісок шурхонув униз і лише навколо рота й носа лежав тонким шаром, склеєний потом. Чоловік витер його тильним боком долоні й розгублено закліпав очима. З-під запалених, шорстких повік безперервно котилися сльози, але й вони не могли змити піску, що поналипав у кутиках очей.

Сподіваючись знайти хоч краплину води, він подався в сіни до бака. Та раптом побачив, що жінка спить біля вогнища. Забувши про біль в очах, чоловік затамував подих.

Жінка була зовсім гола.

У затуманеному сльозами полі зору вона зринала, мов якась тінь. Лежала навзнак на рисовій маті, відкривши все тіло, крім голови. її ліва рука мирно спочивала на тугому животі. Було видно те, що звичайно люди ховають, і тільки голова, якої ніхто не соромиться показувати, прикрита рушником. Без сумніву, таким способом жінка захищала очі, ніс і рот від піску, але такий контраст ще більше підкреслював її наготу.

Суцільний шар дрібного піску затушовував деталі тіла й надавав його лініям особливої жіночності та плавності. Жінка була схожа на скульптуру, обсипану золотим піском. Раптом чоловікові з-під язика потекла липка слина, якої не можна було проковтнути, бо пісок між зубами поглинув її і наповнив собою рот. Чоловік обернувся до сіней і сплюнув. Потім ще раз, другий, третій, та марно — хоча рот був уже сухий, пісок залишався між зубами. Здавалося, ніби він безперестанку там утворювався.

На щастя, бак був наповнений по вінця. Сполоснувши рот і помивши обличчя, чоловік відчув, ніби заново народився. Ніколи раніше не усвідомлював так глибоко, якою чудодійною може бути вода. Як і пісок, вона — неорганічна речовина, але така прозора, чиста, миліша й ближча людині за будь-яку живу істоту. Наливаючи її в горло, чоловік уявляв собі звіра, що гризе камінь...

Він знов обернувся до жінки, але наближатися до неї не мав охоти. Обсипана піском, вона вабила очі, але торкатися її руками не кортіло.

Нічна збудженість і роздратування при денному світлі здалися йому забутим сном. Безперечно, вся ця пригода буде цікавою темою для майбутніх розмов. Оглядаючись навколо себе так, ніби шукав підтвердження тому, що вже стало спогадом, чоловік почав квапливо одягатися. Сорочка і штани були важкі від піску. Та чи варто зважати на такі дрібниці? Однак витрусити пісок з одежі виявилося набагато важче, ніж вичесати лупу з голови.

Його черевики теж були засипані піском.

"Може, сказати їй кілька слів на прощання?" — подумав чоловік. Але якщо її розбудити, вона згорить від сорому. А як бути з платнею за нічліг?.. Було б найкраще зайти по дорозі назад в риболовецьку артіль і передати гроші старому, який учора привів його сюди.

Чоловік навшпиньки вийшов з хатини.

Сонце, як розігріта ртуть, зависло над верхом схилу й почало обпікати дно ями. Чоловік квапливо опустив очі, оберігаючи їх від несподіваного блиску, але наступної миті забув про все на світі і вп'явся ними в піщану стіну навпроти.

Неймовірно! Мотузяна драбина зникла! її не було там, де висіла вчора!

Що ж до солом'яних мішків, то вони добре видніли, хоча наполовину вгрузли в пісок. Ні, він не помилився — вони лежали на старому місці. То невже засипало тільки драбину?.. Чоловік метнувся до стіни і, зануривши руки в пісок, почав гарячково нишпорити. Пісок одвалювався без жодного опору й осипався. "Але ж драбина — не голка",— думав чоловік і не переставав шукати, та марно. Намагаючись стримати тривогу, що охоплювала його, він ще раз оглянув піщану кручу.

Невже не знайдеться місця, звідки можна було б вибратися нагору?.. Він обійшов хатину кілька разів. Між північною стіною, що виходила до моря, та покрівлею відстань була найкоротша, але більша десяти метрів. Крім того, схил ями був тут крутішим, ніж деінде, а важкий піщаний виступ угорі таїв у собі смертельну загрозу.

Порівняно пологим виявився західний бік ями, схожий на внутрішню поверхню конуса. За найбільш оптимістичними розрахунками, його нахил тут досягав п'ятдесяти, а може, тільки сорока п'яти градусів. Чоловік зробив перший обережний крок. Проте після кожної такої спроби сповзав униз на півкроку. Та все-таки йому здавалося, що, коли постарається, видряпається нагору.

Перших кілька кроків були успішними, але потім його ноги почали грузнути. Чоловік ще не встиг збагнути, посувається вперед чи ні, а вже був по коліна в піску. Далі спробував лізти рачки. Нагрітий сонцем пісок обпікав долоні. Змішаний з потом, він обліпив тіло й примушував заплющити очі. Невдовзі раптова судома в ногах не дозволила й ворухнутися.

Чоловік вирішив перепочити. Відсапався і, ледь-ледь розплющивши очі, оглянувся назад, щоб переконатися, що подолав чималу відстань, і побачив, що він і на п'ять метрів не піднявся. Навіщо ж тоді він так мордувався? Та й схил ями здавався звідси вдвічі крутішим, ніж знизу. Він силкувався вилізти з ями, а, виходить, тільки загруз у піску. Ще страшніша картина відкривалася вгорі: над самою головою дорогу перепиняв піщаний виступ.

Охоплений розпачем, чоловік зробив ще одне зусилля і як тільки простягнув руку вперед, пісок раптом осунувся й викинув його на дно ями. В лівому плечі щось тріснуло, наче паличка для їди. Однак особливого болю він не відчув. Якийсь час пісок сипався вниз, ніби хотів залікувати завдану йому рану, а потім нараз зупинився. На щастя, пошкодження виявилося незначним.

Отже, ще рано лякатися.

Ледве стримуючись, щоб не закричати, чоловік поволі вернувся до хати. Жінка спала у тій самій позі. Він покликав її спочатку тихо, а потім щораз голосніше й голосніше. Вона нічого не відповіла й тільки ніби невдоволено перевернулася на другий бік.

Пісок посипався з неї на землю й оголив її плечі, руки, боки та стегна. Проте зараз чоловікові було не до цього. Він підступив до неї і зірвав з голови рушника. На відміну від обсипаного піском тіла, її плямисте обличчя справляло неприємне враження. І якщо вчора при світлі лампи воно здавалося білим, то напевне завдяки пудрі. Тепер цей білий шар потріскався і почав одпадати — так відпадає борошно з дешевої котлети, приготованої без яєць. Несподівано для себе чоловік подумав, що пудрою служило, мабуть, звичайнісіньке пшеничне борошно.

Нарешті, ніби засліплена яскравим світлом, жінка ледь-ледь розплющила очі. Він схопив її за плече й струснув. Слова виривалися з нього, немов благання:

— Слухайте, нема драбини! Як у біса звідси вибратися? Без неї, видно, тут не обійтися!

Жінка квапливо підняла рушник, кілька разів витерла ним обличчя, потім повернулася спиною і лягла долілиць. Невже засоромилась? Яка дурниця! І чоловік закричав — так, наче його прорвало:

— Мені не до жартів! Просто біда, якщо ви зараз же її не принесете! Я не маю часу на балачки! Куди ви її заховали? Перестаньте мене дражнити, а давайте драбину!

Але жінка мовчала і тільки крутила головою, лежачи в тій самій позі.

Нараз чоловік закам'янів. Погляд його застиг, у грудях щось сіпнулось і сперло дихання. Нарешті він зрозумів безглуздість своїх запитань. Так, драбина була з мотузків... Отже, не могла стояти... Тож якби навіть він її роздобув, однаково не зумів би повісити. Виходить, драбину забрала не жінка, а хтось інший, згори... Чоловікове обличчя, заросле й обсипане піском, почало набирати жалюгідного вигляду.

Дивне поводження жінки й мовчанка набували якогось зловісного відтінку. Чоловік ще вагався, не знав, вірити своїм очам чи ні, але в глибині душі розумів, що справдилося його найгірше передчуття. Можна було не сумніватися, що драбину забрано з її відома та повної згоди. Вона напевне була співучасницею в цій поганій справі. Тож, природно, її поза не має нічого спільного ні з сором'язливістю, ні з необізнаністю. Скоріше вона видає в ній жертву або злочинця, готового прийняти будь-яку кару. От попався у пастку! Як необережна голодна мишка, що її жук-стрибун виманив у мертву пустелю...

Чоловік стрепенувся й побіг до дверей, щоб іще раз виглянути надвір. Дув вітер. Сонце висіло майже над самою ямою, а з перегрітого піску здіймалися хвилі повітря, схожі на мокру кінострічку. Піщана стіна стала ще крутішою і своїм виглядом ніби попереджала його м'язи і суглоби про марність опору. Гаряче повітря проникало в шкіру. Спека ставала все більшою.

Раптом чоловік заверещав, мов божевільний. Про що — сам не знав, а тому його слова не мали змісту. Він просто щосили кричав — так, наче сподівався, що кошмарне видиво злякається, одумається і, попросивши вибачення за випадково заподіяну шкоду, викине його з дна піщаної

ями. Однак його голос, незвиклий до крику, був тонкий і кволий. І хто-зна, чи далеко лунав, бо його поглинав пісок і розвіював вітер.

Та несподівано страшний гуркіт закрив йому рота. Як і попереджувала вчора жінка, висохши на сонці, на північному боці ями обвалився піщаний виступ. Під його ударом хатина жалібно застогнала, ніби її силоміць крутили і гнули, а потім із щілин у стіні та піддашші з шурхотом потекла сіра кров. Чоловік затремтів так, наче то його самого збили з ніг, його рот був повен слини...

Ні, це щось неймовірне! Така подія виходить за будь-які межі. Хто має право ставити пастку на дорослу людину, що внесена в книгу породинного запису, працює за фахом, сплачує податок і застрахована на випадок захворювання, як на мишу або комаху? Не хотілося вірити своїм очам. Якесь непорозуміння! Авжеж, таки непорозуміння. Чогось іншого й уявити собі не можна.

Бо хіба з нього була б їм якась користь? Адже він — не кінь і не віл, тож його не примусиш на них трудитись. А коли його не можна використати як робочу силу, то навіщо тримати серед оцих піщаних стін? Та й для жінки він був би зайвим тягарем.

Однак... однак чого він у цьому не впевнений?.. Чоловік глянув на піщану кручу, що його оточувала, майже здушуючи горло, й мимоволі згадав про свою недавню жалюгідну спробу вирватися на волю. Така боротьба нічого не варта, лише тіло спаралізувала безсиллям... Мабуть, цей світ особливий: його роз'їв пісок, і звичайні правила співжиття втратили свою чинність... Для такого сумніву було чимало підстав. Скажімо, хіба не свідчило про небезпеку те, що лопату та бідони приготували для нього заздалегідь, що без його відома забрали драбину, а жінка нічого не пояснила йому і з моторошною покірністю жертви мовчала? І, мабуть, не випадково вчора ввечері кілька разів прохопилася, що розраховує на його тривале перебування в її домівці.

Покотилася вниз ще одна, менша, піщана лавина.

Охоплений неспокоєм, чоловік повернувся до хатини. Він підійшов до жінки, що все ще лежала долілиць, і раптом підняв праву руку. В глибині його очей зблиснула прихована злість. Але в ту ж мить піднята рука безсило опустилась. Якби він ударив жінку, то, мабуть, відчув би полегкість. Проте була загроза, що тоді грав би відведену йому роль. Звичайно, жінка тільки цього й чекала. Адже кара — не що інше, як спокута злочину.

Чоловік відвернувся спиною до жінки й, важко осівши на поріг, обхопив голову руками. Тихо застогнав. Намагався проковтнути слину, але не зміг — вона застрягла йому в горлі. Слизиста оболонка горла, чутлива до піску, очевидно, ніколи не звикне до тутешніх умов. Слина збилася в кутиках рота коричневою піною. Сплюнув, але шорсткий пісок відчувався у роті ще дужче. Тоді чоловік облизав язиком зуби і знову сплюнув, однак і це не допомогло. Нарешті в роті висохло й запекло, наче там усе запалилось.

Нічого не вдієш. Чоловік вирішив поговорити з жінкою і примусити її розповісти про все докладно. Якби тільки вдалося з'ясувати становище, то й вихід знайшовся б. Не віриться, щоб його не було. Та хіба можна терпіти таке безглуздя?.. А що, коли жінка не відповідатиме?.. Цього він боявся найбільше. Саме такого повороту справи можна було сподіватися. її вперта мовчанка... Поза беззахисної жертви, що лежить, підібгавши ноги...

її гола спина викликала в уяві щось непристойне і звіряче. Чоловікові здавалось, що досить йому доторкнутись до неї і вона перевернеться на спину. Та як тільки він про це подумав, страшний сором забив дихання. Йому привиділося, начебто на обсипаній піском жіночій спині відбивається його власна постать — постать вправного ката, що піддає жінку тортурам. Зрозуміло... Так воно колись буде... І того дня ти втратиш право голосу...

Несподівано різкий біль кольнув низ живота. Переповнений сечовий міхур просив пощади.

8

Справивши малу нужду, чоловік застиг, наче відсторонений від усього на світі. Не було надії, що з плином часу його становище поліпшиться. Та він не мав відваги повертатися до хати. Лише тепер, на відстані, збагнув, як небезпечно бути поряд з жінкою. Щоправда, не так страшна вона сама, як її поза. Ще ніколи в житті він не бачив чогось такого непристойного. Ні, він не повинен вертатися до хати. Бо, що не кажи, та поза таїть у собі страшну небезпеку.

В зоології існує поняття "спазма вдаваної смерті". Під ним розуміють стан паралічу, в який впадають деякі комахи та павуки, коли несподівано щось їм загрожує. Порвана картина... Аеродром з диспетчерською, яку захопив божевільний... Чоловік хотів переконати себе, що його власна непорушність призведе до припинення будь-якого руху в світі — так для жаби протягом зимової сплячки немає зими.

Та поки він роздумував, сонячне проміння стало нестерпним. Немов уникаючи його стріл, чоловік швидко нагнувся і, вхопивши комір руками, з такою силою рвонув його, що від сорочки відлетіли три верхні ґудзики. Зі-шкрябуючи з долоні пісок, знову пригадав учорашні жінчині слова, що пісок ніколи не буває сухим, а, навпаки, руйнує своєю вологістю все, з чим стикається. Знявши сорочку, ослабив ремінь, щоб штани трохи провіяло. І навіщо було зчиняти такий переполох? Неприємне відчуття так само швидко полишило його, як і охопило. Мабуть, вологий пісок негайно втрачає свою чарівну силу, як тільки його торкається повітря.

І якраз у цю мить чоловік усвідомив, що глибоко помилився. Безперечно, його пояснення того, чому жінка спала голою, занадто однобічне. Хоча не виключено, що вона мала намір заманити його в пастку, її поведінка, як це не дивно, могла бути щоденною звичкою,

виробленою умовами життя. Жінка лягала спати аж на світанку. А оскільки вві сні людина легко пітніє, то цілком природно, що жінка роздягалася догола. Адже доводилося спати вдень у гарячій, мов піч, піщаній ямі. Якби він опинився в її становищі, то напевно теж спав би голий...

Це відкриття миттю зняло з нього напруження. Здалося, наче легкий вітерець здув із шкіри піт і пісок. Навіщо ці даремні переживання? Не треба ціпеніти від самого вигляду замка, поки не переконаєшся, замкнутий він чи ні... Чоловік спроквола, ледве відриваючи ноги від землі, подався до хати.

Він заспокоїться і вивідає у жінки всі потрібні відомості... Що ж тут дивного? Жінка замовкла тому, що він утратив самовладання і розкричався... А крім того, хіба її мовчанка не могла бути виявом сором'язливості, мовляв, необережно допустила, що хтось побачив, як вона спить гола.

9

Після засліплюючого блиску розпеченого піску в хатині було похмуро, холодно й волого. Та за мить чоловік усвідомив, що помилився. Бо й тут стояла задуха, до того ж тхнуло пліснявою.

Жінки не було там, де лежала раніше. Чоловік аж здригнувся від несподіванки. Досить з нього тих загадок! А втім, не довелося нічого розгадувати. Жінка стояла коло умивальника, обернувшись до нього спиною і злегка нахилившись над баком з водою.

Вона була вдягнена. Тепер він уже не міг їй нічого закинути — від кімоно й робочих шароварів із блідо-зеленої тканини в горошок, здавалося, ширився начебто запах м'ятного бальзаму. Отже, він забагато переживав. Зрештою, якщо попасти в такі незвичні обставини й не виспатися, то уява неодмінно розгуляється.

Жінка сперлась однією рукою на край бака і, зазираючи всередину, кілька разів провела пальцем другої по воді. Чоловік струсив обважнілу від піску й поту сорочку й намотав її на зап'ястя.

Жінка обернулась. На її обличчі застигла настороженість. Благання в її очах було таким природним, що, здавалося, вона прожила з ним усе життя. Чоловік вирішив напустити на себе байдужість і сказав:

— Жарко, правда?.. Таку спеку в сорочці годі витримати.

Але жінка й далі поглядала на нього недовірливо й жалісно. Потім з боязким удаваним усміхом на губах, раз по раз запинаючись, відповіла:

— Ага... правда... Як спітнієш одягнутий, то відразу схопиш... піщану висипку...

— Що?..

— Висипку... Шкіра гноїться, а потім лущиться, як після опіку...

— Кажете, лущиться?.. Мабуть, запріває з вологи?

— Атож... І тому...— Нарешті жінка заспокоїлась і розв'язала язика.— Коли починаємо обливатися потом, то роздягаємося догола. Живемо в цих ямах і не мусимо боятися, що хтось нас побачить...

— Справді... Пробачте, ви не випрали б мені оцю сорочку?

— Охоче, але тільки завтра, коли привезуть воду в залізних бочках.

— Завтра?.. Завтра не годиться...— Чоловік захихотів. Нарешті йому вдалося звернути розмову в потрібне русло.— До речі, коли ж мене випустять нагору?.. Мені це не подобається... Бо коли такий

службовець, як я, спізниться на роботу хоч на півдня, то завдасть собі величезної шкоди... Я не хочу марнувати ні хвилини... Тут, на піщаному грунті, водиться чимало так званих жуків-стрибунів... Ви їх знаєте? Так от я вирішив за всяку ціну відкрити їхній новий різновид протягом цієї відпустки...

Жінка ворухнула губами. Мабуть, повторювала незнайому назву — "жуки-стрибуни". Чоловік помітив, що вона знову замкнулася в собі.

— А чи не можна якось зв'язатися з людьми із села?.. Може, закалатати в бідон?.. — мимоволі запитав він.

Вона не відповідала. Із швидкістю каменя, що занурюється у воду, перейшла в оборону й замовкла.

— Що з вами?.. Чого мовчите?..— Чоловік знов ледве стримався, щоб не закричати.— Я нічого не розумію!.. Якщо це якась помилка, то грець із нею! Не варто над цим побиватися... Найприкріше — це ваша мовчанка. Мої учні теж часто так поводяться. І знаєте, що я кажу їм тоді? Що прикидатися, ніби каєшся,— найганебніша слабкодухість... Якщо можете внести ясність, то зробіть це зараз, негайно!

— Але ж...— жінка перевела очі на свій лікоть і докінчила несподівано впевненим голосом: — Думаю, що ви вже зрозуміли.

— Що зрозумів?

Чоловік не міг приховати здивування.

— А я гадала, вже зрозуміли...

— Нічогісінько! — вигукнув він нарешті.— Як же я міг зрозуміти, коли ви не розповіли мені нічого!..

— Бачите, самотній жінці в наших краях важко жити...

— А я тут при чому?

— Боюсь, що я погано зробила...

— Погано?..— З поспіху чоловік запинався.— Виходить, змовилися?.. Засунули в пастку приманку?.. Думали, кинуся, мов кіт або собака, як тільки побачу жінку?..

— Наближається пора північних вітрів. Почнуться піщані бурі...— Жінка зиркнула на відчинені двері. В її монотонному спокійному голосі вчувалася тупа впевненість.

— Мені ніколи жартувати! І безглуздя має свої межі! Мене затримано незаконно!.. Це ж злочин!.. Навіщо було вдаватися до насильства, коли стільки безробітних шукають хоч найменшого заробітку?

— Ми мали б клопіт, якби про нас дізналися...

— А ви гадаєте, що зі мною буде безпечніше?.. Анітрохи!.. Помиляєтесь!.. Я не бродяга. Сплачую податки, маю постійне місце проживання... Скоро поліція почне мене розшукувати, й тоді начувайтеся!.. Ви що, нічого не розумієте?.. Чим збираєтеся виправдати свій вчинок?.. Так-от, покличте когось із начальства, і я йому розтлумачу, які ви недоумки!

Жінка опустила очі й тихо зітхнула. Похиливши плечі, стояла нерухомо, ніби нещасне цуценя, якому поставили непосильне завдання. Але така поведінка лише розгнівала його.

— Та чого ви зволікаєте й вагаєтесь?.. Ідеться не тільки про мене. Ви така сама жертва, як і я. Хіба ні? Ви казали, начебто боїтеся, щоб ніхто не довідався про тутешні справи... А це означає, що самі визнаєте

нерозумність вашого життя! Не дозволяйте іншим розпоряджатися вами, як рабинею! Перестаньте співати з чужого голосу! Ніхто не має права вас тут затримувати! Негайно когось покличте!.. Забираймося звідси обоє!.. А-а, зрозуміло... Вам страшно?.. Де ваш розум?.. Нема чого лякатись... Я з вами... В мене є товариш, який працює в газеті... Я надам цій справі громадський розголос... Що таке?.. Чого мовчите?.. Я ж казав: вам нема чого тремтіти!

Через якийсь час, немов заспокоюючи його, жінка коротко спитала:

— Може, приготувати вечерю?

Краєм ока поглядаючи ззаду на жінку, що заходилась чистити картоплю, чоловік усе думав: покірно прийняти від неї їжу чи ні?

Саме зараз настав час, коли треба виявити спокій і холоднокровність... їхні наміри розгадано, тож, мабуть, не слід шарпатися в різні боки, а треба дивитися правді в очі й розробляти здійсненний план утечі. А покарати за незаконні дії супроти нього можна пізніше... Тим часом голод підточував силу волі й не давав зосередитись. Якщо він не хоче примиритися зі своїм теперішнім становищем, то, природно, мусить відмовитися від усього, пов'язаного з жінкою, зокрема й від вечері. Було б смішно, якби він сердився і водночас брав з її рук їжу. Навіть пес лащиться, коли його годують.

А втім, не слід поспішати... Поки не знаєш, наскільки сильний твій супротивник, не треба переходити в оборону... Зрештою, він нічого не візьме в неї даром... Заплатить за вечерю. А коли так, то не матиме перед нею ніяких боргів... Як часто повторюють телекоментатори боксерських змагань: напад — найкращий захист.

Знайшовши переконливий привід для того, щоб не відмовлятися від їжі, чоловік відчув полегкість. Раптом у голові наче просвітліло й думки в'язалися одна з одною. Хіба не пісок є його найлютішим ворогом?

Авжеж, пісок. Нерозумно брати на себе непосильні завдання, особливо такі, як виламування ґрат. Якщо забрали мотузяну драбину, то її можна замінити дерев'яною. А круту піщану стіну осунути й зробити пологою... Досить трохи поворушити мозком, і будь-що вдасться зробити. Якщо простий засіб веде до мети, то кращого й не треба. Найправильніше розв'язання задачі, як показує випадок з яйцем Колумба, буває до смішного простим... Якщо він не пошкодує зусиль і боротиметься, то ніколи не пропаде.

Жінка почистила картоплю, дрібно порізала її і поклала

у великий залізний казанок разом з покришеною редькою. Потім обережно вийняла сірники з поліетиленової торбинки, а, розпаливши вогонь, заховала їх назад і стягла гумкою торбинку. Рис висипала в друшляк і полила зверху водою. Мабуть, щоб змити пісок. Незабаром у казанку забулькало, а в повітрі поплив неприємний запах редьки.

— Чуєте, лишилося трохи води. Може, помиєте обличчя?..

— Ні, я волів би напитися...

— Питна вода в іншому місці.— Жінка витягла з-під умивальника великого чайника, теж загорнутого в поліетиленову плівку.— Вона ще не охолола, але прокип'ячена й безпечна для вжитку.

— А скажіть, в чому будете мити посуд, коли води не стане?

— Досить того, що вишарую піском.

По цих словах жінка взяла з підвіконня жменю піску, кинула його в чашку, що була під рукою, й показала, як це робиться. Чоловік не знав, чи справді посуд стає чистим після такої процедури, але хотів вірити жінці, бо принаймні все це добре узгоджувалося з його уявленням про пісок.

Вечеряв під парасолем. Жінка частувала його вареними овочами і в'яленою рибою... їжа трохи пахла піском. Він подумав, що й господиня могла б їсти разом з ним, якби парасоль висів під стелею, але не мав охоти напрошуватися на її товариство. Дешевий чай був міцний, але несмачний.

Після того, як чоловік повечеряв, жінка відійшла до умивальника і, прикрившись поліетиленовою плівкою, почала їсти. Ззаду вона скидалася на комаху. Невже вона й далі збирається жити таким життям? На цьому клаптику землі? Як подивитися згори, то цієї землі було як кіт наплакав, а знизу видно тільки пісок і небо... Одноманітне, наче застигле перед очима існування... Мабуть, за все життя вона не почула ні одного співчутливого слова... А може, тепер тішиться, як молода дівчина, тим, що доля подарувала їй його, впійманого пасткою?.. Яка жалюгідна історія!

Чоловікові кортіло перекинутися з нею словом, але поки що він вирішив закурити і чиркнув сірником. Сірник спалахнув, а от цигарка не запалювалася. Чоловік пихкав щосили, аж щоки западали між зубами, поки нарешті відчув запах диму. Той нікудишній дим, масний і пекучий, так зіпсував йому настрій, що пропало бажання говорити.

Жінка склала брудний посуд у сінях і, обсипавши його піском, неохоче промовила:

— Пробачте, але зараз я мушу скидати пісок з горища...

— Скидати?.. Ну що ж...— Чоловікові було однаково, погниють балки й проламається дах чи ні.— Якщо я вам заважатиму, то я піду...

— Пробачте, але...

Чого вона прикидається? Чого не виказує, що в неї на душі, хоча сама почувається так, ніби розкусила гнилу цибулину?.. Жінка тим часом із звичною спритністю обв'язала рот і ніс складеним удвічі рушником, а тоді, прихопивши під пахву віника й дощечку, видряпалася на перегородку стінної шафи, в якій залишилась тільки одна стулка.

— Щиро кажучи, я вважаю, що було б значно краще, якби цей будинок завалився!

Чоловік сам злякався свого раптового пронизливого крику. Приголомшена жінка обернулася. Ні, здається, вона ще не перетворилася в комаху.

— Не думайте, що це я на вас розгнівався... Просто мене бере огида від тієї підступності, з якою невинну людину заковують у кайдани. Ви мене розумієте?.. Зрештою, байдуже... Хочете, я розкажу вам одну цікаву історію? Колись у пансіоні я тримав дворнягу з кудлатою шерстю, що і влітку не рідшала... Самий вигляд собаки так мене гнітив, що нарешті я зважився його обстригти... Та як тільки я скінчив свою роботу і збирався викинути шерсть, він, наче Щось згадавши, раптом заскавулів, схопив клубок у зуби — і мерщій у буду. Напевно, вона здалася йому частиною тіла, з якою жаль було розлучатися.— Чоловік крадькома зиркнув на жінку, що стояла нерухомо в неприродній позі на пере-

городці шафи.— Ну гаразд... У думках кожної людини є своя логіка, якої іншому не збагнути... Тож робіть, що вам заманеться — згрібайте й переносьте пісок з одного місця на інше. А я не можу більше терпіти! З мене досить! Я вас зараз покину... Ви ще мене не знаєте!.. Як захочу, легко втечу... До речі, й сигарети скінчилися...

— Ну, сигарети...— відповіла жінка з недоречним поспіхом.— їх привезуть пізніше, разом з водою...

— Ви про сигарети?.. — пирхнув мимоволі чоловік.— Та хіба мова про них?.. Я розповідав про обстрижену шерсть... Розумієте?.. Я хотів сказати, що нерозумно заради жмутка шерсті город городити.

Жінка мовчала... Не схоже було, що збирається відповідати або виправдовуватися. Натомість вона трохи почекала і, коли чоловік виговорився, взялася до розпочатої роботи так, ніби нічого й не сталося. Відсунула ляду в стелі над шафою й, опираючись ліктями на край отвору та незграбно теліпаючи ногами, видряпалася на горище. То тут, то там почали сипатися тонкі цівочки піску. Здавалося, начебто на горищі повзає якась дивна комаха... Пісок і гниле дерево... О, досить уже тих див!

Потім несподівано з одного кутка стелі пісок вирвався багатьма струмочками. Дивне почуття викликав контраст між надзвичайною тишею в хаті й навальністю піщаних струменів. Незабаром під кожною щілиною і діркою в стелі на підлозі утворилося щось схоже на горельєф. Запах піску щипав ніздрі. Проникав в очі. Чоловік кинувся надвір.

І в ту ж мить йому здалося, ніби, починаючи з п'ят, він розтоплюється в охопленому вогнем краєвиді. Лише десь усередині відчувалася крижина, що ніяк не танула. І сором. Жінка, схожа на тварину... З малесеньким серцем, яке не має уявлення ні про вчорашній, ні про завтрашній день... Неймовірний світ, у якому людину можна стерти так само, як слід крейди на шкільній дошці... Йому ніколи й не снилося, що десь у наш час буває така дикість. А проте... Якщо

зважити, що, оправившись від удару, він нарешті повертав собі душевну рівновагу, то соромитися не було чого.

Та не слід ловити гав. Чоловік вирішив, як буде змога, закінчити все до вечора. Примруживши очі, він зміряв очима піщану стіну, що хвилювалася під нагрітим повітрям, немов розтоплене скло. З кожним його поглядом вона начебто вищала. Але ж йому не треба всупереч природі робити пологий схил крутим, навпаки, він хоче зробити крутий — пологим. Тож нема чого вагатися.

Найкраще було б осувати пісок згори. Та оскільки зробити це неможливо, нічого не залишається, як починати знизу. Спершу він глибоко підкопає схил і чекатиме, коли пісок осипеться, а тоді знову копатиме й обвалюватиме... Якщо так повторить багато разів, то підніматиметься разом з піском під ногами, аж поки опиниться на самому верху. Звісно, була загроза, що під час роботи піщаний потік знесе його вниз. Але ж пісок — це все-таки не вода, його не треба боятися. Адже чоловікові ще не доводилося чути, щоб хтось потонув у піску.

Лопата й бідони стояли під хатою. Стерте вістря лопати блищало, як порцеляновий черепок.

Певний час чоловік завзято копав. Пісок піддавався лопаті й була надія, що робота посуватиметься успішно. Тільки шурхіт лопати, що вгризалася в пісок, і його власне хекання відмірювали час. Та невдовзі втомлені руки ніби почали нарікати на втому. Здавалося, він уже перелопатив чимало, а наслідків не було видно. Пісок спадав потроху і то лише над викопаною заглибиною. Виходило, що прості, як закони геометрії, передбачення, що їх він виносив у голові, де в чому розминалися з дійсністю.

Чоловік вирішив, що тривожитись ще рано, а треба трохи перепочити й перевірити свої розрахунки на практиці. На щастя,

матеріалу було скільки завгодно. В тіні, під хатою, він викопав ямку завглибшки з півметра. Та от дивина — нахил її виявився не таким, як він сподівався. Все ті ж сорок п'ять градусів... Майже як у ступки, що розширюється доверху. Чоловік поглибив дно — пісок осунувся, але нахил не змінився. Мабуть, унаслідок рівноваги між силою тяжіння і тертям піщинок стіни всіх піщаних ям нахилені однаково. А коли так, то невже і яма, якій він кинув виклик, має таку ж крутизну?

Ні, цього не може бути... Навіть якщо це обман зору, то все одно тут щось не так. Адже кожен схил знизу видається пологішим, ніж є насправді.

То, може, взяти до уваги масу?.. Залежно від неї змінюється і тиск піску. І, природно, зміщується рівновага між силою тяжіння й тертям. Мабуть, будова піщинок теж має значення. Кажуть, що опір тисненню глини, добутої з природних покладів і взятої із раніше насипаної купи, різна. Треба зважати й на вологість... Одне слово, мала піщана яма, на відміну від великої, може підлягати іншим законам.

Однак цей дослід не був марним. Велику цінність мало відкриття, що піщана стіна надзвичайно стійко зберігає свій нахил.

Перенасичений розчин від легкого струшування перетворюється у звичайний, насичений, а на дно осідають кристалики.

Раптом чоловік відчув на собі чийсь погляд й обернувся — хтозна-коли у дверях з'явилася жінка й стежила за ним. Захоплена зненацька, вона сахнулася одною ногою назад, а очі звела вгору. Чоловік перехопив її погляд і побачив, як зверху, на східному боці ями, на нього дивляться троє чоловіків. Він не міг їх розпізнати, бо нижню частину їхніх облич закривали рушники, але здогадувався, що, може, це вчорашній старий з приятелями. Мимоволі приготувався до оборони, але відразу ж опанував себе й, не звертаючи уваги на непрошених гостей, вирішив працювати

далі. їхні погляди не тільки не заважали, а навіть підганяли його до роботи.

Піт заливав йому очі й скапував з носа. Чоловік не мав часу витиратись, а тому заплющував очі й орудував лопатою.

Ні, йому не слід зупинятися. Якщо вони побачать, з яким завзяттям він трудиться, то навіть своїми дурними головами збагнуть, що вони нікчеми.

Він глянув на годинника. Витер пісок на склі циферблата об штани — все ще було десять на третю. Десять на третю! Як і минулого разу, коли дивився на стрілки. Довір'я до власного відчуття часу миттю пропало. Мабуть, в очах равлика сонце рухається із швидкістю бейсбольного м'яча.

Пісок ринув униз. Глухий звук і навальний тиск на груди... Чоловік спробував глянути вгору, щоб дізнатися, що сталось, але не міг угадати, де низ, а де верх. Скорчившись у блювотині, він лише помітив над собою тьмяне світло.

ЧАСТИНА ДРУГА 11

Дзінь, дзінь, дзінь... Що це дзвенить? Дзвінок.

Дзяв, дзяв, дзяв... Хто це кричить? Чорт.

Жінка наспівувала собі під ніс. Збираючи осугу на воді в баку, невтомно повторювала ті самі слова.

Коли пісенька скінчилася, було чути, як жінка полоще рис. Чоловік тихенько зітхнув, перевернувся на другий бік і завмер у напруженому чеканні... Ось незабаром вона принесе воду в тазику й поможе йому

вмитися. Розпухла від піску й поту шкіра мало не ятрилася. Від самої згадки про холодний мокрий рушник чоловік зіщулився.

Чоловік не вставав з постелі відтоді, як знепритомнів, придушений піщаною лавиною. Протягом перших двох днів його мучила гарячка, що досягала майже тридцяти дев'яти градусів, і безперестанку нудило. Наступного ранку температура помітно спала, повернувся апетит. Мабуть, його захворювання спричинив не удар піщаної брили, а скоріше втома від незвичної тривалої фізичної роботи під палючим сонцем. Зрештою, нічого страшного в цьому не було.

Напевне тому й одужання було швидким. На четвертий день майже зник біль у ногах і попереку. З настанням п'ятого дня чоловік не мав на що скаржитися, хіба що на деяку млявість. А проте він не вставав з постелі, вдаючи тяжкохворого; очевидно, на це в нього були певні причини. Ясна річ, він усе ще не зрікся думки про втечу.

— Ви прокинулися?..— боязко спитала жінка.

Краєчком примружених очей вгадуючи під робочими шароварами округлості її колін, чоловік відповів невиразним стогоном. Жінка поволі викручувала рушника над погнутим латунним тазиком і вела далі:

— Як ви почуваєте себе?

— Так собі...

— Може, освіжити плечі?

Він не мав нічого проти, щоб цілком віддатися в її руки — мабуть, тому, що вважав себе хворим. Йому пригадався вірш про те, як одній дитині приснилося в гарячці, ніби її загорнули в прохолодний срібний папір. Спітніла, обліплена піском шкіра, що, здавалось, уже задихалася

без повітря, раптом ожила і прохолола, а в неї, викликаючи дивне збудження, ніби проникав запах жіночого тіла.

Однак чоловік не міг їй усього простити. Бо це були дві різні речі, які не треба плутати. Три дні відпочинку швидко промайнули й пручатися далі було не варто. Якщо його план осунути піщану стіну і зробити її пологішою скінчився невдачею, то це лише означає, що він був погано підготовлений. Якби на перешкоді не став несподіваний сонячний удар, то все склалося б набагато краще. Та й підкопувати схил було важче, ніж йому раніше уявлялося. Треба було придумати щось розумніше. І саме через те йому спало на думку прикинутися хворим.

Прийшовши до пам'яті й побачивши, що все ще перебуває в жінчиному домі, чоловік відчув, як зіпсувався в нього настрій. Видно, ті селюки не мали жодного бажання висловлювати йому співчуття. І якраз тоді в голові сяйнула нова думка.

їхню байдужість до нього,— бо ж навіть лікаря до нього не покликали,— він оберне проти них так, що вони ще гірко каятимуться. Вночі, коли жінка працюватиме, він буде міцно спати. І, навпаки, вдень, коли вона відпочиватиме, буде навмисне голосно стогнати і їй заважати.

— У вас щось болить?

— Так... болить... Мабуть, у хребті щось зрушилося...

— Зробити масаж?

— Ні в якому разі! Хіба можна віддаватися в руки нефахівцеві?.. На нервах спинного хребта тримається життя... Ану ж я помру... Що будете тоді робити? От мали б мороку!.. Покличте лікаря! Лікаря! Ой, болить!.. Скажено болить!.. Поспішайте, а то буде пізно!

Жінка не зможе довго таке витримати, вона зовсім знесиліє. Знизиться продуктивність її праці, а хатині загрожуватиме небезпека. Такий поворот справи в селі сприймуть дуже серйозно. Бо замість того, щоб бути додатковою робочою силою, він плутатиметься їм під ногами. Тож якщо вони не позбудуться його якомога швидше, шкода від нього буде немала.

Але й цей задум не вдалося здійснити так гладко, як хотілося. Вночі життя кипіло тут сильніше, ніж удень. Шурхіт лопати за стіною... Тяжке, уривчасте дихання жінки... Оклики і прицмокування селян, що привозили й відвозили кошики... Приглушене вітром завивання "пікапа"... Далекий собачий гавкіт... Чим наполегливіше силкувався чоловік заснути, тим дужче розгулювалися його нерви, і він не міг заснути.

Та оскільки він не висипався вночі, то мимоволі дрімав удень. Однак, здається, найсильніше ослаблювало його волю до опору усвідомлення того, що якось воно буде, що знайдеться інший вихід, навіть коли цей не здійсниться. Відтоді минув тиждень... Мабуть, поліція вже одержала прохання про його розшуки. В нього була відпустка лише три дні. Товариші по роботі, надто цікаві до чужих справ, напевно звернули увагу на його прогули. Можливо, ще першого вечора один із них, що любить пхати носа, куди не слід, уже навідався в пансіон, і, зайшовши до занедбаної, освітленої призахідним сонцем кімнати із застояним, душним повітрям, збагнув, що господаря немає. І, може, той гість відчув інстинктивну заздрість до щасливчика, який вирвався на волю з цієї нори. А наступного дня на роботі, мабуть, почалися плітки, супроводжувані насупленням брів і глузливими двозначними жестами. Зрештою, це було б зовсім природно... Бо хіба в душі він не сподівався, що його химерна відпустка викличе в колег саме таке враження?.. Справді, нема в світі істоти, заздріснішої за вчителя... Рік за роком, як вода в річці, учні пропливають повз нього, і лише він, учитель, мусить залишатися глибоко на дні того потоку, мов камінь... Іншим він говорить про надію, а сам її позбавлений. Почуваючись кинутим, як непотріб, замикається в собі і втішається самокатуванням або стає ревним і

підозріливим борцем з чужою розбещеністю. Самостійні і відчайдушні вчинки інших осуджує, бо сам їх прагне... Що з колегою? Нещасний випадок?.. Ні, бо в такому разі було б хоч якесь повідомлення... То, може, самогубство?.. Тоді теж утрутилася б поліція. Не виключено. Не переоцінюй такого простака. Сам надумав зникнути, і не треба в цьому копирсатися... Але ж скоро тиждень минає... Що він собі думає? Тільки мороки завдає...

Навряд чи колеги щиро переживали за нього, але їхня невгамовна цікавість дозріла, як випадково забута на дереві хурма. Кінець кінцем, дійшло до того, що заступник директора школи відвідав поліцію і на офіційному бланку написав прохання про розшуки, приховуючи під машкарою добропорядності приплив радості... "Прізвище та ім'я: Нікі Дзюмпей. Вік: 31 рік. Зріст: 1 м 58 см. Вага: 54 кг. Волосся: рідкувате, зачесане назад, бріоліном не користується. Зір: праве око — 0,8, ліве — 1,0. Шкіра смаглява. Обличчя довгасте. Очі близько посаджені. Ніс короткий. Квадратне підборіддя. Особлива прикмета: родимка під лівим вухом. Група крові: А В. Говорить невиразно і мляво. Замкнутий у собі, впертий, але спілкування з людьми не уникає. Можна припустити, що вдягнутий у робочий костюм ентомолога. Приклеєне зверху фото*анфас зроблене два місяці тому".

Проте, якщо селяни зважилися на таку авантюру, то, природно, мали б ужити якихось запобіжних заходів. Адже напустити туману одному-двом тутешнім поліцейським неважко. Мабуть, вони постаралися, щоб ті сюди й близько не потикались. Але ж така димова завіса мала б виправдання лише в тому разі, якби вони могли використати його як робочу силу на згрібанні піску. Переховувати ж цілий тиждень тяжкохворого й наражатися на небезпеку не було сенсу. Якщо вони зрозуміють, що не матимуть жодної користі з нього, то зробили б найкраще, якби його позбулися, поки не нажили собі клопоту. Тепер ще могли б знайти якесь* пояснення своїй поведінці. Якби заявили, що він сам звалився в яму і внаслідок удару в нього появились якісь химерні галюцинації, а не потрапив у пастку і був затриманий

силою, то поліція скоріше повірила б їхнім переконливим доводам, аніж його неправдоподібним скаргам.

Десь прокричав півень — здавалося, наче корові в горло вставили флейту. В піщаній ямі немає ні відстані, ні напрямку. А нагорі життя текло своїм плином: діти гралися в класи і, коли прийшов час, півень сповістив, що настав ранок. Досвітні барви почали змішуватися з духом ще не дovареного рису.

Жінка терла його тіло з усієї сили. Спочатку поквапливо мокрим рушником, а потім викрученим, що став твердим, як дощечка, і терла так, наче запітнілу шибку. Розмірені поштовхи її рук і перший ранковий гомін наганяли на нього .непереборну дрімоту.

— Чуєте...— Чоловік ледве стримував позіх, що ніби щипцями розмикав йому рота.— Я так давно нічого не читав... Як ви думаєте? Чи не можна роздобути газету?

— Та хто його знає... Я пізніше запитаю.

Чоловік зрозумів, що вона намагається виявити свою щирість. У її несміливому, сором'язливому голосі тепер явно вчувалася турбота про його добрий настрій. Але це ще більше його роздратувало. Сказала, що запитає... Невже він не має права читати газету без дозволу?.. Йому кортіло вилаятись, відіпхнути її руки і навіть перекинути тазик з водою.

Та якби він дав вихід гніву, то все зіпсував би. Тяжкохворому не слід розпалюватися через таку дрібницю, як газета. Звісно, йому хотілося її почитати. Якщо перед людиною нема справжнього краєвиду, то вона ладна тішитися намальованим. Це чисто людське бажання. В якійсь книжці він читав, що саме тому живопис розвивався у місцевостях з бідною природою, а газети були найбільш розповсюджені в промислових районах, де люди чужі одне одному. Чоловік сподівався, що, може, йому пощастить натрапити на оголошення про пропалих без вісті. Не

виключено також, що в куточку сторінки з місцевими новинами буде вміщено статтю про його зникнення. Та сумнівно, щоб селяни з власного бажання передали йому газету з такою статтею. В усякому разі, найпотрібніше зараз — терпеливість.

Ніде правди діти, вдавати хворого було нелегко. Це все одно, що стискати в руці пружину, яка от-от має вирватись. Він довго так не витримає. Пускати все на самоплив не годиться. Треба зробити все, щоб вони нарешті зрозуміли, який тягар беруть на себе. Хоч би там що було, а сьогодні він не дасть жінці склепити очей!

"Не спи!.. Не можна спати!" — нагадав собі чоловік і, ворухнувшись, голосно застогнав.

Під парасолем, який тримала жінка, чоловік сьорбав, обпікаючись, гарячу юшку з рисом і водоростями. На дні чашки залишився піщаний осад.

Однак після цього все в голові в нього переплуталось. Натомість він поринув у довгий, гнітючий сон. Йому снилося, ніби верхи на старій, зужитій паличці для їди він летить над незнайомою вулицею. їхалося йому зручно, наче на моторолері, та як тільки він трохи розслаблювався, негайно падав униз. Вулиця під ним була цегляного кольору, а вдалині ставала зеленкуватою. Таке поєднання барв збуджувало дивну тривогу. Нарешті він приземлився перед довгою, ніби військова казарма, дерев'яною спорудою. В повітрі пахло дешевим милом. Підтягуючи штани, що, здавалося, от-от спадуть, він піднявся сходами у порожню кімнату з довгим столом, за яким розважалися якоюсь грою з десяток осіб, чоловіків і жінок. Гравець навпроти саме роздавав по колу карти. Останню кинув йому і щось крикнув. Чоловік, мимоволі підхопивши її, побачив, що то не карта, а лист. Дивний лист, м'який на дотик. Чоловік стиснув його пальцями — і з нього бризнула кров. Чоловік зойкнув і прокинувСя.

Зір йому заслонило щось схоже на брудний туман. Чоловік ворухнувся і почув шелест сухого паперу. Його обличчя було вкрите газетою. Хай йому чорт, знову проспав!.. Чоловік одсунув газету, і з неї посипався пісок. Судячи з його кількості, минуло багато часу. Та й сонячне проміння, що просочувалося крізь щілини в стіні, сповіщало про настання полудня. Але чим це пахне? Свіжою друкарською фарбою?.. Сумніваючись у цьому, чоловік розшукав дату на газеті. Шістнадцяте, середа... Сьогоднішня газета! Неймовірно, але факт. Виходить, жінка таки задовільнила його прохання.

Чоловік зіперся ліктем на мокрий від поту матрац. В голові в нього вихором закружляли думки, а очі забігали по довгожданій газеті.

"Розширення порядку денного Спільної японо-американ-ської комісії..."

Яким чином жінка роздобула цю газету?.. Невже селяни почали відчувати перед ним якісь обов'язки?.. Але ж, судячи з їхньої дотеперішньої поведінки, зв'язок із зовнішнім світом мав би припинитися відразу після сніданку. Одне з двох: або жінка спілкується з ними якимсь чином, або сама виходила купувати газету...

"Рішучі заходи проти вуличних заторів!"

Але стривайте... Якщо жінка виходила нагору, то напевне користувалася мотузяною драбиною. Чоловік ще не знав, як вона це зробила, але не сумнівався: вона користувалася драбиною. Інакше й не могло бути... В'язень, що думає тільки про втечу, мусить терпіти — це зрозуміло. Але чого жінка-селянка мала б примиритися з тим, що її позбавили можливості виходити з ями? Мабуть, драбину забрали тимчасово, щоб затримати його в ямі... А коли так, то треба приспати їхню пильність і, може, ще колись трапиться подібна щаслива нагода...

"Цибуля містить хімічні складники, ефективні при лікуванні променевої хвороби".

Здається, в його тактиці симулювання хвороби відкриваються щоразу нові й несподівані сторони. Колись давно люди справедливо казали: "Щастя приходить до того, хто спить і чекає"... Але чому ж тоді душа не радіє? Мучить якесь незадоволення. Невже виною всьому дивний і страшний сон, що ліг каменем на серце?.. Таки правда, його непокоїв той небезпечний — чому небезпечний, він і сам не знав — сон. Власне, що те кошмарне видиво могло означати?..

Та чи варто ним перейматися? Краще докінчити розпочату справу.

Як звичайно, жінка тихенько посопувала на помості коло вогнища, згорнувшись калачиком і накрившись із головою зношеним літнім кімоно. Від того першого дня вона перестала спати роздягнутою, але, видно, крім кімоно, на ній не було більше нічого.

Чоловік пробіг очима сторінку, присвячену громадським і місцевим справам. Звісно, ні статті про зникнення людей, ні оголошення про розшуки пропалих без вісті не знайшов. Та він цього й не сподівався. А тому не треба занепадати духом. Він тихо підвівся і вийшов у сіни. Був у довгих трусах із штучного шовку й до половини голий. Бо так ще можна було терпіти. В'ївшись у поперек, гумка трусів затримувала пісок, і тільки під нею шкіра, запрівши, свербіла.

Чоловік став у дверях і глянув на піщану стіну. Світло вдарило в очі — і все навколо запалало жовтим полум'ям. Ясна річ, не було ні людської тіні, ні мотузяної драбини. Це ж цілком природно: їх і не могло бути. Чоловік просто так, на всякий випадок, вирішив у цьому переконатися. Ніщо не свідчило, що драбину спускали. Зрештою, при такому вітрі будь-який слід за п'ять хвилин замело б. Надворі, перед самими дверима, пісок зверху безперестанку ворушився і наче плив.

Чоловік повернувся до хатини й знову ліг. Над ним закружляла муха. Маленька дрозофіла світло-абрикосового кольору. Мабуть, прилетіла на якусь гниль. Прополоскавши рота водою з чайника, що стояв загорнутий в поліетиленову плівку в узголів'ї, він гукнув до жінки:

— Може, .ви встали б на хвилину?..

Вона стрепенулась і зірвалася з постелі. Кімоно сповзло вниз і відкрило її до пояса. На жінчиних обвислих, але ще повних грудях проступали синюваті жилки. Квапливо затуляючись одежею, вона дивилася поперед себе невидющими очима — видно, ще остаточно не прокинулася.

Чоловік завагався. Що робити: відразу підвищити голос і з'ясувати справу з драбиною, чи подякувати за газету й принагідно обережно про все розпитати? Якщо він хоче тільки перебити їй сон, то, звісно, краще перейти в наступ. Приводів для прискіпування скільки завгодно. Однак тоді він відступить від свого головного наміру — грати роль тяжкохворого. Бо хто ж повірить, що на такі випади здатна людина з пошкодженим хребтом? Найважливіше зараз — це переконати селян, що як робоча сила він не принесе їм жодної користі, і приспати їхню пильність. Вони розм'якли настільки, що передали йому газету, а тому, не зупиняючись, треба повністю зламати їхній опір. Проте його надії не справдилися.

— Ні, не думайте, що це я виходила нагору,— сказала жінка.— Випадково навідався чоловік з нашої артілі й приніс антисептики, які я замовила раніше... От я і попросила його роздобути газету... В нашому селі тільки четверо чи п'ятеро сімей передплачують газети... Тож довелося йому ходити по неї аж до міста...

Ну що ж, буває і такий збіг обставин... Однак тепер чоловікові здалося, ніби його тримають у камері під замком, до якого не може підібрати ключа. Якщо навіть тутешні жителі змушені примиритися із

своїм ув'язненням, то тим більше для нього ця піщана круча — не жарт. У розпачі чоловік накинувся на жінку:

— Та що ви кажете?.. Хіба ви невільниця, а не господиня власного дому?.. Хіба вас прип'яли, мов собаку?.. Що ж тут такого, якби ви виходили звідси й поверталися, коли заманеться?.. А може, ви зробили щось погане й не смієте показатися людям?

Заспані очі жінки здивовано розплющилися. Червоні, налиті кров'ю, вони його злякали.

— Яке безглуздя! Чого б це я не сміла показатися людям?

— Тоді чому ви такі сором'язливі?

— Навіть якби я вибралася наверх, то що мені там робити?..

— Могли б прогулятися.

— Кажете — прогулятися?..

— Авжеж, прогулятися... Хіба цього не досить?.. Мабуть, перед моєю появою ви звідси виходили, коли хотіли?

— Ходити без діла... Це мене втомило б...

— Киньте жартувати! Добре подумайте і тоді зрозумієте... Навіть собака сказиться, якщо його довго тримати в клітці!

— Раніше ходила...— Жінка говорила одноманітним, здушеним голосом.— Добряче мене ганяли... Поки сюди переїхала, довго дитину на руках носила... Втомили мене ті прогулянки...

Чоловік не сподівався цього. Дивна розмова... Якщо й далі так буде, то він не знатиме, що відповідати.

Так... років десять тому, коли все лежало в руїнах, кожен хотів мати право нікуди не ходити. Такою їм здавалася свобода. Але чи можна стверджувати, що тепер люди вже перенаситилися цією свободою? Зрештою, хіба не гра в піжмурки з власними химерами втомила тебе й погнала на ці дюни?.. Пісок... Нестримний рух піщинок із середнім діаметром одна восьма міліметра. Це негатив його автопортрета навиворіт, автопортрета того, хто несамовито чіплявся за ту, колишню, свободу... Щоправда, навіть діти, які довго мріяли про захоплюючу екскурсію, ридма ридають, коли загубляться в дорозі.

Раптом жінка змінила тон і спитала:

— Як почуваєте себе? Добре?

І чого вона клеїть із себе дурня?.. Чоловіка охопила лють; Скрутити б їй руки, кинути на землю і примусити розповісти всю правду. Від такої думки волосся в нього настовбурчилось, а шкіра зашелестіла так, наче з неї здирали засохлий клей. Мабуть, слова "скрутити їй руки" несамохіть викликали в його уяві шкіру. Зненацька жінка перетворилася в силует, відірваний від тла. Двадцятирічного чоловіка збуджують думки. Сорокарічного — збуджує шкіра. А от для тридцятирічного найнебезпечнішими є обриси жіночого тіла... Мабуть, він зміг би обійняти її так легко, як себе самого... Але ж За нею стежить безліч людей. Нитками своїх поглядів вони водять нею, мов лялькою-маріонеткою... Якби він обійняв її, то й ним водили б... Тоді його брехня про те, що в нього пошкоджений хребет, ураз виявиться. А йому аж ніяк не хочеться перекреслити своє дотеперішнє життя!

Жінка підповзла. її округлі коліна притиснулися до його стегна. В повітрі навколо нього поплив густий, прілий запах, що накопичився в її роті, носі, під пахвами, в усьому її тілі, коли вона спала. От зараз її

несміливі, гарячі як вогонь пальці почнуть ковзати вздовж хребта. Чоловік напружився.

Раптом пальці торкнулися його боку. Чоловік ойкнув: — Не лоскочіть!

Жінка засміялася. Вона ніби загравала й водночас соромилася свого вчинку. Все сталося так несподівано, що він і не встиг нічого збагнути. Власне, що вона хотіла цим сказати?.. Зробила це навмисне чи ненароком?.. А ще недавно ледве розплющила очі й насилу встала... Здається, і того першого вечора, проходячи повз нього, тицьнула його в бік пальцями і так само дивно хихикнула... Невже цьому жесту вона надавала якогось особливого смислу?

А може, вона не вірила, що він хворий, і захотіла перевірити свою підозру?.. Можливо... Треба пильнуватись. Кінець кінцем, жінчина спокуса виявиться пасткою — так

комахоїдні рослини запахом нектару заманюють свою жертву... Сама посіє зерна ганьби,— мовляв, її зґвалтовано,— а тоді ланцюгом шантажу зв'яже йому руки й ноги.

13

Він почав танути, наче віск. Із шкіри сочився піт. Годинник зупинився, і чоловік не знав, котра година. Над ямою, видно, був ще день, а внизу, на глибині двадцять метрів, уже сутеніло.

Жінка ще спала як убита. Мабуть, їй щось снилося, бо її руки й ноги раз по раз смикалися. Хоч скільки старайся, а тепер її не розбудиш.

Сам він добре виспався. Підвівся і виставив тіло на вітер. Коли у сні перевертався з боку на бік, рушник, видно, зсунувся з обличчя, і тепер за вухами, коло носа, в кутиках рота налипло стільки піску, хоч

зішкрябуй. Чоловік закапав очі ліками і натиснув на повіки кінчиком рушника. Після кількаразового повторення цієї процедури очі нарешті повністю розплющилися. Та от біда, очних капель вистачить лише на два-три дні! Вже з цих міркувань хотілося покласти край невизначеності свого становища. Він обважнів, наче лежав у залізному панцирі на магнітному ліжку. Напружив зір і в блідому світлі, що проникало крізь двері, вгледів маленькі, як лапки здохлої мухи, ієрогліфи.

Правду кажучи, треба було попросити жінку почитати йому газету вдень. Тоді убив би двох зайців одним пострілом: дізнався б, що діється у світі, й не дав би їй спати. Та, на жаль, сам раніше заснув. Дарма старався, знову наробив дурниць!

Через це й сьогодні вночі доведеться мучитись від нестерпного безсоння. Він спробує рахувати назад від ста до одиниці розмірено, як дихає. Пройде неквапно знайомою дорогою від пансіону до школи. Перебере у пам'яті назви всіх відомих йому комах і розкладе їх за родинами та рядами.

Та, коли зрозуміє, що марно старався, відчує глибоку досаду. Приглушений шум вітру над краєм ями... Шурхіт лопати, що врізається у вологий пісок... Далекий собачий' гавкіт... Невиразний гомін, тремтливий, мов полум'я свічки... Безперервне тертя піску, як напилка, об кінчики нервів... Все це доведеться покірно терпіти.

Припустімо, що він таки витримає... Та як тільки яскраво-синє світло зникло за верхнім краєм ями, чоловік почав двобій із сном, який засмоктувався в його тіло, наче вода в губку. Якщо йому не вдасться розірвати це зачароване коло, то є загроза, що піщинки зупинять не тільки годинника, але й сам час.

І в газеті не було нічого нового. Майже не помічалося, що відтоді минув цілий тиждень. Якщо вважати газету вікном у зовнішній світ, то це означає, що його шибки, мабуть, із матового скла.

"Фінансові зловживання перекинулися в муніципалітет... Університетське місто стає промисловим центром... Підприємства закриваються. Рішення Генеральної ради профспілок очікується днями... Мати задушила двох дітей, а сама отруїлася... Щоразу частішають крадіжки автомобілів. Новий стиль життя — нові злочини?.. Протягом трьох років невідома дівчина присилала у поліцейську будку квіти... Бюджетні труднощі Олімпійських ігор у Токіо... Таємничий убивця зарізав сьогодні двох дівчат... Надуживання снотворним — шкода здоров'ю університетської молоді... І на біржі подув осінній вітер... Славетний тенор-саксофоніст Блу Джексон прибуває до Японії... Нові заворушення в Південній Африці. 280 вбитих і поранених... У злодійській школі навчання безплатне. Свідоцтво видається після випробування..."

Жодної статті, яку шкода було б пропустити. Химерна вежа, збудована з химерної дірявої цегли. Однак якби життя складалося тільки з важливих речей, то стало б недовговічною скляною спорудою, якої не можна було б торкнутися рукою... Одне слово, буденність — це те, що міститься в газетних заголовках... Ось чому кожен спрямовує стрілку компаса до своєї оселі, хоча добре розуміє марність зусиль.

Нараз йому в очі впала незвична замітка:

"14-го, близько восьмої години ранку, на будівельному майданчику фірми "Східна Азія" в кварталі Йококава, ЗО, був придушений обваленим піском водій самоскида Цутому Тасіро (28 років) з Компанії Хінохара. Відвезений у тяжкому стані до найближчої лікарні, він невдовзі помер. Розслідування поліції показало, що причина обвалу — занадто глибоке підкопування десятиметрової піщаної гори".

Зрозуміло... Певно, вони мали на думці показати йому саме цю замітку. Задовольнили його бажання, але не без розрахунку. Добре, що хоч не обвели її червоним чор іилом... Йому на пам'ять сплила така страшна річ, як Чорний Джек. Наповнений піском шкіряний мішечок, що ним можна вдарити не гірше, ніж залізним або свинцевим прутом... Хоч

би скільки повторювали, що пісок тече, однак від води він відрізняється... У воді можна плавати, а пісок хапає людину й душить...

Здається, він легковажив небезпечністю свого становища.

14

Однак зміна тактики вимагала тривалих роздумів і часу. Здається, вже минуло чотири години, як жінка пішла згрібати пісок. Друга бригада якраз скінчила свою звичну роботу й поверталася до триколісного "пікапа". Чоловік прислухався, а впевнившись, що селяни більше не пр .йдуть, тихо встав й одягнувся. Жінка забрала лампу, тому все робив навпомацки. Його черевики були повні піску. Чоловік заткнув холоші штанів у шкарпетки, а гетри засунув у кишеню. Причандалля ентомолога вирішив покласти на видноті коло дверей. Опинившись у сінях на товстому піщаному килимі, вже не боявся, що почують його кроки.

Жінка була поглинута роботою. Вправні рухи лопатою, що розтинає пісок... Розмірене, глибоке дихання... Танець її миготливої — то короткої, то довгої — тіні у світлі лампи біля ніг... Чоловік заховався за рогом хатини й затамував віддих. Схопив рушник за обидва кінці й сильно розтягнув. От порахує до десяти й кинеться... Нападе якраз тоді, коли вона набере лопатою піску й нахилиться вперед.

Однак не треба думати, що йому нічого не загрожує. Адже ставлення людей із села до нього може перемінитися за півгодини. Адже існує той урядовець з префектури. Недарма першого дня старий поставився до чоловіка з осторогою, бо помилково вважав його тим урядовцем. Видно, селяни чекали якоїсь перевірки найближчим часом. Якби справді хтось із префектури приїхав, то їхні думки щодо нього розійшлися б; вони не змогли б його приховувати й перестали б затримувати як в'язня. Але ж нема певності, що ця півгодина не

розтягнеться до півроку або й року. І півгодини, і рік — однаково ймовірні шанси, тож ставити на один із них ризиковано.

Проте, як уявити собі, що допомога близько, то найкраще й далі прикидатися хворим. Але й на це він не міг зважитися. Звичайно, як людина, що живе в конституційній державі, він мав право сподіватися на порятунок. Іноді люди зникають в тумані таємничих обставин і не дають про себе знати, та здебільшого це відбувається з їхньої волі. Якщо не пахне злочином, то в таку цивільну, а не кримінальну справу поліція майже не заглиблюється. Однак у його випадку все складалося по-іншому. Шукаючи порятунку, він простягав у розпачі руки. Не треба навіть чути його голосу чи бачити його самого, досить зазирнути до кімнати, яка втратила свого господаря, щоб одразу збагнути всю правду. Розгорнута на перших сторінках книжка... Дрібні гроші в кишені робочого вбрання... Чекова книжка з невеликим вкладом... Коробочка з висушеними, але ще не розкладеними як слід комахами... Замовлення на баночки для зберігання комах, приготовлене для відправлення, з маркою... Усе це спростовувало припущення, ніби він мав намір укоротити собі життя.

Будь-який відвідувач мимоволі почує голос скарги, що лунає в тій кімнаті.

Так... Якби лише не той лист... Той дурний лист... Але ж що було, то було... Навіть сон розповів йому правду, а він силкувався себе одурити... Навіщо? Досить тих словесних викрутасів. Забуті речі вже не існують. Він давно задушив себе власними руками.

Чоловік оточив свою відпустку страшною таємницею і навмисне нікому з колег не сказав, куди вирушає. Не просто мовчав, а намагався створити навколо своєї поїздки якусь загадковість. Бо не було кращого способу, щоб подражнити людей, в яких навіть шкіра почала сіріти від сірої буденщини. Як тільки він уявляв собі, що в сірому людському роді можуть траплятися не тільки сірі, як він, особи, але й червоні, голубі, зелені, то відчував нестерпну огиду до самого себе.

Тільки в романах і кінофільмах літо завжди виповнене сліпучим сонячним промінням. А насправді світ зовсім інший. Це недільна дрімота вбогих службовців над політичною сторінкою газети, просякнутої пороховим димом... Термоси з магнітними кришками і консервований сік... Взятий у довгій черзі напрокат — сто п'ятдесят ієн за годину — човен... Свинцево-сіре шумовиння від здохлих риб понад узбережжям... І нарешті, переповнені втомленими людьми вагони електрички... Кожен усе це добре знає, але не хоче виставляти себе дурнем, якого обшахрували, і намагається квапливо малювати на сірому полотні подобу химерного свята. Нещасні, із зарослими щоками батьки, які стусають своїх вередливих дітей і змушують їх підтвердити, що неділя була чудова... Сценки в кутку вагона, які кожен спостерігав хоч раз... Зворушлива жадоба і заздрість до сонця над чужою головою...

Та якби справа полягала тільки в цьому, то не слід було б сприймати все це поважно. Якби і той чоловік, "Стрічка Мебіуса", не реагував так само, як інші його колеги, то навряд чи він став би таким упертим.

Він довіряв тільки "Стрічці Мебіуса", завзятому профспілковому активістові з випуклими очима і відкритим, наче щойно вмитим обличчям. Навіть відкривав йому свої потаємні думки, які приховував від інших.

— Цікаво, як ти на це дивишся?.. А я от маю глибокі сумніви щодо освіти, яка опирається на саме життя...

— Що значить "опирається"?

— Ну, я маю на увазі освіту, яка спонукає вірити в химеру — в те, що не існує... Ось чому я так сильно зацікавився піском — твердим тілом, яке водночас має властивості рідини...

Збентежений співрозмовник ще дужче зсутулився, але вираз обличчя залишався відкритим. Не помітно було, що його дуже дратував

такий хід думок. Хтось казав, що він схожий на стрічку Мебіуса — паперову стрічку, перекручену і склеєну так, що її поверхня не має ні лиця, ні вивороту. Може, цим натякали, що в того чоловіка особисте життя і профспілкова діяльність сплавились у щось одне, як поверхня у стрічки Мебіуса. Здається, в тому прізвиську вчувалася не тільки ірбнія, але й похвала.

— Отже, ти за реалістичну освіту?

— Та ні... Я просто навів приклад піску... Бо, зрештою, світ схожий на нього, хіба ні?.. Коли пісок перебуває у нерухомому стані, його суті не збагнути... Пісок не просто рухається, а сам рух є піском... На жаль, краще я не вмію пояснити...

— Я розумію, що ти хочеш сказати. Що практична освіта включає також елементи релятивізму, правда?

— Та ні, не це. Сам перетворюєшся на пісок... Дивишся його очима... Хто раз помер, тому вдруге не треба боятися смерті...

— Ти — ідеаліст!.. А може, ти відчуваєш страх перед своїми учнями?

— Так... Бо вони нагадують мені пісок...

Видно, й цей незв'язний обмін думками не зіпсував настрою "Стрічці Мебіуса", він блиснув зубами й весело засміявся. Його маленькі очиці заховалися у складках шкіри. Довелося відповісти тим же. Той чоловік — таки стрічка Мебіуса. Як у хорошому, так і в поганому розумінні. В усякому разі, його добру сторону варто поважати.

Однак "Стрічка Мебіуса" заздрив його відпустці так само, як інші колеги. Хоча це було не характерне для нього. Заздрив і водночас радів. Адже кожного дратують чесноти інших. Ось чому ще дужче хотілося подратувати колег.

А той лист... Вчорашній кошмарний сон таки мав свою причину.

Казати, що між ним і нею не було любові, було б неправдою. Однак їхні стосунки мали трохи спотворений вигляд: трималися на взаємних суперечках. Приміром, коли він стверджував, що одруження схоже на розорювання перелогу, то ні сіло ні впало вона сердито заявляла, що одруження схоже на розбудову тісного дому. Якби ж він висловився навпаки, то й доті ї ї думка була б протилежною. Такі сцени повторювалися без упину протягом двох років і чотирьох місяців. Мабуть, краще сказати, що полум'я почуттів вони не втратили, а заморозили надмірною ідеалізацією.

І ось тоді він раптом вирішив повідомити ї ї листовно, що вирушає сам-один у коротку подорож, але навмисне промовчав куди. Таємниця його відпустки, що справила на товаришів по роботі сильне враження, звісно, не могла не зачепити і ї ї за живе. Однак в останню хвилину, коли на конверті вже була написана адреса і приклеєна марка, лист здався йому дурним, а тому він залишив його на столі й поїхав.

Тій наївній витівці судилася роль автоматичного замка із кодовим пристроєм, який може відімкнути тільки його господар. Ясна річ, того листа всі помітили. Певно, всі подумали, ніби він написав заяву про втечу з власної волі. Все це не скидалося на поведінку спійманого на гарячому дурного злочинця, який уперто стирає відбитки пальців і тим самим підтверджує свої нечисті наміри.'

Втеча ставала дедалі нездійсненнішою. Хоч як він чіплявся

за найменшу можливість порятунку, та сумніви отруювали душу. Дорога на волю була одна: треба виламати двері, а не чекати, поки їх хтось відчинить. Більше вагатись не можна.

Вп'явшись ногами в пісок, що аж пальці заболіли, чоловік подався вперед. Ось дорахує до десяти й кинеться... Але дорахував до десяти і

все ще не міг зважитись. І лише тоді, як чотири рази глибоко вдихнув і видихнув, нарешті рушив.

15

Незважаючи на рішучість, він просувався вперед надто повільно. Всю його силу поглинав пісок. А тим часом жінка обернулась і, тримаючи перед собою лопату, приголомшено витріщила на нього очі.

Якби справді вона захотіла чинити опір, то справа набрала б іншого повороту. А так його надія на раптовість нападу справдилася. Він квапився, а вона закам'яніла від подиву — навіть не здогадалася відігнати його піднятою лопатою.

— Не кричи... Я тобі нічого поганого не зроблю... Спокійно...— прошепотів чоловік здушеним голосом і мерщій заткнув їй рота рушником. Жінка не опиралася його незграбним і нерозважним діям, а майже здалася на його волю.

Запримітивши її піддатливість, чоловік нарешті опанував себе. Спочатку висмикнув рушника, а потім знову просунув їй між зуби і зав'язав на потилиці. Після того заламав жінці руки за спину і теж перев'язав гетрою, захованою в кишені.

— А тепер іди до хати!

Видно, жінка була дуже приголомшена, бо корилася не тільки його силі, але й словам. Не відбивалася й не перечила. Здавалось, вона впала в гіпнотичний стан. Чоловік не був певен, чи майстерно зіграв у цій сцені, але не сумнівався: його насильство відібрало в жінки здатність до опору.

Він наказав їй перейти в сіни і зв'язав їй ноги на кісточках другою гетрою. В пітьмі орудував навпомацки і для певності зайвий раз обмотав ноги.

— Ну, а тепер не ворушись... Як будеш слухняна, ніщо тобі не загрожуватиме... А то я на все готовий...

Чоловік позадкував до дверей, не спускаючи очей з того місця, де залишив жінку. З порога кинувся по лопату та лампу й миттю повернувся до хати. Жінка лежала боком, наполовину уткнувшись у мату, її підборіддя то піднімалося, то опускалося. Вдихаючи повітря, вона випинала підборіддя вперед — мабуть, боялася набрати в легені водночас і піску, а видихаючи, роздувала ніздрі, ніби стараючись розвіяти пісок якомога далі від обличчя.

— Трохи потерпи... Потерпи, доки вернуться селяни з кошиками. Якщо згадати, скільки лиха я зазнав, то ти не маєш підстав скаржитись. І за нічліг я тобі заплачу... Однак покрию тільки фактичні видатки, які сам підрахую... Ти не заперечуєш?.. А чого б тобі заперечувати?.. Зрештою, я тобі нічого не винен, бо я тут не з власної волі, але мені не хотілося б таким чином з тобою поквитатись... Як собі хочеш, а я боржником не залишуся.

Відгорнувши комір сорочки і пустивши за пазуху повітря, збуджений і неспокійний, чоловік прислухався якийсь час до звуків знадвору. Справді, мабуть, краще загасити лампу. Він уже підняв лампове скло і збирався дмухнути на вогонь... Ні, передусім треба перевірити, що з жінкою. її ноги були міцно зв'язані — пальця не просунеш. На зап'ястях з'явилися темно-червоні набряки, а плоскі нігті здавалися плямами старого чорнила.

Кляп теж був добрий. Кров майже відринула з її розтягнутих білих губ. Жінка скидалася на привид. Слина стікала їй з рота і залишала на

маті чорну пляму. За кожним погойдуванням світла лампи йому вчувався мовчазний зойк.

— Тепер уже нічого не вдієш... Бо ти сама заварила цю кашу...— зірвалося у нього з язика.— Отож ти обдурила мене, а я — тебе... Я теж людина, і мене не можна прив'язувати ланцюгом, як собаку! Кожен визнав би, що я лише спритно і законно оборонявся.

Раптом жінка крутнулась і спробувала зиркнути на нього краєм ока.

— Що таке?.. Хочеш щось сказати?

Вона насилу ворухнула головою. Це могло означати і згоду, і заперечення. Чоловік підніс близько до її обличчя лампу і глянув їй в очі — ану ж, вони йому все розкажуть. І навіть не повірив! У них не було ні злості, ні ненависті, а лише скарга й безмежна туга.

Неймовірно... Може, це йому здалося? "Вираз очей" — це лише мовний вислів... Бо хіба очне яблуко, позбавлене м'язів, може щось виражати?.. З такими думками чоловік подався назад і простяг руки, щоб розв'язати жінці рота.

Але в ту ж мить передумав і квапливо загасив лампу. Наближалися голоси носіїв кошиків з піском. Чоловік поставив лампу на видноті, коло порога, вийняв з-під умивальника чайника й ковтнув води. Прихопивши лопату, сховався біля дверей. Його кинуло в піт. Уже скоро... Треба потерпіти хвилин п'ять-десять... Однією рукою він міцно притиснув до себе коробочку з комахами.

16

— Гей! — пролунав хрипкий голос.

— Що ти там робиш? — вторив йому другий, дзвінкіший, ще юний.

Яма поринула в густу, майже відчутну на дотик, темряву. Здається, вже зійшов місяць, і люди на межі неба та піску вимальовувалися розпливчастими, скупченими тінями.

З лопатою у правій руці чоловік вибрався нахильці з хати.

На кручі розлігся грубий регіт. Згори поволі сповзала линва з гаком, якою витягували бідони з піском.

— Тітонько, будь ласка, мерщій!

Тієї ж миті чоловік кинувся до линви, аж пісок за ним закурився.

— Гей, тягніть догори! — закричав він, учепившись за вузлувату линву десятьма пальцями з такою силою, що міг би роздушити камінь.— Тягніть догори! Тягніть! Бо не пущу, доки не витягнете!.. Жінка лежить зв'язана у хаті! Як хочете їй помогти, то тягніть швидше! Інакше до неї не доберетесь!.. А як хто-небудь посміє спуститися вниз, розчереплю йому голову лопатою!.. І суд мене виправдає! Я з вами не буду панькатися!.. Чого ждете? Якщо зараз же мене витягнете, то я не буду на вас скаржитись і закрию очі на всю цю справу... Пам'ятайте, що незаконне затримання — немалий злочин! Що з вами? Ну, чого не тягнете?

Піщаний дощ бив в обличчя. Холод проникав за комір і охоплював усе тіло. Гарячий віддих обпікав губи.

Люди нагорі, здається, почали щось обговорювати. І несподівано сильний ривок — потягли линву до себе. Його тіло поважчало набагато більше, ніж можна було сподіватись, і линва мало не вирвалася йому з рук. Чоловік учепився в неї з подвійною силою... Від шлунка піднялася схожа на сміх нестримна конвульсія... Кошмарний сон, що тривав цілий тиждень, от-от розвіється... Як добре!.. Як добре!.. Врятувався!

Нараз він став невагомим і завис у повітрі... Його пронизало відчуття, схоже на морську хворобу, а линва, що досі впивалася в шкіру, не чинила рукам жодного опору.

Ті селюки випустили з рук линву!.. Чоловік крутнувся і майже сторчака шугонув у пісок. Під ним хруснула коробка. Потім щось прошмигнуло повз нього, торкнувшись щоки. Мабуть, кінець линви з гаком. От негідники! Добре, що хоч не пошкодив собі нічого. Болів тільки той бік, яким упав на коробку. Чоловік зірвався на ноги й почав шукати очима линву. Та було пізно — її витягли нагору.

— Дурні! — закричав він натужно.— Йолопи! Ви ще пожалкуєте!

Відповіді не було. Лише тихе перешіптування плило над ним, як дим. Воно доводило його до сказу, бо він не міг розібрати, що за ним ховається: ворожість чи лише стримуване глузування.

Гнів і приниження застряли в душі залізним стрижнем. Стиснувши кулаки так, що нігті вп'ялися йому в долоні, чоловік кричав далі:

— Ще не зрозуміли?.. Я вам показав, на що здатний, бо слова до вас, мабуть, не доходять!.. Хіба вам не сказано, що жінка зв'язана?.. Негайно тягніть мене нагору, а то їй доведеться довго так лежати!.. І тоді нікому буде пісок згрібати... Вам байдуже?.. Добре подумайте!.. Як пісок нас засипле, то й вам не буде від цього добра!.. Бо він не зупиниться й швидко поглине все село!.. Ну, що з вами?.. Чого мовчите?

Замість того щоб відповідати, селяни байдуже пішли, чути було тільки шурхотіння кошиків, що їх вони тягли по піску.

— Чому?.. Чому ви не захотіли зі мною говорити? — простогнав чоловік настільки тихо, що ніхто, крім нього, не почув. Тремтячими руками він позбирав усе, що висипалося з розбитої коробки. Пляшечка із спиртом, видно, тріснула, бо коли він доторкнувся до неї, розлилася

свіжа прохолода. Чоловік тихо схлипував. Він не дуже горював. Та й самому йому здавалося, ніби плаче хтось інший.

Пісок чіплявся до нього, мов хитрий звір. Ледве переставляючи ноги, чоловік намацав у темряві хатні двері. Так само навпомацки обережно поклав коробочку із зірваною кришкою біля вогнища. З неба над ямою доносився шум вітру. Чоловік добув з порожньої бляшанки загорнуті у поліетиленову плівку сірники й засвітив лампу.

Жінка лежала в тій самій позі, лише обличчя повернула до дверей — видно, хотіла побачити, що діється надворі. Від несподіваного світла спочатку закліпала повіками, а потім знову міцно стулила очі. Цікаво, як вона сприйняла те, що з ним так жорстоко повелися?.. Як хоче плакати, то нехай плаче, а як хоче сміятися, то нехай сміється... Та визнавати себе переможеним нема причини. В усякому разі запальник від бомби сповільненої дії в його руках.

Чоловік опустився за її спиною на одне коліно. Трохи повагався, а тоді рвучко зірвав з неї рушника. Майже не відчував ні провини, ні жалю.

Його знемагала втома. Такого напруження він довше не витримав би. Крім того, як подумати, то кляп узагалі був зайвий. Навпаки, жінчин лемент про порятунок збив би селян з пантелику і, може, наблизив би перемогу.

Жінка підняла підборіддя й відсапувалася. Рушник обважнів — просякнутий її слиною і неприємним запахом із рота, скидався на здохлого пацюка. Вп'явшись у шкіру, він залишив по собі синяки, які навряд чи швидко зійдуть. Намагаючись розм'якшити тверді, як сушена риба, щоки, жінка заворушила нижньою щелепою.

— Вже скоро...— Чоловік жбурнув рушник у сіни.— Незабаром щось вирішать. От-от прибіжать із драбиною. Бо інакше матимуть

неприємності... Правда?.. І навіщо їм здалося наставляти на мене пастку?

Жінка проковтнула слину й облизала губи.

— Однак...— Вона заговорила приглушеним голосом, наче тримала в роті ціле яйце,— видно, її язик ще погано обертався.— Зірки вже зійшли?

— Зірки?.. А навіщо вам зірки?

— Коли їх не видно, то...

— То що?..

Знесилена жінка не відповідала.

— Що з вами? Негарно уривати на середині почату розмову! Складаєте гороскоп? Чи дотримуєтесь якогось тутешнього забобону?.. А може, беззоряної ночі не дозволяється спускати мотузяну драбину?.. Що таке? Не розумію, чого ви мовчите?... Вільному воля — ждіть собі, поки зорі зійдуть... А як тим часом зніметься тайфун, то що робитимете? Тоді буде не до зір!

— Зорі...— ледве видушила із себе жінка.— Якщо їх досі не видно, то сильного вітру не буде...

— Чому?

— Бо вони гаснуть у тумані.

— Отакої! А хіба зараз не чути вітру?

— Чути, але інший, з висоти...

Мабуть, вона сказала правду. Якщо зорі гублять в імлі, то це означає, що вітер неспроможний розігнати водяну пару, яка міститься в повітрі. Очевидно, цієї ночі не буде буревію... А коли так, то селяни не спішитимуть з остаточним рішенням... її безглузда маячня виявилася напрочуд розумною.

— Ну що ж... Якщо вони стоятимуть на своєму, то і я не здамся. Мені однаково, чи ця війна триватиме тиждень, десять днів чи п'ятнадцять...

Жінка підігнула пальці на ступнях. Вони стали подібні до присосків риби-причепи. Чоловік засміявся. Сміючись, відчув, як його занудило.

Власне, чого ти занепокоївся?.. Хіба не ти намацав слабке місце у ворога? Чому б тобі не подивитися на все це спокійним поглядом сторонньої людини? Бо як тільки повернешся додому живий і здоровий, то мусиш описати свої поневіряння.

...О, просто дивно, що нарешті ти зважився викласти пережите на папері! Кажуть, що навіть черв'як-дощовик не росте, коли його шкіру ніщо не подразнює... Спасибі. Я навіть заголовок уже придумав... Який?.. "Сатана з дюн" або "Страх перед личинкою мурашиного лева"... Знову женешся за незвичним! А чи не справить така назва небажаного враження?.. Невже?.. Хоч би якими глибокими були твої переживання, нема рації накидати лише обриси подій. Справжні герої трагедії — тутешні селяни, і якщо ці записи не сприятимуть полегшенню їхнього становища, то твій гіркий досвід нічого не вартий... Що за чорт?.. А в чім річ?.. Десь чистять водогін? Чи, може, дезинфекційний розчин, розбризканий у коридорі, вступив у хімічну реакцію із запахом часнику, що виходить із твого рота?.. Що ти хочеш сказати?.. Та ти не хвилюйся. Бо хоч би скільки

я писав, письменником ніколи не стану... Навіщо знову ця скромність? Вона тобі не личить. Гадаю, не треба вважати письменників якимись особливими людьми. Якщо пишеш, значить, ти — письменник...

Та хто його зна. Правда, загальновизнано, що вчителі мають охоту до писанини... Це ж не дивно. Бо за своїм фахом вони найближчі до письменників... Маєш на увазі те, що вони привчають дітей до творчості? Хоча самі ніколи не змайстрували навіть коробочки для крейди... Та хай їй грець, тій коробочці! А хіба це не найкращий вид творчості, коли відкриваєш комусь очі на самого себе?.. Завдяки цьому набуваєш нових вражень, які приносять нові страждання... Але ж у тебе ще є надія!.. Однак я не беру на себе відповідальність за те, справдиться вона чи ні... Віднині кожен мусить покладатися на власні сили... Та не треба себе тішити. Бо вчителеві не годиться мати таку ваду... Яку ваду?.. Бажання писати! Бо це прояв самолюбства: йому кортить вирізнитися серед ляльок-маріонеток і стати автором-лялькарем. По суті, це все одно, що жіноче захоплення косметикою... Чи не занадто суворо? Проте, якщо слово "письменник" ти вживаєш у такому розумінні, то мусиш визнати різницю між письменником і писанням... Твоя правда. Ось чому я хочу стати письменником. Та коли мені це не вдасться, то й писати не варто...

До речі, який вираз обличчя в дитини, котра не одержала обіцяної винагороди?

17

Від кручі долинув короткий звук — наче птах залопотів крильми. Схопивши лампу, чоловік вибіг надвір. На піску лежав пакунок, загорнутий у солом'яну рогожу. Ніде не було вже ні душі. Чоловік голосно закричав. Ніякої відповіді. Зірвав мотузку, що зв'язувала згорток. Пакунок із невідомим вмістом — це бомба зі спусковим механізмом, який називається цікавістю. Чоловік несамохіть уявив собі, що йому принесли знаряддя, яке допоможе вибратися

з ями. Мабуть, цього разу селяни не сміли показатися йому на очі, а підкинули щось для порятунку і втекли.

Однак у пакунку були тільки три пачки по двадцять штук сигарет "Сінсей", загорнуті в газету, і, трохи менша, ніж літрова, пляшка, міцно заткнута дерев'яним корком. Чоловік знову взяв рогожу в руки і потрусив — з неї посипався лише пісок. Сподівався знайти хоч невеличку записку, але і її не було. Дешева рисова горілка в пляшці відгонила заплісняві лими рисовими коржиками.

Власне, що все це означає?.. Невже селяни збираються з ним торгуватись?.. Якось він чув, начебто індіани на знак дружби обмінюються тютюном. Та й саке 1 є свідченням доброзичливості. А може, таким чином вони виявляють свою готовність порозумітися з ним? Адже здебільшого провінціали соромляться виражати свої почуття словами. В цьому розумінні вони простодушні.

На якийсь час він заспокоївся, бо найважливіше зараз — сигарети. Цілісінький тиждень мучився без них! Звичним рухом зірвав етикетку й відкрив пачку. Торкнувся гладкого навощеного паперу. Постукав пальцем об дно і вибив сигарету. Руки тремтіли. Закурив від лампи. Повільно й глибоко, на всі груди, затягнувся — запах опалого листя проник у всі закутки кровоносних судин. Губи задерев'яніли, на очі спустилася важка оксамитова завіса. Голова пішла обертом, а по тілу пробіг дрож.

Притискаючи до себе пляшку і ледве тримаючись на неслухняних, ніби чужих, ногах, чоловік поплентався до хати. Запаморочення все ще обхоплювало обручем голову. Спробував відшукати поглядом жінку, але ніяк не міг дивитися попереду себе. Схоплене краєм ока жінчине обличчя здавалося дуже маленьким.

— Гляньте, подарунок! — Чоловік підняв високо пляшку.— Здогадалися, правда? Заздалегідь частують. Хіба я не

1 Саке — рисова горілка.

казав?.. Я не сумнівався в цьому від самого початку... Що було, то було... Може, вип'єте зі мною?

Замість того щоб відповісти, жінка міцно заплющила очі. Може, сердиться, що він не розв'язав її зразу? От дурна! Якби ж вона відповіла йому розумно хоч на одне запитання, він негайно звільнив би її. А може, засмутилася, що не втримала чоловіка, здобутого з такими труднощами? І в цьому є частка правди... Адже вона овдовіла в тридцять років.

Збоку на жінчиній ступні видніла непривабливa зморшка. На чоловіка знову напав безпричинний сміх. І чого в неї така чудернацька нога?

— Закурите сигарету?

— Ні, не хочу, від неї в горлі пересихає...— тихо відповіла жінка й похитала заперечливо головою.

— То, може, води подати?

— Ні, не треба.

— Та ви не соромтесь. І не думайте, ш,о я завдав вам стільки прикрощів із ненависті до вас... Зрозумійте, це було необхідно з тактичних міркувань. Бачите, завдяки цьому і вони начебто пом'якшали...

— Раз на тиждень постачають чоловікам горілку і цигарки.

— Що значить — постачають?..— Чоловік був схожий на велику кімнатну муху, яка збиралася летіти, а насправді б'ється об шибку. її наукова назва: Мивсіпа БІаЬиІапБ. Своїми очима, що сприймають навколишні предмети частинами, вона майже нічого не бачить... Не приховуючи розпачу, він надривно закричав: — Та нехай вони нами не клопочуться! Хіба ми самі не могли б піти щось купити?

— Робота важка й нема вільного часу... Зрештою, це й для селян вигідно, тому управа бере видатки на себе.

Отже, мова йде не про якесь порозуміння, а про спонукання до капітуляції!.. І можна сподіватися ще гіршого. Мабуть, він став коліщатком в механізмі їхнього повсякденного життя й занесений в інвентарну книгу.

— Пробачте, я хотів би запитати одну річ. Просто так,

4і

99

на всякий випадок... Скажіть, мені першому випала така доля?

— Розумієте, нам не вистачає робочих рук... Заповзятливі люди — і багаті, і бідні — один за одним покинули село... Бо що можна робити в такому злиденному, засипаному піском закутні?..

— Ну то що?..— Навіть його голос набрав захисного, піщаного кольору.— Крім мене, ще когось затримали?

— Ага... Здається, це було торік на початку осені... Торговця художніми листівками.

— Торговця листівками?

— Службовця фірми, що виготовляє листівки для туристів... Він зустрівся з головою артілі й пообіцяв розрекламувати в місті красу наших краєвидів.

— І його не відпустили?

— Саме тоді в сусідньому домі не вистачало робочих рук...

— Що з ним сталося пізніше?

— Кажуть, невдовзі помер... Начебто давно хворів... Як на біду, тоді настала пора тайфунів і роботи було по горло...

— Чого ж він одразу не втік?

Жінка мовчала. Мабуть, вважала цю справу такою ясною, що не треба було нічого й пояснювати. Не втік, бо не міг утекти. От і все.

— А ще когось затримали?

— Ага... На початку цього року... Студента, який продавав книжки чи що...

— Теж мандрівного торговця?

— То були, пам'ятаю, тонесенькі книжечки за десять ієн з якимись закликами...

— Напевно, той студент був учасником руху "За повернення на рідну землю"... І його спіймали...

— Він і досі в сусідів, у четвертому від нас Дворі.

— І в нього забрали мотузяну драбину?

— Молодь не хоче тут залишатися... Що ж робити, в місті більша заробітна плата та й кінотеатри, і ресторани щодня відкриті...

— Невже нікому так і не вдалося звідси втекти?

— Вдалося... Одному нашому хлопцеві, що зв'язався у місті з поганою компанією... Ножем комусь погрожував, про це навіть у газетах писали... А коли відсидів своє, його спровадили додому. Кажуть, начебто зараз живе спокійно в батьків.

— Я питаю не про таких! Мене цікавлять ті, хто звідси втік і не повернувся!

— Це було вже давно... Якось уночі село покинула ціла родина... їхня хата стояла порожня і за короткий час зовсім струхлявіла... Зовсім... Як десь почне пісок сипатися, то вже його не стримаєш, наче прорвану греблю...

— А пізніше, по-вашому, ніхто не пробував?..

— Начебто ні...

— Неймовірно!

Жили в нього на шиї набухли й стиснули горло. Раптом жінка скулилася — ніби оса, яка відкладає яйця.

— Що сталося?.. Болить?..

— Ага... Дуже...

Чоловік торкнувся її посинілих рук. Просунув палець під вузол і помацав пульс.

— Відчуваєте? Пульс виразний... Нічого страшного. Хоч мені й прикро, але зі скаргами звертайтеся до своїх, бо це вони у всьому винні.

— Пробачте, ви не почухали б мені шию за вухом? Заскочений зненацька, чоловік не міг відмовити. Між

шкірою і шаром піску застиг піт, схожий на розтоплене масло. Здавалося, мовби нігті проникають у шкурку персика.

— На жаль, таки ще ніхто звідси не вибрався...

Нараз обриси дверей перетворилися на безбарвну, ледь-ледь помітну лінію. То зійшов місяць. Відблиски тьмяного світла мерехтіли, як крильця мурашиного лева. Коли очі трохи звикли до нього, дно цієї піщаної чаші поблискувало вологістю, як соковиті молоді пагони.

— Гаразд, тоді я буду першим, хто звідси дремене!

18

Чекати було важко. Хвилини складались одна до одної, як міх камери старомодного фотоапарата. Якби раз у раз час не зупинявся, то й не просувався б уперед. Однак за кожною такою складкою ховалися сумніви. Треба було надзвичайних зусиль, щоб їх подолати або принаймні знехтувати.

Нарешті в марному чеканні минула ніч. Сірий досвіток притиснувся, наче равлик животом, до шибки знадвору й ніби глузував з чоловіка.

— Будь ласка, дайте води...— попросила жінка. Мабуть, він задрімав лише на мить. Але й цього було

досить, щоб його сорочка і штани під колінами просякли потом. Прилиплий до них пісок і кольором, і м'якістю нагадував мокре пшеничне печиво. А рот і ніс — чоловік забув прикрити обличчя — висохли, як рисове поле взимку.

— Я вас дуже п^ошу...

Обсипана піском жінка говорила сухим голосом і тремтіла, як у пропасниці. її страждання відразу передалися йому — так, наче їх з'єднували електричні дроти. Чоловік зняв поліетиленову плівку з чайника і спочатку сам припав до його носика. Думав сполоскати рота невеликим ковтком води, але навіть за другим разом не зміг цього зробити. Випльовував пісок грудками. Потім махнув на все рукою і проковтнув воду разом з піском. Здавалося, ніби пив гірську породу.

Щойно випита вода негайно виступила на тілі потом. Запалена шкіра на лопатках, хребті, крижах і грудях боліла так, мовби з неї здерли епідерму. Та от нарешті чоловік одірвався од чайника і з винуватим виразом обличчя підніс його носика жінці до уст. Вона схопила його зубами і, навіть не сполоскавши рота, ковтала воду, воркуючи, мов голуб. Після трьох великих ковтків води не стало. В жінчиних очах під розпухлими повіками, звернутих на чоловіка, вперше за весь час блимнув нещадний осуд. Порожній чайник був легенький, наче паперова дитяча іграшка.

Намагаючись розігнати поганий настрій, чоловік вийшов у сіни й обтрусив із себе пісок. Може, й жінчине обличчя витерти мокрим рушником? Це було б розумніше, ніж залишати її обливатися потом. Кажуть, рівень цивілізації визначається дотримуваною людьми чистотою шкіри. Якщо в людини є душа, то вона напевно живе на поверхні її тіла. Як тільки чоловік згадав про воду, йому уявилося, ніби брудна шкіра

перетворилась на десятки тисяч присосків. Холодна й прозора, мов крига, й водночас м'яка, неначе пух, оболонка для душі... Якщо він чекатиме ще хоч трохи, то шкіра на ньому зогниє і відпаде.

Заглянувши у бак, чоловік розпачливо вигукнув:

— Ой, порожній! Зовсім порожній!

Він просунув руку всередину й обмацав. Чорний пісок на дні бака замастив йому пальці. Під невдоволеною шкірою заворушилося безліч поранених стоніг.

— Негідники, забули про воду! Чи, може, скоро привезуть?..

Чоловік добре розумів, що говорив тільки для власного заспокоєння. Адже "пікап" із селянами від'їжджав завжди вдосвіта, після закінчення роботи. Тепер ясно, що вони надумали. Перестануть постачати воду й таким чином доведуть його до відчаю. Від них можна сподіватися чого завгодно. Хіба вони не знали, як небезпечно підкопувати піщану стіну, а все одно не застерегли його від необдуманого вчинку. Видно, не мають до нього ні крихти співчуття. І, звичайно, не відпустять звідси живцем таку, як він, людину, що проникла в їхні таємниці. Якщо вони на щось націлилися, то, мабуть, не зупиняться на півдорозі.

Він став на порозі й глянув угору — від ранкового сонця ледь-ледь почервоніло небо. Невеличкі пухнасті хмарки не обіцяли дощу. За кожним віддихом його тіло наче втрачало вологу.

— Та що вони збираються робити? Вбити мене?

Як і раніше, жінка мовчки тремтіла. Може, тому, що заздалегідь усе знала. Одне слово, була співучасницею злочину, яка прикинулася жертвою. Тож нехай страждає! Вона цього заслужила!

Але яка користь з її муки, якщо ті селюки про неї не дізнаються? Бо хто ж їм про це розповість? Більше того, були підстави думати, що в разі потреби вони спокійно нею пожертвують. Певно, тому жінка трясеться. Звір, який нарешті усвідомив, що шлях порятунку — щілина в паркані — насправді є входом до клітки... Риба, яка вперше зрозуміла, що скляної стінки акваріума їй не пробити... Знову його кинули на землю обеззброєним. Тепер зброя в їхніх руках.

Однак не треба боятися. Кажуть, начебто потерпілі корабельну аварію вмирають не з голоду чи спраги, а від страху перед нестачею харчів і води. Поразка починається з тієї хвилини, коли подумаєш, що програв. Піт скапував йому з носа. І якщо його хвилює, скільки кубічних сантиметрів вологи' втратило його тіло, то це означає, що він потрапив у ворожу пастку. Краще думати про те, за скільки годин випарується вода із склянки. Не варто без потреби метушитись, адже коня часу не підострожиш.

— Ну що, розв'язати?

Жінка недовірливо завмерла, затамувавши подих.

— Як не хочете, то й мені байдуже... А як хочете — розв'яжу. Тільки за однієї умови: без мого дозволу не братимете в руки лопату... Ну то як, згода?

— Дуже прошу! — Досі жінка поводилася терпляче, мов собака, а зараз почала благати — так несподівано, як різкий вітер вивертає парасоля.— Я на все згодна! Дуже прошу!.. Дуже прошу!

На розв'язаних руках і ногах лишилися темно-червоні сліди з білястою мокрою плівкою. Все ще лежачи навзнак, жінка почала неквапно розтирати кісточки ніг і зап'ястя. Стиснула зуби, щоб не застогнати, на обличчі виступив піт. Поволі заворушилася: стала

навколішки й сперлася на руки. Нарешті підвела голову, але протягом якогось часу ледве зберігала рівновагу.

Чоловік присів навпочіпки біля порога. Збирав у роті слину й ковтав. Коли повторив це кілька разів, вона стала липкою, мов клей, і застигла в горлі. Звісно, йому не хотілося спати, але від утоми свідомість його розм'якла, як папір під дощем. Він придивився — перед ним постала загадкова картина з невиразними плямами і лініями. Жінка... Пісок... Порожній чайник... Вовк з піною на губах... Сонце... А далі — хтозна-де — напевне, була зона циклонів і перехідні шари між потоками повітряних мас. З чого ж треба починати, щоб розв'язати рівняння з безліччю невідомих?

Жінка встала й поволі пішла до дверей. — Куди це ви?

Вона промимрила щось незрозуміле, але чоловік здогадався, чому їй було так погано. Незабаром за дерев'яною стіною почувся тихий плюскіт. Чомусь усе здалося йому страшенно безглуздим.

19

Справді, час не мчить, як кінь. Але й не рухається повільно, як ручний візок. Ранкове тепло непомітно змінилося справжньою жарою, яка обпікала очі й мозок, розплавила нутрощі й нарешті запалила легені.

Пісок знову видихнув у повітря вологу, поглинуту протягом ночі... Мабуть, завдяки заломленню світла він блищав, як мокрий асфальт... Однак суть його лишилася та сама: чисті, без домішок, піщинки з діаметром одна восьма міліметра, висушені краще, ніж підсмажене на сковороді пшеничне борошно.

Невдовзі скотилася перша піщана лавина... Хоча шурхіт був звичний, щоденний, чоловік мимоволі зиркнув на жінку. Цікаво, який наслідок матиме те, що вона цілу ніч не згрібала піску? Він вважав, що

невеликий, але все одно занепокоївся. Однак жінка мовчки відвернулася. Начебто й насупилася: мовляв, сам тривожся, скільки хочеш! А тому чоловікові відхотілося про будь-що запитувати її. Пісок сипався нерівномірно: то цівкою, тонкою, мов нитка, то широкою смугою, аж поки зненацька не зупинявся.

Проте, здається, його становище не було таким безнадійним, щоб аж надто переживати. Чоловік полегшено зітхнув, і раптом відчув, як кров ударила в обличчя і щоки запалали. Ще недавно він проганяв від себе думку про рисову горілку, та от зараз, як вогник у чорній пітьмі, вона заволоділа всім його єством. Він ладен був змочити горло чим завгодно. Бо інакше кров у жилах зогнила б. Добре усвідомлював, що сіє зерна своїх майбутніх страждань і згодом гірко каятиметься, але вже не міг опертися спокусі. Витяг корок, притиснув пляшку до зубів і почав ковтати. Однак язик ще залишався

йому вірним, як сторожовий пес: злякався несподіваного напасника і зашаленів. Чоловік захлинувся. Відчуття було таке, ніби рану йому полили спиртом. А проте він не міг чинити опору. Один ковток, другий, третій. Який незвичний святковий напій!..

Розсмакувавши горілку, він і жінці запропонував випити. Звісно, вона рішуче відмовилася — так,в наче її силоміць частували отрутою. Як і треба було сподіватися, горілка підскочила у шлунку, мов м'ячик, ударила в голову і задзвеніла бджолиним роєм у вухах. Шкіра почала тверднути. Його кров гнила!.. Вмирала!..

— Та хіба не можна нічого вдіяти?.. Мабуть, і вам нелегко? Зробіть щось! Я ж вам розв'язав руки й ноги!

— Ага... Та як ніхто із села не захоче принести води, то...

— Хоч спробуйте!..

— Якби ми знову взялися до роботи...

— Ви що, жартуєте? Хіба вони мають право заводити з нами такий безглуздий торг?.. Скажіть!.. Що, не можете?.. Ви самі знаєте, що не мають!

Жінка опустила очі й замовкла. От дивне становище! Шматок неба, що виднів між одвірком і краєм піщаної ями, вже втратив свій блакитний колір. І тепер сяяв, як нутро мушлі. Якщо виконання обов'язку є паспортом у людському суспільстві, то навіщо йому ще дозвіл тих селюків?.. Людське життя не набір клаптиків паперу, а майстерно оправлений щоденник, для якого багато важить перша сторінка... Не треба брати зобов'язань перед тими сторінками, які не є продовженням першої... Не варто переживати, навіть якби хтось помер голодною смертю... Хай йому біс!.. Так хочеться пити!.. Та якби довелося ховати всіх, хто вмер зі спраги, не вистачило б рук!

Знову обвалилася купа піску.

Жінка встала і взяла віник, що стояв під стіною.

— Не смійте робити! Ви ж мені обіцяли, хіба ні?

— Та я тільки матрац...

— Мій?..

— Вам треба скоро лягати...

— Як захочу спати, сам його почищу!

Чоловік відчув, як земля під ним задвигтіла, і завмер. На хвилину його огорнула хмара піску, що посипався зі стелі. От нарешті дало себе

знати те, що жінка перестала згрібати пісок. Очевидно, він не знаходив виходу, а тому пробився силою крізь щілини між дошками. Ледве стримуючи його навалу, опори й сволоки тужливо скрипіли. Однак жінка начебто й не злякалася: сиділа незворушно, втупившись у верхній одвірок. Мабуть, тому, що й цього разу пісок натискав тільки на підвалини.

— От негідники! Невже ніколи від свого не відступляться?..

О, як гупає його серце!.. Стрибає на всі боки, як перелякане зайченя... Не може всидіти у своїй норі й ладне заховатися будь-де — в роті, вусі чи навіть у відхіднику. Слина стала ще клейкішою, ніж раніше. Але спрага не зростала. Може, її вгасила трохи горілка? Та як тільки вона вивітриться, вогонь знову спалахне й перетворить його на попіл.

— Нашкодили й тішаться... Та розуму в них менше, ніж у мишей... Ану ж, я помру... Що тоді робитимуть?

Жінка підвела голову — наче хотіла щось відповісти, але так і не розкрила рота. Мабуть, вважала, що не варто й говорити, і тим самим підтвердила його найгірший здогад.

— Ну що ж... Коли вже кінець один, то дозвольте спробувати все, що тільки можна!

Чоловік ще раз ковтнув горілки і збуджений вискочив надвір. В очі йому —вдарило білим, як розтоплений свинець, жаром, і він похитнувся. Засипаючи його сліди, пісок крутився вихором. Напевне, десь тут учора ввечері він напав на жінку і зв'язав її... Напевно й лопата десь тут лежить. Піщана лавина на якийсь час припинилась, однак на схилі з боку моря пісок потроху сипався. Підхоплюваний вітром, він раз у раз відривався від кручі й гойдався, як шмат полотна. Остерігаючись обвалу, чоловік носком черевика почав обережно розгрібати пісок.

Його нога занурювалась начебто досить глибоко у свіжий піщаний настил, але на щось тверде не натрапляла. Незабаром пряме сонячне проміння стало нестерпним. Зіниці його очей звузилися... Шлунок затіпався, як медуза... Різкий біль пронизав лоба... Йому не можна витрачати більше ні краплі поту... Він дійшов до крайньої межі. Найголовніше зараз — пригадати, де кинув лопату... Він тоді мав намір використати її як зброю... Отже, вона десь тут і лежить... Чоловік ще раз уважно придивився й помітив, що в одному місці пісок випинався у вигляді лопати.

Почав спльовувати, але відразу ж отямився. Треба зберегти навіть найменшу краплю вологи. Процідив слину крізь зуби,*а прилиплий до них пісок вигріб пальцем.

Жінка сиділа в кутку обличчям до стіни й поправляла спереду кімоно. Мабуть, попускала тасьму на животі й витрушувала з-під неї пісок. Чоловік схопив держак лопати руками і, піднявши її на висоту плечей, націлився на стіну...

Жінка за його спиною зойкнула. Налягаючи усім тілом, чоловік усадив вістря лопати в стіну. Воно пройшло наскрізь легко, не натрапляючи на опір, немов через вологе печиво. Вишарувана Піском стіна видавалася новою, а насправді, мабуть, уже пґочала трухлявіти.

— Що ви робите?!

— Розламую! Готую матеріал для драбини!

Чоловік ударив у стіну, в іншому місці. Наслідок був той самий. Виходить, жінка правду казала: дерево гниє в піску. Якщо на сонячному боці стіна гниє, то легко можна собі уявити, в якому стані інші. Як узагалі така халупа ще стоїть? Перекошена, перехняблена, Немов паралізована... Правда, останнім часом споруджують будинки із самого паперу та пластика, які тримаються не знати на чому...

Тепер, коли дошки виявилися негодящими, чоловік надумав узятися до поперечних балок.

— Не можна! Облиште!

— Та однаково пісок нас колись розчавить!

Він уже приготував лопату для удару, та раптом, не перестаючи кричати, жінка вчепилася в його руки. Силкуючись відштовхнути її ліктями, чоловік одвернувся, але не розрахував і сам одлетів убік. Однак це його не збило з пантелику — він одразу пішов у контрнаступ. Та от біда, жінка трималася за лопату так міцно, наче була прив'язана до неї ланцюгом, і не здавалася. Що за диво?.. Таж фізичною силою він перед нею не поступається...

Двічі, а може, й тричі вона мало не опинялася на землі під ним, але вчасно захищалася держаком лопати, як щитом, і виверталася. Що з ним?.. Напевне, дає себе знати саке... Геть-чисто забувши, що його суперник — жінка, він несамохіть улучив її зігнутим коліном у живіт.

Жінка скрикнула й обм'якла. А чоловік зірвався на ноги й притис її зверху. Його руки поповзли по її розхристаних спітнілих грудях.

Раптом обоє завмерли, як у кінофільмі, коли зіпсується кінопроектор. Час ніби зупинився — здавалось, такий стан триватиме вічно, поки хтось із них його не порушить. Відчувши животом її груди, чоловік затамував дихання — хіть заворушилася в ньому, як живе створіння. Ще один необережний рух — і боротьба за лопату могла обернутися на щось зовсім інше.

Жінка спробувала проковтнути слину, її шия роздулася. Вона спитала:

— А городянки всі вродливі, правда?

Городянки?.. Чоловік збентежився... Розпалена хіть слабла... Здається, небезпека минула... Він і не сподівався, що в цій пустелі може розігратися мелодрама.

Мабуть, більшість жінок вважає, що чоловіки не оцінять їх по-справжньому, коли, показуючи коліна, вони не зіграють мелодрами. Але ж така зворушливо-наївна самоомана насправді робить їх жертвами одностороннього духовного насильства... Жіноча невинність перетворює чоловіка в її ворога.

Обличчя затверділо, наче його обмазали клеєм, дихання стало поривчастим, як буря, а слина нагадувала палений цукор... Жахлива витрата енергії! Щонайменше склянка води вийшла з нього потом і випарувалася. Жінка неквапно підвелась, і її опущена голова, вся в піску, опинилася на висоті його очей. Раптом вона висякала носа й витерла руки об пісок. Потім вона нахилилась, і з неї сповзли шаровари.

З досади чоловік відвів очі. Та не лише досада охопила його, на кінчику язика залишилось якесь дивне відчуття, зовсім не схоже на стірагу...

Він здогадувався, що існують два види статевого потягу. Казали, нібито "Стрічка Мебіуса" спокушав жінок розповідями про смак їжі та її поживність. Річ у тому, що голодна людина думає лише про те, щоб будь-чим наповнити шлунок. Різниці між воловим м'ясом з Кобе та устрицями з Хіросіми для неї просто не існує... Коли ж вона насититься, то помітить, що кожна страва має свій смак... Те ж саме можна сказати про статевий потяг. Спочатку з'являється статева жага взагалі, а пізніше — зацікавлення окремою особою. Про секс не можна висловлювати якихось загальних тверджень, бо все залежить від часу та обставин. Одного разу потрібні вітаміни, іншого — смажений вугор із рисом. То була добре продумана теорія, але, на жаль, ще ні одна приятелька "Стрічки Мебіуса" не віддалася йому, щоб перевірити справедливість цієї теорії. Це ж зовсім природно. Адже ні жінка, ні чоловік не дадуть себе вмовити заради теорії. Той простодушний

чоловік — "Стрічка Мебіуса" — добре знав про це, але не хотів чинити духовного ґвалтування, а тому раз по раз натискав на дзвінок на дверях порожніх будинків.

Він і сам не був, звичайно, настільки романтичним, щоб мріяти про чисті статеві стосунки. Вони можливі лише тоді, коли смерть дивиться тобі в очі... Як низькорослий бамбук, що, всихаючи, поспішає плодоносити... Як миші, що шалено спаровуються під час голоду... Як хворі на туберкульоз... Як король чи інший володар, які думають лише про побудову гарему...

Та на щастя, не завжди людині загрожує смерть. Зима перестала її лякати, а тому її статевий потяг звільнився з-під впливу пір року. Однак зброя стає на заваді, коли бій скінчився. Настав порядок, і вже не природа, а сама людина взяла верх над почуттями. Із статевими стосунками відбувається те саме, що і з книжечкою відривних квитків, які щоразу треба компостувати. Ясна річ, передусім треба перевірити, чи ті квитки годяться, чи ні. Але така перевірка настільки клопітна, що цілковито збігається з нашим уявленням про порядок. Всякі посвідчення — договір, право на водіння автомашини, дозвіл на користування, диплом, ліцензія, дозвіл на носіння при собі зброї, профспілковий квиток, почесна грамота, вексель, боргове зобов'язання, тимчасова ліцензія, згода, відомості про прибуток, квитанція про передачу на зберігання і навіть, і навіть родовід... Одне слово, треба провести загальну мобілізацію усіх мислимих папірців.

Завдяки цьому статеві стосунки виявляються похованими під купою документів. Було б добре, якби це приносило людям задоволення. Та хіба на посвідченнях усе кінчається?.. Хіба чогось не забуто? І чоловіки, і жінки опиняються у полоні сумнівів: ану ж, партнер щось навмисне переплутав. Отож, щоб довести свою невинність, вигадують нові посвідчення... І ніхто не знає, котре буде останнім... Зрештою, їм немає кінця...

(Та жінка дорікала мені за те, що я занадто доскіпливий. Однак річ не в моїй поганій вдачі, а в неприємних фактах).

— А може, до цього зобов'язує кохання?

— Та де там! Кохання — це те, що залишається після усунення всіх заборон. Як не віриш, то нема про що говорити.

Ніхто не зобов'язаний доходити до такого несмаку, щоб на статевий потяг наліплювати етикетку, як на подарунок. Краще випрасуймо його щоранку, наче вбрання, яке робиться старим, коли його хоч раз одягли. Та досить розгладити на ньому складки, як воно стає як нове... А потім знову блякне... Та чи варто слухати таку непристойну балаканину?

Безперечно, якщо порядок забезпечує відповідний рівень життя, то ще можна говорити про компроміси. Але що ж маємо насправді? Колючки смерті падають з неба так рясно, що ніде ногою стати. Статеві стосунки теж породжують у нас підозру: а що як нам силоміць утиснули в руки фіктивний вексель? І тоді починається підробка проїзних квитків, оскільки кохання не приносить задоволення. Гарно виходить! Хай так і буде. Зрештою, можна змиритися з духовним ґвалтуванням, як з неминучим злом, без чого подружнє життя майже неможливе. Навіть проповідники вільного кохання нічого іншого не придумали. Просто вони до краю раціоналізують духовне ґвалтування. Якщо з цим погодитися, то в ньому можна знайти певне задоволення. Та якщо така свобода супроводжується тривогою про погано запнуті занавіски, то вона призводить лише до психічного розладу.

Здається, жінка вгадала його думки. Бо перестала зав'язувати пасок шароварів, і його кінець завис між її пальцями. Дивилася на нього своїми кролячими очима, причому не лише червоні повіки робили їх такими. Чоловік відповів їй поглядом, в якому час зупинився. Навколо жінки ширився різкий запах, ніби варили жилаве м'ясо.

Підтримуючи рукою пасок, жінка пройшла мимо чоловіка в кімнату й почала знімати шаровари з такою легкістю і природністю, ніби продовжувала раніше почату роботу. Оце справжня жінка! На радощах чоловік подумки потирав руки. Та за мить уже дорікав собі. Телепень! Якщо довго вагатися, то можна зіпсувати всю справу. Він квапливо схопився руками за пояс.

Якби така пригода сталася ще вчора, то жінчину поведінку, як і її хихотіння, і ямочку на щоці, чоловік, певно, вважав би явними хитрощами. Може, так воно і є насправді? Та зараз над цим не хотілося думати. Давно минув той час, коли її тіло було предметом торгу. Тепер вирішити все може лише сила... Було багато підстав сподіватися, що цього разу не доведеться торгуватись, що обидві сторони нарешті дійдуть обопільної згоди...

Уклякнувши на одне коліно, жінка заходилася витирати скрученим рушником пісок на шиї. Зненацька зірвалася нова лавина. Вся хатина задвигтіла, заскрипіла. Знову несподівана перешкода! Опинившись у піщаному тумані, жінчина голова за мить побіліла. Пісок осідав їй>на плечі й руки. Нічого іншого не залишалося, як, притулившись одне до одного, чекати.

їхній піт скапував на землю і відразу ж укривався новим шаром піску. Жінчині плечі тремтіли. Чоловік теж був схожий на гарячу воду, що от-от закипить. Ніяк не міг зрозуміти, чому його так ваблять її стегна... Ладен був повитягувати всі свої нерви й обкрутити ними жінчині ноги... Чи не з такою жадобою накидається на свою здобич комахоїдна рослина?.. Грубо, захланно... До тієї він ніколи не відчував такої палкої жаги...

Піщаний обвал припинився. Ніби дочекавшись своєї черги, чоловік узявся витирати пісок із жінки. Вона хрипко засміялася. Його руки ставали щораз настирливішими — сповзали з грудей на боки, з боків на стегна. Жінка вхопилася пальцями за його шию і раз у раз скрикувала.

Потім настала її черга витирати чоловіка. Він заплющив очі, поволі гладив її шорстке волосся і чекав.

Конвульсія... Незмінне повторення того самого, коли він, віддаючись мріям про щось, займається чимось іншим: їсть, ходить, спить, гикає, кричить, парується з жінкою...

Здається, він на хвилину задрімав, перевертаючися з боку на бік у власному поту, що тхнув протухлим риб'ячим жиром. Йому снився сон. Розбита склянка, довгий коридор з пожолобленою підлогою, громадський туалет з переповненим нечистотами унітазом, невидима ванна кімната — про неї нагадував плюскіт води. Якийсь незнайомець пробігав мимо з баклагою. Чоловік попросив ковток води, але той повернув до нього своє худе, як у коника-стрибунця, обличчя і помчав далі.

Чоловік прокинувся. Щось гаряче, клейке пекло кінчик язика. Спрага стала вдвічі нестерпнішою. Води! Прозорої, кришталевої... Із сріблястими бульбашками повітря, що піднімається з дна склянки... Водогінна труба у покинутому домі, запилена, обснована павутинням... Він хапав ротом повітря, мов викинута на берег риба.

Коли встав, руки й ноги були важкими, як гумові подушки з холодною водою... Він підняв у сінях порожній чайник і приклав носиком до рота. Почекав секунд із тридцять — дві чи три краплі зволожили кінчик язика. Сухе, наче промокальний папір, горло, роздратоване надією, почало конвульсивно стискатись.

Шукаючи води, чоловік навмання понишпорив навколо умивальника. З-поміж усіх хімічних сполук вода найпростіша, її можна знайти будь-де — так само, як одно-ієнову монету в шухляді стола. О стривай, запахло водою! Таки справді, водою. Він зачерпнув з дна бака жменю мокрого піску й напхав ним рота. Його занудило, спазма скорчила живота. На очах виступили сльози, з рота бризнула жовч.*

Головний біль давив на очі, як олов'яний козирок. Власне, пристрасть тільки скоротила відстань до загибелі. Раптом чоловік став навпочіпки й, мов собака, почав розгрібати пісок у сінях. На глибині одного ліктя пісок був почорнілим і вологим. Чоловік занурив обличчя в ямку, припав до її стінки гарячим лобом і вдихнув на повні груди. Подумав, що, може, пощастить: водень і кисень перетворяться на воду.

— От чорт, руки забруднив! — Стискаючи кулаки так, що нігті вп'ялися в долоні, чоловік обернувся до жінки.— Що ти собі думаєш? Невже справді ніде нема води?

Прикриваючи голі ноги, вона поворухнулась і тихо відповіла:

— Ні, нема...

— Нема?.. І ти обійдешся без неї? А для мене це питання життя чи смерті... Лайно собаче!.. Роби щось, якомога швидше! Прошу! Чуєш, я тебе прошу!

— Якщо візьмемось до роботи, то відразу...

— Гаразд, хай буде по-твоєму... Нема ради, здаюся...— Адже він не сардина й не хоче так здихати. Зрештою, капітулював не з власного бажання. А заради краплі води можна виконати й мавпячий танок.— Здаюсь, але чекати звичного часу, коли розвозять воду,— не збираюся... Кожному ясно, що при такій спразі не може бути й мови про якусь роботу... Спробуй негайно зв'язатися з селянами! Мабуть, і в самої в горлі пересохло?

— Як тільки почнемо роботу, вони побачать... Бо на пожежній вишці завжди хтось спостерігає у бінокль...

— На пожежній вишці?..

Кажуть, що відчути трагізм свого становища в'язня змушують не кам'яні стіни камери й залізні двері, а вічко, через яке за ним стежать. Приголомшений чоловік почав перебирати в думках усе, що довелося бачити раніше. чНебо й пісок, розділені горизонтом... Де ж вона, та вишка? Важко уявити собі, що за ним слідкують, коли її звідси не видно.

— А ви гляньте з-за хати і тоді все зрозумієте... Чоловік слухняно підняв із долівки лопату. Думати зараз

про власну гідність було недоречно, це все одно, що прасувати брудну сорочку. Він вискочив швидко надвір, наче за ним гнались.

Пісок нагрівся, наче порожня сковорода на вогні. Від сліпучого блиску забило дух. Вітер приносив запах мила.

Однак кожний крок наближав до води. Чоловік став під кручею з боку моря і глянув угору: справді, над краєм ями випинався маленький, як мізинець, чорний вершечок пожежної вишки, а на ньому мріло щось схоже на колючку,— мабуть, спостерігач. Невже його помітили? Напевне, давно чекали такої радісної хвилини.

Чоловік повернувся обличчям до тієї колючки і з усієї сили почав розмахувати лопатою, причому намагався тримати її так, щоб відбите від неї світло було видно якнайкраще... В глибині його очей розтікалася гаряча ртуть... Ну що та жінка робить? Краще б прийшла якомога швидше й допомогла...

Несподівано на землю впала холодна тінь, схожа на мокру хустину. Хмарина, завбільшки з листок, що її гнав по небу вітер, на мить закрила сонце. Ех, якби дощ пішов, тоді не треба було б здаватися... Наставив би руки й назбирав повні пригорщі води... Дощові струмки на віконних шибках... Водяні потоки, що спадають з ринв... Бризки дощу на асфальті...

Чоловік не встиг зрозуміти, чи йому сон сниться, чи марення справдилось, як раптом зачув поблизу шум. Опам'ятавшись, побачив, що опинився серед піщаної лавини. Метнувся під дах і притиснувся до стіни. Його кістки розм'якли, як у консервованої риби. Спрага бухала десь у скронях і її уламки розсипались темними плямами на поверхні свідомості.

Зціпивши зуби й приклавши руку до живота, чоловік насилу стримав напад нудоти.

Пролунав жінчин голос. Вона гукала комусь на кручі. Ледь-ледь розплющивши важкі повіки, чоловік глянув: знайомий старий, що привів його сюди, якраз спускав на мотузці відро. Вода!.. Нарешті прибула вода!.. Відро злегка перехилилось, і на піщаній стіні з'явилася пляма. Так, це була вода, справжнісінька вода!.. Чоловік закричав і, наче на крилах, полетів до неї.

Коли вже міг дотягтися до відра, то відштовхнув жінку убік і міцно схопив його обома руками. З поспіху забувши відв'язати мотузку, засунув голову у відро й почав ковтати воду, як насос. Потім перевів дух і знову припав до води. Коли втретє підвів голову, з його носа й рота бризнула вода — чоловік захлинувся. Коліна під ним зігнулись, очі заплющилися. Тепер відро обхопила жінка. Пила жадібно, як чоловік, у горлі в неї булькало так, наче вона сама перетворилася на шланг, і за мить води лишилася тільки половина.

Тоді жінка понесла відро до сіней, а старий потяг мотузку вгору. Запримітивши це, чоловік зірвався на ноги і, вчепившись за кінець мотузки, почав благати:

— Почекайте!.. Хочу, щоб ви мене послухали! Тільки послухали! Хвилинку!..

Старий вдовольнив його прохання і зупинився. Розгублено кліпав очима, але його обличчя, як і раніше, нічого не виражало.

— Тепер, коли ви принесли воду, робитиму все, що скажете. Я вам обіцяю! Тільки послухайте мене одну хвилину! Ви прорахувались... Я шкільний вчитель... У мене є друзі, профспілка, педагогічна рада і батьківський комітет... Невже ви сподіваєтеся, що люди не помітять, що я зник?

Старий облизав кінцем язика верхню губу й байдуже посміхнувся. Та власне, то й не була посмішка, просто він мружив очі, остерігаючись піску, що його розвівав вітер. Однак жодна зморшка в кутиках його очей не сховалася б від схвильованого чоловіка.

— Що?.. Що все це означає?.. Невже ви не розумієте, що робите злочин?

— Та про що ви говорите? Минуло десять днів, а ваше поліцейське відділення не дало оголошення про ваш розшук...— Старий говорив повільно, виразно вимовляючи кожне слово.— Протягом десяти днів нема оголошення, отже...

— Не десять, а сім!

Старий мовчав. Ясна річ, така суперечка нічого не дасть... А тому, опанувавши себе, чоловік твердо проказав:

— Гаразд, нехай буде по-вашому... Може, спуститесь униз і ми спокійно про все поговоримо? Я нічого поганого не задумав. Зрештою, сила на вашому боці... Повірте.

Старий і далі мовчав. Чоловік дихав щоразу частіше.

— Не думайте, що я не розумію, наскільки для села важливо, щоб пісок вигрібали... Кожному ясно, що від цього залежить ваше життя... Це серйозна річ... Якби мене не силували до роботи, я з власної волі прийшов би на допомогу, їй-бо, правду кажу! Коли бачиш людей у такій скруті, то, природно, хочеться їх підтримати, чи не так? А ви гадаєте, що іншого способу схилити мене до співпраці немає?.. Сумніваюсь... Не змогли придумати нічого кращого?.. Кожна людина має бути на своєму місці. Бо інакше у неї пропаде бажання працювати... Невже не здогадались, як використати мене розумніше — так, щоб нічим не ризикувати?

Хтозна, чи старий слухав його, чи ні. Він хитнув головою, наче хотів прогнати від себе набридливе кошеня. А може, побоювався спостерігача на вишці? Побоювався, щоб йому не перепало за цю розмову?

— Ну що, ви згодні зі мною?.. Звичайно, пісок треба згрібати й вивозити... Але це тільки засіб, а не мета... Наскільки я розумію, мета полягає в тому, щоб захиститися від піщаної навали, хіба ж ні?.. На щастя, я багато що знаю про пісок. Глибоко цікавлюся ним. Заради нього й прибув сюди... Щиро кажучи, сучасну людину до нього щось вабить... Саме цей факт можна було б використати. Досить провести сюди туристичний маршрут... Не боротися з піском, а використати його... Одне слово, слід рішуче змінити спосіб мислення...

Старий підвів очі й байдуже відповів:

— Туристам потрібні мінеральні джерела... Крім того, на туризмі наживаються всякі гендлярі та забродн — так здавна водиться...

Чоловікові здалося, ніби з нього глузують, і вмить пригадалась жінчина розповідь про торговця туристичними листівками, якому судилося попасти сюди, а потім захворіти й померти.

— Так... звичайно, це тільки приклад... А хіба не можна вирощувати сільськогосподарських культур, пристосованих до піщаного грунту?.. Одне слово, не треба чіплятися за старий спосіб життя...

— Та, знаєте, ми багато чого перепробували... І арахіс, і бульбові культури. І тюльпани ростуть чудові, так і хочеться вам показати...

— А про захисні споруди ви не думали?.. Про надійну заслону від піску?.. Я маю друга, журналіста... Через газету можна було б зацікавити цією справою громадську думку.

— Яка нам користь з того, що люди співчуватимуть? Діла не буде, поки не знайдуться гроші.

— Отже, треба розпочати кампанію за одержання фінансової допомоги.

— Згідно з урядовим розпорядженням, втрати, завдані піщаними бурями, не відшкодовуються так, як у випадку іншого стихійного лиха.

— То треба домагатись усунення такої несправедливості!

— А що можна вдіяти в такій бідній префектурі?.. Ми геть зневірилися... В усякому разі, наш спосіб найдешевший... Якби ми покладалися на владу, то поки вона підраховувала б на рахівниці, нас засипало б піском.

— Але ж і я мушу думати про себе! — не витримавши, закричав чоловік.— У вас є діти? Коли так, то ви повинні розуміти обов'язки вчителя!

В цю мить старий шарпонув мотузку вгору. Від несподіванки чоловік випустив її з рук. Що все це означає?.. Виходить, старий вдавав, ніби

слухає, а сам чекав нагоди, щоб вирвати мотузку... Простягнуті вгору чоловікові руки повисли в повітрі...

— Ви що, збожеволіли?.. З глузду з'їхали?.. Та згрібати пісок навчиться і мавпа, якщо її дресирувати... А я зміг би робити щось потрібніше... Людина зобов'язана якнайдоцільніше використовувати свої здібності...

— Можливо...— Старий говорив так, наче кінчав звичайну розмову.— Не забувайте про нас... Ми зробимо для вас усе, що зможемо...

— Заждіть!.. Що за жарти?.. Гей, заждіть!.. А то пожалкуєте! Нічого ви не зрозуміли!.. Прошу, заждіть!

Однак старий навіть не обернувся. Згорбившись, наче ніс важкий вантаж, він рушив. Через три кроки за краєм ями зникли його плечі, а після четвертого — і голова.

Знеможений чоловік сперся на піщану стіну. Руки й голову він занурив у пісок, який відразу посипався за шию і над поясам за пазухою утворив подушку. Раптом на чоловікових грудях, шиї, лобі й між ногами виступив рясний піт. То ринула назовні недавно випита вода. Піт сполучався з піском і, наче гірчичник, обпікав шкіру, яка розпухала й ставала схожою на прогумований дощовик.

Тим часом жінка вже працювала. Зненацька чоловіка пройняла страшна підозра: ану ж вона випила решту води! Він поспішив у хату.

Води ніхто не чіпав. Чоловік ковтнув її кілька разів, однак, захоплюючись смаком цієї прозорої хімічної сполуки, ніяк не міг позбутися страху, що води не вистачить навіть до вечора. Тоді й вечері не вдасться приготувати. Ті селюки точно все розрахували. Задумали спритно орудувати ним, як заманеться, використовуючи його жах перед спрагою.

Насунувши солом'яного бриля на очі, чоловік вискочив прожогом надвір. Перед загрозою вмерти від спраги його здатність мислити й робити висновки танула, немов сніжинки на гарячому від пропасниці лобі. Якщо десять склянок води — насолода, то одна — мов батіг.

— Де та лопата?..

Жінка вказала під навіс і, стомлено посміхнувшись, витерла рукавом піт з чола. Хоча була до краю змучена, видно, ні на хвилину не забувала, де лежать знаряддя праці. Мабуть, така звичка сама собою з'являється в людей, що живуть серед пісків.

Як тільки чоловік узяв лопату в руки, його натомлені кістки скоротилися, мов ніжки штатива. Адже від учорашньої ночі він ні на мить не зімкнув очей. Мабуть, передусім треба домовитися з жінкою про мінімум роботи, яку доведеться виконати. Але не мав сили і язиком поворухнути. Від напруженої розмови зі старим його голосові зв'язки мовби порозривались, як волокна висушеної каракатиці. Він став поряд із жінкою й орудував лопатою бездумно, машинально.

Чоловікові рухи були майже безвольні, автоматичні. Піниста слина, що мала смак яєчного білка, стікала на підборіддя і груди, однак це було йому байдуже.

— Слухайте, візьміть держак лівою рукою трохи нижче, отак...— несміливо порадила жінка.— Коли права наче натискатиме на важіль, менше втомитеся.

Каркнула ворона. Сонячне світло раптом перемінилося з жовтого на голубе, а нестерпний чоловіковий біль розплився по навколишньому краєвиду. Низько понад узбережжям летіли чотири ворони. Кінці їхніх крил виблискували темно-зеленим кольором. І саме тоді чомусь чоловікові пригадався ціаністий калій у пляшечці для комах. Так, поки не забулося, треба перекласти комах в окрему посудину й обгорнути її

пластмасовою плівкою. Бо як просякнуть вологою, швидко розсипляться на порох.

— Може, на сьогодні досить?.'.— спитала жінка, поглядаючи на піщану кручу. Шкіра на її обличчі висохла і зблідла — це було добре видно навіть крізь шар піску на ньому. Зненацька навколишній світ набрав темно-іржавого забарвлення. Чоловік насилу добрався навпомацки крізь малесенький тунель у затьмареній свідомості до брудної постелі. Коли повернулася жінка — він уже не чув.

Чоловікові здавалося, ніби між м'язи йому налили гіпсу. Його очі начебто були розплющені, але чому так темно?.. Десь шаруділи миші, стягуючи в нору суху траву... В горлі пекло, наче тернули рашпілем... В животі булькало, як у вигрібній ямі... Кортіло закурити... Ні, передусім напитися води. Води!.. І саме в цю мить чоловік прийшов до тями. Ні, це шаруділи не миші — жінка почала працювати. Цікаво, чи довго він спав?.. Чоловік спробував підвестись, але якась страшна сила звалювала його знову на матрац. Раптом згадав про рушник і зірвав його з обличчя — у відчинені двері, наче крізь желатинову завісу, лилося кволе холодне місячне світло. Невідомо коли знову запала ніч.

В узголів'ї стояв чайник, лампа і пляшка дешевого саке. Чоловік квапливо сперся на лікоть, сполоснув рот і виплюнув воду в бік вогнища. Насолоджуючись смаком води, поволі зволожував горло. Обмацуючи навколо лампи, натрапив рукою на м'який згорток, сірники та сигарети. Засвітив лампу і прикурив сигарету. Набрав у рот трохи саке. Його розбита на шматки свідомість помалу набирала своєї звичної форми.

У згортку була коробочка з їжею: трьома ще теплими рисовими колобками, двома сушеними сардинами, зморщеною маринованою редькою і гіркою перевареною зеленню,— здається, листям редьки. Чоловік насилу проковтнув сардину і рисовий колобок. Його шлунок стиснувся, як гумова рукавичка.

Коли він вставав, його суглоби скрипіли, наче бляшаний дах у вітряну погоду. Чоловік стривожено заглянув у бак: води було по вінця. Змочив рушника й приклав до обличчя. По всьому тілу, як спалах у люмінесцентній лампі, пробіг дрож. Чоловік обмив шию, боки, витер пісок між пальцями. Мабуть, варто жити для того, щоб зазнати такої щасливої хвилини.

— Подати чаю? Жінка стояла у дверях.

— Ні, не треба... живіт переповнений водою.

— Добре спалося?

— Шкода, що й мене не розбудили...

Жінка нахилила голову й захихотіла так, наче її полоскотали.

— Щоб ви знали, я тричі вставала й поправляла рушника у вас на обличчі.

Це було кокетування трирічної дитини, яка щойно навчилася сміятись, як доросла людина. Було видно, що вона розгубилася й не знає, як виявити свою радість. З досади чоловік одвернувся.

— Допомогти копати?.. Чи краще переносити бідони?

— Авжеж... Скоро знову приїдуть з порожніми кошиками...

Узявшись до роботи, чоловік здивувався, не відчувши до неї нехоті. Що, власне, було причиною такої зміни? Страх перед відмовою постачати йому воду? Обов'язок перед жінкою? Чи, може, вона крилася в характері самої роботи? Справді, людина знаходить у роботі опору для того, щоб перетерпіти час, що безцільно минає.

Стривайте, коли це було? Одного разу "Стрічка Мебіуса" запросив його на лекцію. Будинок, де мала відбутися лекція, оточувала низька іржава залізна огорожа, а в дворі валялося стільки клаптів паперу, порожніх пачок з-під сигарет та іншого мотлоху, що землі не було й видно. І чого проектувальникам заманулося огороджувати такий будинок сіткою?.. І, ніби на підтвердження його сумнівів, якийсь чоловік у поношеному вбранні, схилившись на огорожу, стирав з неї пальцями іржу. "Стрічка Мебіуса" тихо пояснив, що це переодягнений поліцейський агент. На стелі лекційного залу видніла здоровенна коричнювата дощова пляма. І ось серед такого запустіння лектор, зокрема, сказав: "Єдиний спосіб подолання роботи — сама робота. Вартість має не вона, а можливість її подолання... Справжня вартість роботи саме в цьому самозаперечennі".

Пролунав різкий свист. Потім безтурботні оклики людей, що бігцем тягли кошики... Як звичайно, голоси затихали при наближенні до піщаної ями. Селяни спускали кошики мовчки. Чоловік відчував, що за ним пильно стежать, але тепер не бачив сенсу в тому, щоб просити милосердя. Лише тоді, коли без перешкод було витягнуто нагору належну кількість піску, напруження ослабло і навіть повітря мовби стало іншим. Ніхто не промовив ні слова, але здавалося, що цього разу досягнуто порозуміння.

У жінчиній поведінці теж відбулася зміна.

— Може, перепочинемо?.. Я принесу чаю.

її голос і рухи пожвавішали,— так, наче вона тішилася тим, що їй несподівано пощастило. Чоловік мав усього по горло й почувався так, ніби переївся цукру. Однак не пропустив нагоди й ляпнув рукою її по спині, коли проходила мимо. Якщо напруга досягає межі, запобіжник перегоряє. Ні, він не збирався її одурювати. Мав намір розповісти їй колись про охоронця замку-привида.

Був замок... Ні, не обов'язково замок, а будь-що інше — завод, банк чи гральний дім. А охороняти його міг вартовий чи сторож. Так-от, охоронець, сподіваючись ворожого нападу, ні на мить не втрачав пильності. І одного дня ворог з'явився. Радіючи, що настав його час, охоронець затрубив на сполох. Проте сталося диво — допомога не прийшла. Що й казати, ворог легко, одним ударом, розправився з охоронцем. Втрачаючи свідомість, охоронець бачив, як ворог, не зустрічаючи жодного опору, пройшов, неначе вітер, крізь ворота, мури й будинки. Ні, то не ворог був схожий на вітер, а замок. Охоронець, сам-один, як сухе дерево на пустирі, все життя охороняв привида...

Чоловік сів на лопату і взявся закурювати цигарку. Насилу загорівся лише третій сірник. Накопичена втома розпливалася колами по тілу, як туш на воді, перетворюючись то на медузу, то на паперові гірлянди, то на схему будови атомного ядра. Нічний птах, запримітивши польову мишу, пронизливим криком скликав своїх друзів. Надривно гавкав чимсь занепокоєний собака. Високо в нічному небі терлися між собою зі свистом різні шари повітря. На землі вітер, мов ніж, зрізував одну за одною тонку шкірку з піщаної поверхні. Чоловік витер піт з чола, висякався і струсив з голови пісок. Візерунки під його ногами нагадували застиглі морські хвилі.

Якби це були звукові хвилі, то яка музика пролунала б зараз? І людина могла б заспівати таку пісню, коли б їй ніздрі затиснули щипцями, вуха заткали кров'яними згустками, потрощили зуби... Начебто жорстоко, але не зовсім... Раптом чоловікові здалося, ніби його очі злетіли вгору, мов птахи, і пильно дивляться на нього. Нічого й казати, він таки дивна людина, якщо в такій обстановці роздумує над химерами цього світу.

23

"Got a one way ticket to the blues, woo, woo..."

"Це сумний блюз про квиток в один кінець, ву-у, ву-у..." Якщо хочеться співати, співай. Та, правду кажучи, людина, якій силоміць втиснули в руку квиток в один бік, ніколи так не співає. Бо підошви її черевиків настільки стерлися, що аж зойкають, коли наступають на камінчик. Досить находилися. Людині хотілося б заспівати блюз про квиток туди й назад. Квиток в один бік — це розбите життя, в якому втрачено зв'язок між вчорашнім днем і сьогоднішнім, між сьогоднішнім і завтрашнім. Тільки людина, яка міцно тримає в руці зворотний квиток, може мугикати собі під ніс таку пісеньку про пожмаканий квиток в один бік. Тому вона старається не загубити половинку зворотного квитка, ховає його, щоб не вкрали, купує акції, страхується на випадок нещастя, лукавить з профспілками і начальством. Співає блюз про квиток в один бік, вмикає телевізор на повну гучність, щоб захистити свої вуха від розпачливих криків про допомогу, що долинають із стічних канав, криків тих, котрі мають квиток лише в один бік. І не дивно було б, якби блюз про зворотний квиток став піснею в'язнів.

Як тільки випадала вільна хвилина, чоловік нишком робив мотузку. Він порвав на смужки свою запасну сорочку і, перекрутивши їх, прив'язав до пояса від кімоно покійного жінчиного чоловіка — і вийшло метрів із п'ять. Думав, що настане час, і він прив'яже до кінця мотузки іржаві кравецькі ножиці, напіврозкриті й заклинені дерев'яною скіпкою. Звичайно, вона й тоді буде ще закоротка. Та, мабуть, біді можна зарадити, якщо використати солом'яну мотузку, на якій жінка розвішує в сінях рибу й сорго, та мотузку для сушіння білизни.

Така ідея виникла зненацька. Але ж не тільки довго й ретельно продуманому плану забезпечено успіх. Несподіване осяяння теж чогось варте, навіть якщо дорога до нього залишається незбагненною. Більше того, несподіване рішення значно частіше має успіх, аніж те, що довго зважується та обмірковується.

Тепер залишалося тільки вирішити, коли братися за виконання задуму. Немає сумніву, що втікати було б найкраще вдень. Але ж так можна наразитися на небезпеку. Чоловік подумав і врешті дійшов

висновку, що найрозумніше зробити ось так: вибратися звідси незадовго перед тим, як жінка прокинеться, і, сховавшись у зручному місці, перечекати до заходу сонця. Тоді під прикриттям темряви, поки не зійде місяць, буде не дуже важко дістатися до шосе, по якому курсують автобуси.

А тим часом чоловік намагався хитрощами випитати в жінки про розташування села й навколишню місцевість. Розпитував, як ведеться господарство в селі, яке не має жодного рибальського човна, хоча розташоване на морському березі? Скільки в ньому жителів? Хто й де вирощує тюльпани? Як діти добираються до школи? На підставі таких непрямих даних і невиразних спогадів про те, що він побачив першого дня, коли прибув сюди, чоловік зумів намалювати в своїй уяві приблизний план місцевості.

Було б найкраще не проходити через село, а обминути його збоку. Однак із заходу шлях перегороджував досить крутий

мис — невисокий, але підточений в давні часи хвилями, він перетворився на прямовисну стіну. Хоча туди й вела стежка — адже селяни збирали там хмиз,— але в чагарнику її важко було б знайти. А настирливо допитуватися про неї в жінки чоловік не посмів — щоб не викликати до себе підозри. З протилежного, східного боку глибоко в суходіл врізалась затока, оточена піщаними дюнами. Вона тяглася дугою понад десять кілометрів і наближалася майже до виходу із села. Одне слово, село скидалося на своєрідний піщаний мішок, затиснутий між прямовисною стіною мису й затокою. Замість того щоб довго шукати обхідної дороги і тим самим насторожити селян, чоловік вирішив удатися до тактики фронтального удару, яка здавалася йому більш надійною.

Однак цим усі питання не розв'язувалися. Наприклад, треба було подумати про сторожа на пожежній вишці. Крім того, жінка могла стати свідком його втечі й зчинити галас — і тоді вихід із села перекриють. А може, йому пощастить уникнути обидві перешкоди одночасно? Перша

бригада селян, що звичайно привозить воду й харчі, завжди прибуває досить пізно, коли вже давно зайде сонце. Тож повідомити про його втечу раніше жінка могла б тільки через спостерігача на вишці. Отже, все зводиться до того, що робити із спостерігачем.

На щастя, в цій місцевості — мабуть, завдяки раптовій зміні температури — за півгодини-годину перед заходом сонця над землею незмінно піднімався туман. Напевно, причиною такого явища було те, що кремнієва кислота, речовина з малою теплоємністю, раптово віддавала накопичене за день тепло. Сторожеві, який дивився з вишки, сонце било прямо в очі, тому найменший туман перетворювався для нього на густу молочну заслону, крізь яку він не міг нічого роздивитись. Щоб переконатися в цьому, чоловік став учора під кручею, з боку моря, і багато разів махав рушником — як і сподівався, ніякої реакції не було.

Здійснювати втечу вирішив на четвертий день після того, як задумав її. Для цього вибрав суботній вечір, коли розво-

зять воду для купання. Напередодні вночі добре виспався, вдаючи простудженого. На всякий випадок, щоб жінка не сумнівалася, попросив у неї аспірину. Таблетки вицвіли — мабуть, довго лежали на полицях сільської крамниці. Проковтнув дві й запив дешевим саке — відразу помогло. Коли жінка, скінчивши роботу, вернулася до хати, він устиг почути тільки один раз, як спускали кошики.

Жінка, яка вже давно не працювала сама, цього разу дуже стомилася. Коли спішила готувати пізню вечерю, чоловік базікав про те і се, а наприкінці пообіцяв полагодити несправний умивальник. В його себелюбстві жінка вбачала ознаку того, що він пускає тут коріння, а тому, побоюючись зіпсувати йому настрій, не виказувала жодного

невдоволення. Після роботи кожному хотілося скупатись. Особливо нестерпно дратував пісок, що під час сну приклеївся з потом до шкіри... Саме того дня привозили воду для купання, до того ж жінка любила його мити. Отже, й сьогодні, мабуть, не відмовиться.

Коли вона сполоскувала його водою, чоловік відчув жагу і зірвав з неї кімоно: мовляв, тепер він її помиє. Жінка завмерла — розгубилась і водночас чогось ждала. Зробила заперечливий рух руками, але невідомо проти чого. Чоловік бризнув на неї теплою водою з відра і намиленими руками взявся терти її голе тіло. Почав з вух, потім перейшов до підборіддя і нарешті, коли гладив плечі, однією рукою схопив за груди. Жінка скрикнула і притиснулась до нього. Вона чекала. Та чоловік не поспішав. Ретельно масажуючи, його пальці пересувалися з одного місця на інше.

Цілком природно, що жінчине збудження передалось і чоловікові. Однак цього разу його охопив якийсь дивний смуток. Жінка сяяла, немов оточена хмаркою світляків. Розчарувати її зараз — це все одно, що раптом вистрілити в спину звільненому смертнику. Підстьобуючи свої розбуджені почуття, чоловік дедалі більше шаленів. Однак будь-яка пристрасть має свої межі. Спочатку жінка сама напрошувалася на взаємність, а тепер явно злякалася чоловікової не-

самовитості. Тим часом його охопило відчуття якоїсь порожнечі. Він ще раз набрався відваги і, підохочуючи свою уяву ризикованими ситуаціями, то цілував її грудь, то м'яв тіло, яке від мила, поту й піску здавалося наче вкритим машинним мастилом, перемішаним із залізними ошурками. Він ладен був так тримати жінку в своїх руках зо дві години. Та нарешті вона поскаржилася на біль і, клацнувши зубами, осіла на землю. Чоловік накинувся на неї... Потім, хлюпаючи водою, змив з неї мило, силоміць запхав їй у рота три таблетки аспірину й дав запити чашкою саке. Як усе складеться добре, вона спатиме до вечора... до того часу, коли її розбудять крики селян з кошиками...

Жінка дихала вві сні так, наче їй заткнули носа папером. Глибоко, протягло. Чоловік поторгав її легенько ногою — вона й не поворухнулася. Лежала, мов старий тюбик, з якого витиснули всю жагу. Він натягнув їй рушника на обличчя й опустив до колін кімоно, підкочене до живота. На щастя, зайнятий виконанням свого задуму, не мав часу впадати в сентиментальність. Коли приладнав до мотузки старі ножиці, настала вирішальна хвилина. Востаннє глянув на жінку і відчув, що в нього стислося серце.

Десь на висоті одного метра від верху ями мерехтів тьмяний кружок світла. Певне, було пів на сьому або за двадцять сьома. Чоловік розправив плечі й покрутив кілька разів головою, щоб розслабити м'язи шиї.

Спершу доведеться вилізти на покрівлю. Для прицільного кидка потрібний кут нахилу близько сорока п'яти градусів. Він хотів спробувати вибратися туди з допомогою мотузки, але побоявся: а що, як стук ножиць об покрівлю розбудить жінку? Отож відмовився від такої спроби, а вирішив видряпатися на дашок прибудови за хатою, під яким колись сушили білизну. Тонкі, напівтрухляві балки прибудови викликали тривогу. Та найстрашніше було попереду. Вигладжена піщаними бурями ґонтова покрівля блищала білим тесом, як новісінька, та під ногами виявилася крихкою, як вологе тістечко. А що коли вона провалиться? Щоб зменшити тиск на

покрівлю, чоловік ліг на живіт і поповз уперед. Нарешті добрався до гребеня й сів на нього верхи, опираючись коліньми. Тепер і на вершечок покрівлі впала тінь, а над західним краєм ями замерехтіли тьмаві, наче заморожений мед, світляні зернятка — ознака того, що над землею піднімався туман. Тепер уже можна було не боятися сторожа на вишці.

Чоловік узяв мотузку правою рукою на відстані одного метра від ножиць і замахав нею, як арканом, над головою. Цілився у солом'яний мішок з піском, що служив замість блока при підніманні та опусканні кошиків. За нього зачіпляли мотузяну драбину, тож, напевне, він міцно загруз у пісок. Чоловік поволі розкрутив мотузку до великої швидкості й кинув на ціль. Ножиці полетіли не туди, куди хотілося. Видно, не до кінця продумав. Оскільки ножиці летять по дотичній до кола, то мотузку слід випускати в ту мить, коли вона стане під прямим кутом до напряму на ціль або трішечки раніше. Авжеж, саме так!.. На жаль, ножиці влучили в середину кручі й сповзли на землю. Очевидно, швидкість обертання і кут нахилу були недостатні.

Нарешті після кількох спроб чоловікові вдалося оцінити досить точно і відстань, і кут. Однак до попадання в ціль було ще далеко. Його тішило, що зусилля не пропадають марно, але помилки начебто не зменшувалися, навпаки — від поспіху і втоми справа йшла все гірше. Мабуть, він недооцінив труднощіві Хоча ніхто його не обдурив, чоловік не міг стримати роздратування й мало не плакав.

Проте закон теорії імовірності, згідно з яким удача прямо пропорційна числу спроб, здається, таки справджувався. Коли він, втративши будь-яку надію на успіх, майже охоплений відчаєм, кинув мотузку ще раз, вона впала прямо на мішок з піском. У чоловіка аж щелепи задубіли. Потекла слина, що безперервно заповнювала рот. Однак радіти було ще рано... Адже він тільки роздобув гроші, щоб купити лотерейний білет... Виграє чи ні — покаже майбутнє. Зосередивши всю свою увагу на мотузці, потяг її обережно до себе — так, наче стягав павутинками зорі з неба.

Відчув опір. Спочатку не міг повірити, але мотузка справді зупинилася. Спробував потягти сильніше... Приготувався, що от-от його спіткає розчарування. Але сумніву вже не було: одна половинка ножиць міцно вгризлася в мішок. От пощастило!.. Неймовірно! Отже, й далі все піде гаразд!

Чоловік швидко зліз із покрівлі й став під мотузкою, що звисала тепер спокійно вздовж піщаної стіни. Земна поверхня була вже зовсім близько... Неймовірно близько... Його обличчя напружилося, губи затремтіли. Колумбове яйце, напевне, було варене. Однак тримати його довго в окропі не варто — можна все зіпсувати.

Він учепився за кінець мотузки й обережно спробував на ній повиснути. Вона почала розтягуватися, наче гума. З переляку чоловік облився потом. Та, на щастя, мотузка витяглася всього сантиметрів на тридцять. Чоловік повис на ній усім тілом — цього разу вже не мав чого побоюватися. Сплюнувши в долоні, обхопив мотузку ногами й подряпався догори. Як іграшкова мавпа на іграшкове дерево. Мабуть, з надмірного хвилювання на лобі в нього виступив холодний піт. Чоловік з усієї сили намагався уникати ногами стіни, щоб не осувати піску, і покладався лише на мотузку, а тому безперестанку крутився. Жорстока сила тяжіння не дозволяла підніматися так швидко, як сподівався. Та чого він тремтить? Руки засмикало так, що, здавалося, він сам себе розмахує. Зрештою, немає нічого дивного, якщо згадати про тих сорок шість отруєних днів. Коли піднявся на метр, відчував під собою стометрову яму, на два — двістіметрову. Поступово яма перетворилася на безодню, від якої паморочилась голова... Він перевтомився... Не треба дивитися вниз!.. Ось уже скоро поверхня... Земля з дорогами, по яких можна вільно йти, куди хочеш, навіть на край світу... Як він вибереться нагору, всі його переживання обернуться на висушену квітку між сторінками щоденника... І отруйні, і комахоїдні рослини стануть клаптиком тонкого, напівпрозорого кольорового паперу. Сидячи у вітальні за чаєм, він зможе присмачити світську балачку з колегами спогадами про свої пригоди.

Саме тому в чоловіка зникло бажання звинувачувати в чомусь жінку. Він міг посвідчити, що вона — не повія, але й не благородна дама. Якщо пізніше їй буде потрібний рекомендаційний лист, він з радістю під ним підпишеться. А все-таки це була дурна жінка, бо, як і він, не придумала нічого кращого, ніж причепитися до квитка туди й назад. Проте навіть однакові квитки в обидва кінці можуть відрізнятися не тільки місцем

відправлення, але й місцем прибуття. Не було б нічого дивного, якби його квиток назад був для неї квитком туди.

А якщо вона помилилася? Ну що ж, помилка є помилкою. Не дивися вниз, не можна...

Та мить, коли альпініст, мийник вікон у хмарочосах, електрик на телевізійній вишці або сажотрус на димарі електростанції гляне вниз, стає для нього смертельною.

24

Вдалося!

Вп'явшись нігтями в мішок і не звертаючи уваги на те, що здирає шкіру на руках, чоловік несамовито дряпався нагору. Так! Він уже на поверхні! Не мусить боятися, що впаде, коли відпустить мотузку. Однак не міг розімкнути пальців і протягом якогось часу міцно тримався за мішок із піском.

День свободи — сорок шостий день перебування в цьому селі — зустрів його поривчастим вітром. Чоловік повз рачки, а піщинки кололи його в обличчя і шию. Такого скаженого вітру він не сподівався!.. В ямі шум моря здавався гучнішим, ніж звичайно. Але ж незабаром мав настати час вечірнього штилю. Та за таких обставин туман навряд чи з'явиться. А може, небо здавалося тьмавим лише з дна ями? Чи то був не туман, а хмари піску, підняті вітром? Так чи інакше, а його становище незавидне.

Чоловік боязко глянув угору... В блідому світлі пожежна вишка здавалась трошки нахиленою. Якоюсь жалюгідною і далекою. Але ж сторож користується біноклем, а тому від-

стань йому не перешкоджатиме. Невже помітив?.. Мабуть, ні, а то забив би у дзвін на сполох.

Одного разу жінка розповідала, що з півроку тому, в грозову ніч, майже засипало піском будинок на західній околиці села. Після того пішов дощ і насичений водою пісок став удвічі важчий. Під його тягарем будинок розвалився, мов сірникова коробка. На щастя, жертв не було, але наступного ранку вся сім'я спробувала втекти із села. Та через п'ять хвилин після того, як забили на сполох, втікачів затримали і повели назад — було чути, як на дорозі за жінчиною хатою голосила бабуся. Жінка теж переконувала, що в селі ходять чутки, ніби в тій сім'ї з роду в рід хворіли на голову...

Однак не можна гаяти часу. Чоловік випростався, узувся в черевики, а мотузку заховав у кишеню. В скрутну хвилину її разом з прив'язаними до неї ножицями можна використати як зброю. Тікатиме на захід, проти сонця — щоб стати невидимим для сторожа. Треба якнайшвидше знайти собі підходяще укриття й перечекати там до заходу сонця.

Так, треба поспішати!.. Бігти нахильці вздовж улоговини між дюнами... І не дуже хвилюватися... Бігти обачно, роззиратися... О, треба заховатися в тій заглибині!.. Що за підозрілий шум?.. А може, це лише погане передчуття?.. Начебто нема нікого... Чоловік спинився й знову побіг... Не треба звертати праворуч!.. З того боку схил надто низький і його можуть побачити.

Бригади селян, зайнятих щовечора вивезенням піску, витоптали від ями до ями пряму, глибоку стежку. Праворуч від неї тягся пологий хвилястий схил. Внизу на ньому ледь-ледь видніли покрівлі другого ряду будинків. Відділені від узбережжя першим рядом, вони були оточені зовсім невисокими піщаними стінами й подекуди захищені плотом. Вздовж схилу перед ямами, напевне, можна було вільно сходити. Чоловік підвів голову й побачив перед собою село. Навколо пагорба, що відкривався його очам піщаними терасами, наче віяло,

тулились один до одного чорні покрівлі з черепиці, гонту й бляхи... Виднів ріденький сосновий бір і начебто ставок.

Отже, десятки сімей у будинках над морем прирекли себе на рабство, щоб захищати цей клапоть убогої землі.

Тепер ті рабські житла розташувалися ліворуч від дороги... Раз у раз від неї пролягали стежки, по яких селяни волочили кошики, а по мішках з піском можна було визначити, де містяться ями... Сам їхній вигляд викликав у чоловіка напад болю. З мішків здебільшого звисали мотузяні драбини, та іноді їх не було. Невже у стількох людей пропала навіть охота до втечі?

Ясна річ, чоловік легко уявляв собі життя в тих ямах. Кухня, розпалена піч, корзини з-під яблук, завалені підручниками; кухня, вогнище посеред долівки, лампа, розпалена піч, дірява паперова перегородка між кімнатами, закіптюже-на стеля; кухня, справний і зіпсований годинник, справний і зіпсований радіоприймач; кухня, розпалена піч... І серед цього стоєнові монети, домашня худоба, діти, статева жага, боргові зобов'язання, перелюбство, курильниці, фотографії на згадку... Страхітливо одноманітне повторення... Навіть якби воно було таким же потрібним для життя, як биття серця, то все ж незаперечно, що саме биття серця не може замінити собою життя.

Швидше лягай!.. Та ні, нічого страшного, то була звичайна ворона... Жаль, так і не вдалося йому спіймати ворону й зробити з неї опудало. Та байдуже! Татуювання, орденів і медалей прагнуть лише у снах, в які не вірять.

Нарешті чоловік опинився начебто на околиці села. Тепер дорога пролягала гребенем дюни, і поле зору перед ним розширилося — ліворуч показалося море. Вітер приносив терпкий запах прибою, а у вухах ніби завивала залізна дзига. Кінець намотаного на шию рушника лопотів і бив по щоках. Тьмаве море вкрилося ніби зморщеною, як

кожушок на кип'яченому молоці, алюмінієвою плівкою. Сонце, придавлене схожими на жабуриння хмарами, здавалось, вередувало, мов дитина, й не хотіло пірнати під воду. На обрії видніли нерухомі чорні цятки — тіні човнів, відстань до яких і розміри було важко визначити.

Попереду, аж до самого мису, тяглись, одна за одною, як хвилі, невисокі дюни. Може, там його підстерігає небезпека? Занепокоєний чоловік оглянувся — на щастя, пожежну вишку заступав горб. Трохи випроставшись на правому схилі, він запримітив перекошену, загрузлу в пісок хижку, я коло неї, з навітряного боку, заглибину, наче видовбану ложкою.

Кращого сховку й не знайти... Поверхня піску гладка, як середина мушлі, ніде жодного людського сліду... А що сталося з його власними слідами?.. Чоловік повернувся назад по своїх слідах, але метрів через тридцять вони повністю зникли... Навіть коло ніг швидко міняли свій вигляд... Виходить, пощастило, що видався вітряний день.

Коли чоловік збирався обходити хижку, з неї виповзло щось чорне. Здоровезний, як порося, рудий пес. Цур тобі, забирайся геть!.. Однак собацюра й не ворухнувся, а дивився пильно на чоловіка. Одне його вухо було розірване, в маленьких очицях проглядала, ворожість. Його ніс засмикався. Невже хоче гавкати?.. Нехай тільки спробує!.. Чоловік стиснув рукою ножиці, що лежали в кишені... Як розтулить пащу, він йому голову розчерепить!.. Звір мовчав. Може, це дикий пес?.. Витерта, тьмяна шерсть. Вся морда в струпах — мабуть, наслідок якоїсь нашкірної хвороби... Кажуть, треба берегтися того пса, який не гавкає... Хай йому біс, якби при ньому були якісь харчі!.. Зрештою, він забув не тільки харчі, але й ціаністий калій. Та нічого страшного, навряд чи жінка здогадається, де його сховано... Чоловік легенько свиснув і простягнув руку, намагаючись вивідати, що собака збирається робити. У відповідь той вишкірив свої жовті, обліплені піском зуби... Невже гострить їх на нього?.. Яка товста шия! От би порішити його одним ударом!..

Раптом пес відвернувся й, опустивши голову, подибав спокійно геть. Певно, злякався. "Є ще в мене сила духу, якщо самим поглядом я поборов собаку",— подумав чоловік. Сповз у заглибину і ліг, зіпершися спиною на схил. Відразу стало легше дихати — мабуть, тому, що опинився в затишку. Похитуючись од вітру, собака зник у піщаній хмарі. Якщо звірина обрала собі цю хижку, то це означає, що сюди люди не потикаються... Поки собака не доніс на нього в правління артілі, йому ніщо не загрожує. Хоч обливався потом, почувався досить добре. Яка тиша!.. Наче лежав під шаром желатину... Тримав у руках бомбу з годинниковим механізмом, що могла з хвилини на хвилину вибухнути, але вона хвилювала його не більше, ніж цокання звичайного будильника... В такому випадку "Стрічка Мебіуса" негайно почав би аналізувати становище й сказав би:

— Чуєш, друже, ти намагаєшся полегшити біль тим, що перетворюєш засіб на мету.

— Маєш рацію! — Він легко з ним погодився б.— Але чи слід завжди розділяти мету і засіб?.. Чи не доцільніше вдаватися до цього тільки в разі потреби?..

— Ні, так не годиться! Адже не можна прожити час вертикально! Кожен знає, що така штука, як час, тече горизонтально.

— А все-таки що сталося б, якби хтось спробував прожити його по вертикалі?

— Не сумніваюсь, що він обернувся б на мумію! Підсміюючись, чоловік заходився роззуватись. Справді,

час тече горизонтально. Не можна було далі терпіти. В черевиках було повно піску, змішаного з потом. Зняв також шкарпетки, випрямив пальці й виставив на вітер. Гм, чого це так смердить у звіриному лігві?.. От було б чудово, якби звірі пахли, як квіти!.. Ой, та це ж тхнуть його'

ноги... Після такого здогаду чоловік відчув раптом дивне зворушення. Одного разу хтось казав йому, що нема на світі нічого смачнішого за сірку із власного вуха, навіть найкращий сир не йде з нею у порівняння... Може, це перебільшення, але можна мати задоволення й від багатьох інших речей, наприклад, нюхати запах своїх гнилих зубів...

Вхід у темну хижку був засипаний до половини піском. Невже це залишки старої криниці? Немає нічого дивного, що над нею, щоб захистити від піску, збудували будиночок. Хоча не віриться, що в такому місці било джерело... Чоловік спробував заглянути досередини — цього разу запахло тільки псиною. Тваринячий запах сильніший від філософії. Здається, якийсь соціаліст казав йому, що любить душу корейців, але не зносить їхнього запаху... Ну гаразд, якщо час тече горизонтально, то було б добре, якби показав, наскільки швидко він може текти... Надія і побоювання... відчуття свободи і неспокій... Такі подразнення найнестерпніші. Чоловік прикрив обличчя рушником і ліг горілиць. У ніс йому вдарив тепер власний запах, але при всьому бажанні зробити собі комплімент, він не зміг би назвати його приємним.

Щось поповзло по нозі... Як для жука-стрибуна, то надто повільно... Напевне, якась жужелиця, що ледве тримається на своїх кволих шістьох лапках... Чоловік не мав найменшої охоти перевіряти свій здогад. Більше того, навіть якби це був жук-стрибун, навряд чи кинувся б його ловити. Певно, не зважився б.

Вітер зірвав рушник з обличчя. Краєм ока чоловік побачив, що в одному місці гребінь дюни виблискує золотом. Перед цією золотою лінією плавно вигнута поверхня спадала круто в тінь. У композиції краєвиду проглядало якесь дивне напруження, і чоловік затремтів з туги за людьми. (Так, це справді романтичний краєвид... Сучасні молоді туристи високо оцінили б його... Які прибуткові акції криються в ньому!.. Як людина, досвідчена в таких справах, він гарантує майбутній розвиток туризму. Потрібна лише реклама! Без неї навіть муха сюди не прилетить... Якщо ніхто не знає про місцевість, то це однаково, що її нема на світі... Захований у землю скарб. Що робити?! Треба запросити

здібного фотографа і виготовити гарні художні листівки. В давнину спочатку шукали прекрасний краєвид, а тоді готували листівки. Тепер, коли верх узяв здоровий глузд, усе навпаки — спочатку випускають художні листівки, а після того місцевість стає знаменитою. "Я приніс кілька зразків. Подивіться, будь ласка...") Бідолашний торговець листівками намагався розставити пастку на селян, а сам у неї попав, захворій і помер. Виходить, не був спритний на язик... Легковажно довірився своїй мрії і поставив на карту все, що мав... Власне, в чому суть тутешньої краси? У фізичній закономірності й точності природи чи навпаки — в її жорстокості й повному запереченні людського розуму?

Ще вчора від самої думки про цей краєвид його занудило б. У нападі злості чоловік навіть думав, що ями приготовано саме для таких шахраїв, як той мандрівний торговець листівками.

Проте нема підстав для того, щоб протиставляти життя в ямах навколишньому краєвиду. Адже не обов'язково прекрасний краєвид має бути великодушним до людей. Зрештою, в його вихідному положенні про те, що пісок — це заперечення нерухомості, немає нічого безглуздого... Плинність піщинок із діаметром одна восьма міліметра... Світ, де існування — це зміна стану... Стривай! А все-таки прикро, коли тобі дорікають, що ти міцно тримаєш у руці зворотний квиток і не хочеш з ним розлучатися. Люди радо дивляться кінофільми про хижих звірів і про війну (навіть якщо вони такі правдиві, що можуть спричинитися до серцевого нападу) тому, що відразу за дверима кінотеатру їх чекає сьогоднішній день — продовження вчорашнього... Та чи є на світі шаленець, який наважиться прийти у кінотеатр із гвинтівкою, зарядженою справжніми патронами?.. До життя в пустелі пристосовуються тільки миші, які замість води п'ють сечу, комахи, охочі до падалі, і кочові племена, що мають квитки лише в один кінець. Коли від самого початку переконаєш себе, що вороття не буде, перестанеш марно чіплятися до піску, мов устриця до скелі. До речі, в наш час і кочівники називають себе по-іншому — скотарями.

Еге ж, годилося б розповісти жінці про цей краєвид... Проспівати їй також (хай навіть фальшиво) пісню про пісок, що не визнає зворотного квитка... Правду кажучи, те, що він робив,— це усього-на-всього невдале наслідування спокусника, який намагався спіймати жінку на гачок розмовами про інше життя. Навіть його душа, як кіт у мішку, впиралася носом у пісок.

Раптом світло на гребені дюни погасло... За мить увесь краєвид поринув у темряву. Непомітно стих вітер. Це означало, що туман знову почне здійматися. Певне, завдяки швидкому заходу сонця.

...Ну що ж, пора рушати.

25

Треба було проскочити через село раніше, ніж бригади селян почнуть вивозити пісок. Опираючись на власний досвід, чоловік підрахував, що у своєму розпорядженні мав близько години. Для більшої безпеки скажемо — хвилин"із сорок п'ять. Мис наче охоплював село з одного боку плавною лінією і, круто вигнувшись, підступав на сході села до затоки, залишаючи одну вузеньку дорогу. Десь там його крутий схил кінчався й переходив у пологі піщані дюни. Якщо йти прямо, залишаючи праворуч у тумані розпливчасті вогники села, то вдасться туди попасти. Він подолає кілометрів зо два й опиниться на околиці, де вже немає людських осель, а лише іноді трапляються нивки, засаджені арахісом. Коли переберется через дюни, вийде, мабуть, на дорогу. Якщо по цій дорозі з червоної глини побіжить щодуху, то за хвилин п'ятнадцять буде на шосе. А там уже все гаразд. Бо по шосе ходять автобуси і люди нормальні...

У нього лишалося півгодини, щоб вибратись із села. Йти по піщаному грунту із швидкістю чотири кілометри на годину досить важко. Прикро не стільки те, що ноги грузнуть, скільки те, що даремно витрачаєш силу. Тим більше коли біжиш. Найкраще всього, напевно, йти широкими

кроками. Однак пісок, знесилюючи чоловіка, ніби винагороджував його тим, що робив нечутними кроки. Не треба переживати, що хтось почує. В цьому теж велика перевага.

Гей, дивись під ноги!.. Очевидно, він не вбачав нічого страшного в тому, якби навіть покотився на землю, бо спотикався на найменших виступах, заглибинах і падав на коліна.

Впасти на коліна — то ще півбіди. А от якби звалився в якусь глибоку яму, що тоді?..

Піщані хвилі котилися одна за одною і зникали в навколишній пітьмі. На великі хвилі набігали менші, на менші — зовсім маленькі брижі. Вогні села, що служили чоловікові орієнтиром, рідко з'являлися в полі його зору — ховалися за гребенями нескінченних дюн. Тоді він обирав напрямок руху, довіряючись інтуїції, але завжди помилявся і круто звертав убік. Певне, тому, що ноги самі несли його на узвишшя, звідки він підсвідомо надіявся побачити вогники.

О, знову збився з дороги! Треба взяти лівіше!.. Бо як піде в цьому напрямку, то потрапить якраз у село. Вже перебрався через три пагорби, та вогники майже не наблизилися... Здавалось, наче кружляє на одному місці. Піт заливав йому очі. Чоловік на хвильку зупинився й глибоко вдихнув.

Чи жінка вже прокинулась?.. Як вона повелася, коли помітила, що його немає?.. Мабуть, подумала, що пішов за хату справляти нужду... Минулої ночі вона втомилась і напевно здивувалася, що проспала до самого вечора... Не охололе від поцілунків тіло нагадало їй про ранкове шаленство... Шукаючи навпомацки лампу, вона сором'язливо всміхається...

Щиро кажучи, немає підстав відчувати обов'язок до неї або відповідальність за ту її усмішку. З його втечею жінка втратить лише часточку життя, яку легко можна замінити радіоприймачем і дзеркалом.

"Справді, ви мені дуже помогли... Тепер я можу довше поспати й працюю на дві години менше... Думаю попросити, щоб артіль дала мені якусь роботу, що я її зможу виконувати вдома. Заощаджу трохи грошей і, може, куплю собі радіоприймача і дзеркало..."

Радіоприймач і дзеркало... радіоприймач і дзеркало... Жінка повторювала ці слова з такою настирливістю, ніби хотіла сказати, що життя складається лише з цих двох речей. Безперечно, радіоприймач і дзеркало мають у собі щось спільне — служать засобом єднання людей. Можливо, в жадобі до цих речей криється щось дуже важливе для їхнього існування. Ну що ж, як тільки він повернеться додому, відразу придбає для неї радіоприймача. Витрусить з кишені всі гроші й купить транзистора найвищого класу.

А от дзеркала він не може пообіцяти. Тут воно швидко зіпсується... За півроку полущиться амальгама, а за рік від піску, що літає в повітрі, потемніє і скло... Стане таким, як те, що ним жінка користується тепер — то в ньому видно одне око, то лише ніс. Ні, йдеться не про те, як довго воно служитиме. Дзеркало може стати засобом єднання тільки тоді, коли знайдеться чоловік, який захоче дивитися на жінку. Бо яка тепер користь із нього, якщо її ніхто не побачить?

О, вона здригнулася й прислухалась... Чи не задовго він справляє нужду?.. От негідник, таки дременув!.. Чи вона почала кричати? Чи закам'яніла?.. В усякому разі, він ні за що не відповідає. Адже їй самій не було потрібне дзеркало.

— ... І я десь прочитав цю історію... Останнім часом утеча з дому стала модою... Спочатку я думав, що в цьому винні погані життєві обставини, але скоро переконався, що не завжди... Розповідали, начебто

утік навіть старший син одного досить заможного селянина, що накупив землі та машин і добре вів господарство. Зненацька пішов з дому слухняний, роботящий хлопець, батько й мати не знали, що й подумати. В селі люди дорожать власною репутацією й не забувають про свої обов'язки перед іншими, тож треба особливого приводу для того, щоб з дому утік син-спадкоємець...

— Авжеж, обов'язок це обов'язок...

Один із родичів розшукав хлопця і розпитав про все. Виявилося, що той не закохався, не гультяював і не заборгувався, але назвати конкретну причину свого необдуманого вчинку не зміг. Що ж усе-таки спонукало його до цього?.. Хлопцева відповідь була зовсім непереконлива. Видно, сам нічого не розумів, бо сказав, що просто більше не міг терпіти.

— Які нерозсудливі люди бувають на світі!

— Якщо добре подумати, то його можна зрозуміти. Як живе селянин? Чим ревніше трудиться і прикуповує землі, тим частіше не має спочинку... Одне слово, його турботам нема кінця і якщо він може чогось нажити, то лише клопотів. Щоправда, в нагороду за свою працю хоч збирає врожай рису та картоплі. З роботою селянина оце згрібання піску, яке тут заведено, не порівняєш. Адже це те ж саме, що будувати вежу із каміння на березі потойбічної ріки... 1

— А її вдається збудувати?

— Та де там!.. Це ж кара пекельна!

— Ну добре, а що сталося із тим сином-спадкоємцем?

— Як то що? Від самого початку він усе продумав і завчасно підшукав собі якусь роботу.

— І як жив?..

— Мабуть, там і працював...

— А потім?..

— Потім? У день зарплати одержав свої гроші, а в неділю одягнув нову сорочку й пішов у кіно.

— А після того?..

— Як хочеш знати — спитай у нього!

— Певно, заощадив дещо із свого заробітку й купив радіоприймача...

Чоловік подумав, що нарешті вибрався нагору, та виявилося, що він подолав лише половину дороги. Ні, тут щось не те... Перед ним було рівне узвишшя... Але куди ділися вогні — його орієнтир?.. Розгублений чоловік пішов далі... Гребінь цієї дюни начебто досить високий. Та чого не видно світла?.. Від зловісного передчуття в нього підкосилися ноги. Може, його власна необачність була причиною помилки? Недовго думаючи, він навмання сповз униз крутим схилом і опинився в довгій улоговині. Не тільки глибокій, але й широкій. На її дні піщані хвилі перетинали одна одну і збивали його з пан-телику — не дозволяли зорієнтуватись. І все-таки чоловік не

1 Натяк на буддійську легенду про те, як безгрішні діти після смерті спокутують гріхи батьків — будують вежу, що її одразу ж розвалюють злі духи.

розумів, чому не видно світла. Якщо й відхилився від правильного напрямку, то щонайбільше на півкілометра в один чи в другий бік. Збився з дороги, але не на багато... Його весь час тягло взяти ліворуч — мабуть, тому, що остерігався села, і водночас вважав, що треба

перебороти страх і звернути праворуч, ближче до вогнів... Незабаром розвіється імла й покажуться зірки. Було б найкраще вибратися на який-небудь пагорб і оглянутися навколо...

Та все ж незрозуміло... Зовсім незрозуміло, чому жінка так міцно прив'язана до тієї пекельної ріки... Адже любов до рідної землі й почуття обов'язку набирають вартості лише тоді, коли разом з ними втрачається щось інше... А що могла втратити вона?

Радіоприймач і дзеркало... радіоприймач і дзеркало...

Звичайно, він вишле їй того радіоприймача... Та чи не виявиться, що в кінцевому рахунку вона втратила більше, ніж придбала? Наприклад, улюблену церемонію купання. Вона обов'язково залишала частину води, призначену для прання білизни, щоб його обмити. Хлюпала воду йому між ноги і корчилася від сміху — начебто це її купали. Більше не матиме нагоди, щоб так сміятися.

О, не треба себе обманювати! Адже від самого початку між ними не було нічого, схожого на угоду. А коли так, то нема чого говорити й про її порушення. До речі, він теж дещо втратив. Скажімо, дешеве саке, що його постачали їм раз на тиждень, із запахом гноївки... її напружені, мускулисті стегна з напнутими жилами... відчуття сорому, коли відривала з його шкіри чорний, як спалена гума, пісок... І її сором'язливий усміх, завдяки якому все це здавалося ще більше непристойним... Коли додати сюди ще багато іншого, то вийде, що він зазнав чимало втрат. Неймовірно, але факт. Чоловік схильний надавати більшого значення дрібницям, аніж жінка.

Згадавши, як обходилися з ним селяни, чоловік подумав, що йому завдано непоправної шкоди. Йшлося не про те, щоб звести рахунки з однією людиною, а з цілим селом. Прийде час, і він помститься їм як слід... Тільки от не знає, як завдати найдошкульнішого удару... Спочатку його уявою заволоділа думка про те, щоб село пустити з димом, або

отруїти воду в криниці, або заманити своїх кривдників у пастку і поскидати в яму. Та от зараз, коли треба було діяти, йому не хотілось і згадувати про такий по-дитячому наївний задум. Зрештою, одна людина може вчинити небагато. Виходить, лишається одне: поскаржитися владі. Тільки от що його тривожило: чи юридичні органи зрозуміють, яку жорстоку кривду йому заподіяли?.. І чоловік вирішив передусім повідомити про свої поневіряння в префектурне управління поліції.

Ага, нарешті ще одне... Стривай! Що за шум?.. Уже перестав. Невже причулося? Все-таки куди поділися вогні? Хоч би якою нерівною була місцевість, неймовірно, щоб сталося таке диво. Щоправда, можна собі уявити, що повернув занадто вліво й зайшов далеко в бік мису, а високий гребінь якоїсь дюни заслонив йому село... Не треба гаяти часу... Чоловік вирішив змінити напрям руху й піти направо.

І нарешті ще одне: нехай не забуває, що не змогла дати ясної відповіді на його питання. Тоді два дні підряд лив дощ. У негоду обвали сильнішали, зате в повітрі носилося менше піску. Першого дня вони трохи перепрацювали, а тому на другий день почувалися набагато вільнішими. Скориставшись довгожданим відпочинком, чоловік надумав розпитати жінку про все до кінця. Хотів дізнатися, що затримувало її в тій проклятій ямі. Випитував терпеливо, ніби здирав струпи зі шкіри. Сам дивувався з власної настирливості. Спочатку вона радісно купалася гола під дощем, а згодом, загнана в глухий кут його запитанням, розплакалася. Потім, однак, призналася, що не може залишити кісток покійного чоловіка й дочки, яких піщана буря засипала разом із курником. Ну що ж, таке пояснення його задовольняло. Звучало настільки правдиво, що він почав розуміти, чому досі вона уникала про це розмови. Зрештою, чоловік таки їй повірив і вирішив урвати годинку від сну на пошуки останків її рідних.

Протягом двох днів копав там, де вона показала, але не знайшов ні кісток, ні навіть решток курника. Тоді жінка повела його на інше місце. Однак і цього разу ні на що не наткнувся. Так повторювалось і потім. Цілих дев'ять днів марно розкопував пісок у п'ятьох різних місцях, аж

поки жінка знову мало не розплакалась і почала виправдовуватися. Мовляв, може, під безперервним напором піску перемістилася хата або й сама яма. Тоді і курник, і кістки могли опинитися під товстою піщаною стіною, що відділяла їхній двір від сусідського; не виключено також, що їх треба шукати у сусідів. Теоретично це було можливо, але її нещасний, принижений вираз обличчя явно видавав, що не хотіла брехати і водночас від самого початку не збиралася показувати справжнє місце загибелі. Одне слово, ті кістки були для неї тільки відмовкою. Він уже не мав сили гніватися на неї. Вирішив більше не дошукуватися, хто кому чим зобов'язаний. Здається, і вона з цим погоджувалася.

Що це?.. Чоловік злякано впав обличчям на землю. Все сталося так раптово, що відразу нічого не зрозумів. Перед ним несподівано показалося село!.. Отже, він піднявся на вершину найближчої дюни. Поле зору розширилось, і він побачив, що опинився в самому селі... Ще не встиг оцінити свого становища, як під тином розлючено загавкав собака. За ним другий, третій, четвертий — гавкіт наростав, наче своєрідна ланцюгова реакція. Танцюючи в темряві, ряди білих зубів підступали щораз ближче. Чоловік витягнув з кишені мотузку, зірвався на ноги й дременув. Вибору не було. Нічого не залишалось, як пробігти найкоротшою дорогою через село.

26

Чоловік біг.

Будинки із кволим світлом ламп у вікнах утворювали на його шляху плетиво проходів і перешкод. Вітер з шумом вривався у здавлене горло й приносив із собою смак теплуватої іржі... Почалася відчайдушна азартна гра на тонкому склі, прогнутому настільки, що в будь-яку мить могло тріснути.

Напевне, селяни з бригади, що перевозила пісок, уже вийшли з домівок, але ще не встигли добратися до узбережжя. В усякому разі,

досі він не чув несамовитого гуркоту "пікапа" з його несамовитим двоциліндровим мотором, який звичайно ще за кілометр сповіщав про своє наближення. Становище було препогане.

Зненацька з темряви вискочило щось чорне. Судячи з гучного хекання, то був досить великий пес. Однак, мабуть, його не вчили нападати, бо, перед тим як уп'ястися зубами в ногу, він зробив помилку — гавкнув. Ножиці на кінці розкрученої мотузки влучили у щось тверде — пес жалібно заскавулів і знову розтанув у сутінках. На щастя, тільки розірвав штанину. Щоправда, при цьому чоловік утратив рівновагу й покотився на землю, але негайно зірвався на ноги й побіг далі.

Собак було кілька — п'ятеро чи шестеро. Охолоджені невдачею свого товариша, вони кружляли навколо, грізно гавкаючи, і вичікували слушної нагоди. Здоровенний рудий пес із хижки, мабуть, підбурював їх іззаду. Розмахуючи кінцем мотузки над головою, чоловік захищався нею. Відганяючи собак зліва і справа, він перестрибнув через купу черепашок на пустирі, пробіг між двома тинами, перетнув дворик, усте^ лений соломою, і нарешті вибрався на широку вулицю. Ще трохи — й буде за селом.

Та саме тоді з неглибокого придорожнього рову вигулькнуло двоє дітей — начебто брат і сестра. Чоловік їх помітив, але надто пізно. Щосили смикнув мотузку до себе, щоб ножиці не зачепили їх. Однак усі троє покотилися клубком у рів. На дні щось хруснуло — мабуть, дерев'яний риштак. Діти зняли крик...

Хай йому біс! .Чого вони так голосно верещать?.. Розштовхнувши їх, чоловік підвівся і завмер: світло трьох електричних ліхтариків перепинило йому дорогу.

Водночас забамкав дзвін. Діти плакали... Собаки гавкали... За кожним ударом дзвону його серце стискалося. Мороз пішов поза

спиною. Видно, один ліхтарик був з пересувним рефлектором — його світло на мить м'якшало, то знову кололо очі, мов розжарена голка.

Що йому робити? Кинутись у лобову атаку й одіпхнути їх ногами?.. Якби обійшов цю перешкоду, був би скоро на краю села... Каятиметься згодом чи ні — все залежить від цієї хвилини... Треба спішити! Якщо не скористається нею тепер, згодом не зможе... Нема надії, що трапиться інша така нагода!

Поки він роздумував, ліхтарики оточили його з обох боків і почали наближатися. Чоловік стиснув мотузку міцніше й напружив ноги, але все ще вагався. Між ліхтариками з'явилися людські постаті. На узбіччі маячіло щось темне, схоже на яму — напевне, триколісний "пікап". Навіть якщо він проб'ється, його наздоженуть і схоплять. Ззаду діти перестали хлипати й побігли — було чути тупіт їхніх ніг. І саме в цю мить у його голові сяйнула думка: от би схопити дітей і захиститися ними, як щитом! Зробити їх заложниками і тим самим не підпустити селян до себе!.. Та як тільки він обернувся, щоб їх затримати, побачив ще більше ліхтариків. Дорога була перерізана!

Чоловік сахнувся і щодуху побіг назад — тим же шляхом, який щойно привів його сюди. Рішення було майже інстинктивне: сподівався добратись до відноги мису й перетнути її. Селяни закричали і кинулися навздогін. Його коліна підгиналися — наче вивихнув суглоби. Втішало одне: він зумів їх перехитрити й одірвався на достатню відстань, що міг іноді оглядатись.

Цікаво, скільки пробіг?.. Позаду лишилося кілька дюн із їхніми підйомами й спусками, та чим більше старався, тим глибше відчував — як у кошмарному сні — марність своїх зусиль. Проте міркувати над тим, наскільки розумно використовує свої сили, не мав часу. На язиці прилипло щось схоже на мед, змішаний з кров'ю. Чоловік хотів сплюнути, однак не зміг. Довелося вигрібати клубок пальцем.

Дзвін усе ще бив на сполох, але звіддалік і все рідше. Віддалився і настирливий собачий гавкіт. Чути було тільки його власне дихання, схоже на* шурхіт напилка по металу. Три ліхтарики гойдалися позаду, як і раніше, розтягнувшись ланцюжком на незмінній відстані від нього. І переслідувачам, і втікачеві було однаково важко. Мабуть, далі все залежатиме від його витривалості. Та це не втішало. Може, від довгого перенапруження в його свідомості раптом щось порушилось, підкралася слабість — хотілося якнайшвидше впасти на землю, щоб усьому настав кінець. Небезпечний симптом... Добре, що він хоч усвідомлює цю загрозу...

В черевиках було повно піску. Заболіли кінчики пальців. Чоловік озирнувся — переслідувачі відстали трохи праворуч на сімдесят-вісімдесят метрів. Чого вони звернули вбік? Може, захотіли уникнути пагорбів, тому так і вийшло? Напевне, теж втомилися?.. Кажуть, переслідувач швидше виснажується... Чоловік роззувся і побіг босий. Запхнув черевики за пояс, коли побачив, що в кишенях вони заважатимуть. Відчув себе краще й одним духом подолав досить крутий схил. Якщо й далі йому щаститиме, то, може, вдасться збити їх зі сліду...

Хоча місяць ще не зійшов, але від світла зірок навколо були сірі й темні плями, а вдалині виднілись гребені дюн. Здається, він біг до кінця мису. Погана звичка: знову його занесло вліво. Спробував змінити напрямок і здригнувся: адже так міг потрапити в руки переслідувачам. І раптом він з жахом збагнув їхній задум.

Погоня, на перший погляд досить невміла, насправді була добре продумана. Вони хотіли притиснути його до моря. Вели його туди, хоча він сам нічого й не підозрював. Йому стало ясно, що кишенькові ліхтарики навмисне показували місце їхнього перебування. Мабуть, переслідувачі на щось розраховували, коли весь час трималися майже на однаковій відстані.

Ні, ще рано здаватися. Він чув, ніби десь є дорога, що веде на кручу. В крайньому випадку мис можна обігнути вплав. Коли чоловік уявив собі, що його ловлять і повертають назад в яму, то перестав вагатися.

Довгий, пологий підйом змінився крутим спуском... Крутий підйом — довгим пологим спуском... Крок за кроком, крок за кроком, ніби нанизуючи на нитку коралі, він пробирався вперед... Нескінченне випробування... Не помітив навіть, коли дзвін замовк. Не розрізняв уже, чи то дзвенить у вухах, чи шумить вітер або морський прибій. Піднявся ще на один пагорб і оглянувся: ліхтарики зникли. Затамував подих, трохи зачекав — не з'являлися.

Невже пощастило втекти?

Від радості серце закалатало ще сильніше. Якщо це правда, то тим більше не слід зупинятися ні на хвилину... Ще одне зусилля... Вперед, до наступної дюни!

Нараз чоловік відчув, що не може бігти. Ноги обважніли, мов свинцем налилися. Такого з ним ще ніколи не траплялося. І не тільки обважніли — вони почали грузнути. "Як у снігу",— подумав він і вже був у піску по литки. Злякано спробував витягти одну ногу — натомість друга пірнула вниз до коліна. Що таке?.. Колись він чув, ніби є піски, що поглинають людей... Чоловік кидався в усі боки, щоб якось видобутися наверх, та чим відчайдушніше він борсався, тим глибше занурювався. Вже ноги були в піску майже по стегна.

Отже, це була пастка!.. Вони не мали наміру заганяти його до моря, а сюди!.. Хотіли знищити його, не витрачаючи часу на ловлю... Так, справді, це явне знищення... Навіть фокусник не впорався б із своєю хустинкою так блискуче... Подує вітер, і не лишиться й сліду... Навіть найкращий поліцейський собака тут безсилий... Тепер цим негідникам уже не треба показуватися!.. Нічого не бачили й не чули... Якийсь

дурний чужак заблудився і пропав... Позбулися його, не забруднивши рук...

Тоне... Тоне... Скоро загрузне до пояса... Що ж робити?.. Якби зміг розподілити вагу тіла на більшу площу, а тим самим зменшити тиск на кожний квадратний сантиметр, то, може, хоч трохи сповільнилося б оце занурення... Досить розпростерти руки і впасти грудьми на землю... Та було пізно. Хотів лягти на живіт, але нижня частина тіла вже застигла вертикально в піску. В нього болів поперек, і він не міг довго триматись зігнутим під прямим кутом. Для цього треба бути акробатом.

Як темно!.. Весь світ заплющив очі й заткнув вуха... Ніхто не хоче й глянути, як він помирає!.. Переляк стиснув горло і раптом вибухнув. Чоловік насилу розтулив рота і закричав, наче звір:

— Рятуйте!..

Заяложений вираз... Так, заяложений, але байдуже... Яка користь з власної оригінальності, коли дивишся смерті в очі? Йому хочеться жити! Навіть якщо те життя нічим не різнитиметься від чужого — як дешеві тістечка, випечені в одній формі... Незабаром пісок дійде до грудей, до підборіддя, до носа... Досить!

— Рятуйте! Рятуйте!.. Все обіцяю!.. Благаю, рятуйте!.. Благаю!..

Нарешті чоловік розплакався. Спочатку хлипав стримано, а потім заридав невгамовно, гірко. Ніхто його не бачив, тож він ні на що не зважав. Як несправедливо, що все це відбувається без жодних формальностей!.. Після розстрілу приреченого на смерть хоч запис у в'язничних документах залишається... Кричи, скільки хочеш... Як погано, що поблизу нема нікого!..

Яке ж було його здивування, коли несподівано ззаду хтось озвався! Відчув, що настала остаточна поразка. Навіть сором і приниження зникли миттю, наче крила бабки у вогні.

— Гей, хапайся!

Кружок світла розітнув темряву і впав на довгий шмат дошки, яка штовхнула чоловіка в бік. Обертаючи верхню частину свого безвладного тіла до людей, він попросив:

— Витягніть мене, будь ласка, цією мотузкою...

— Ні, не годиться виривати вас, немов пеньок... Ззаду хтось хихикнув. Здається, їх було четверо чи п'ятеро.

— Трохи потерпіть! Скоро принесуть лопату!.. Як обіпретеся на дошку, все буде гаразд!..

Чоловік послухався: сперся ліктями на дошку й обхопив голову руками. Його волосся змокріло від поту. Прагнув лише одного: якнайшвидше покінчити з цим ганебним становищем.

— Маєте, однак, щастя, що ми йшли за вами! Бо сюди, в цю драговину, навіть собаки не потикаються... Ви справді були на волосок од смерті. Хтозна-скільки людей забрело сюди ненароком і пропало назавжди!.. Тут, за горою, завжди намітає... Взимку з'являються кучугури снігу, потім піску і знову снігу... Протягом сотні років шари снігу і піску лягали один на одного, немов крихкі тістечка... Так розповідав нам менший син колишнього голови нашої артілі, який учився в міській школі. Ну що, цікаво? Якби вдалось докопатися до дна, можна було б знайти щось коштовне...

Що все це означає?.. Не хочеться й слухати такої вдавано невинної балаканини... Було б доречніше, якби вони вискалили на нього зуби... Або принаймні залишили його в спокої з його жалюгідною покорою...

Нарешті ззаду почувся шум — мабуть, принесли лопати. Троє селян, стоячи на прив'язаних знизу до черевиків дощечках, почали обережно, здалека його обкопувати. Знімали пісок шар за шаром. Його мрії і відчай, сором і добре ім'я — все лежало поховане під ним. А тому, коли руки селян торкнулися його плеча, він не злякався. Якби йому наказали, то він спустив би штани і випорожнився б перед ними. Небо проясніло — видно, скоро мав зійти місяць. :Як жінка його зустріне?.. Зрештою, йому байдуже, як вона подивиться на нього... Здається, тепер він стерпить будь-які ляпаси.

27

Чоловіка обв'язали під руками мотузкою і, наче вантаж, спустили знов у яму. Ніхто не промовив ні слова — як на похороні. Яма була глибока й темна. Місячне світло огорнуло навколишні дюни тонким шовковим серпанком, і кожна брижа на піску, кожний слід ноги переливалися, наче скляна грань. Тільки в ямі панувала темрява. Та це його зовсім не обходило. Він так утомився, що від одного погляду на місяць голова паморочилась і нудило.

На тлі того мороку жінка була ще темнішою. Вона супроводжувала його до постелі, наче невидимка. Ні, не тільки вона — все навколо нього втратило обриси. Навіть після того як звалився на матрац, відчував, ніби все ще біжить по піску... І коли заснув, не зупинявся... Однак сон його був неглибокий. У пам'яті лишились і голоси селян, що вивозили пісок, і далеке валування собак. Добре пригадував, як жінка прийшла попоїсти й засвітила лампу в узголів'ї. Пізніше, коли встав напитися води, більше не міг заснути, але ще не мав сили, щоб допомогти жінці.

Коли знічев'я засвітив лампу і, поринувши в задуму, потягував сигарету, помітив, що навколо світла спритно бігає здоровенний павук. Не було б нічого незвичайного, якби воно приваблювало нічного метелика, а то ж павука — диви-на,та й годі! Збирався припекти його цигаркою, але в останню мить одумався. Павук кружляв по колу радіусом п'ятнад-цять-двадцять сантиметрів з точністю секундної стрілки годинника. Може, його притягувало щось інше, не тільки лампа? Павук таки дочекався свого: незабаром прилетів нічний метелик, ударився кілька разів об лампове скло (тоді його велика тінь танцювала на стелі), а потім сів на металеву ручку і завмер. Дивний метелик: такий гидкий, а нерішучий. Чоловік притиснув його цигаркою. Знищив йому нервові центри й охопленого смертельною агонією підкинув паукрві. Вмить почалася драма, якої він і сподівався. Павук блискавкою накинувся на жертву. Потім знову закружляв навколо лампи, тягнучи за собою вже мертвого метелика. Здавалося, смоктав його кров і від насолоди прицмокував язиком.

Чоловік не знав, що існує павук, який примудрився використовувати лампу замість павутиння. На павутинні доводилося пасивно чекати, а з допомогою лампи він міг заманювати жертву до себе. Однак, щоб удалася така хитрість, треба мати відповідне світло. Адже в природі його не знайти. Не міг же павук кружляти навколо місяця або лісової пожежі. Невже це новий різновид, який розвивав свої інстинкти, еволюціонуючи разом з людиною?.. Непогана гіпотеза... Але як пояснити, що світло так сильно притягує нічних метеликів?.. Метелики — не павуки, і навряд чи світло лампи могло служити збереженню їхнього виду. І все-таки між цими явищами є щось спільне: обидва виникли після того, як людина винайшла вогонь. Мабуть, найпереконливішим доказом є те, що нічні метелики не летять на місячне світло. Ще можна було б зрозуміти, якби таку звичку мав тільки один різновид комах. Та оскільки так поводяться майже десять тисяч різновидів метеликів, то напевно існує якась строга закономірність. Шалене тріпотіння крил, що його викликає штучне світло... Таємничі стосунки між вогнем, метеликами і павуками... Якщо закон проявляється так нерозсудливо, то в що ж тоді можна вірити?

Чоловік заплющив очі. Здавалося, ніби перед ним пливуть відблиски світла. Намагався їх схопити, але вони тікали. Скидалися на тіні жуків-стрибунів на піску...

Він прокинувся від жінчиного схлипування.

— Чого плачеш?

Силкуючись приховати розгублення, вона квапливо підвелася.

— Пробачте... Я хотіла приготувати вам чаю...

Його приголомшило, що вона говорила крізь сльози. Довго не міг зрозуміти, чому від її постаті, зігнутої над вогнем, віє таким невтішним горем. Думав повільно, ніби намагався перегорнути сторінку запліснявілої книжки. Нарешті все-таки зумів її перегорнути, і в ту ж мить відчув себе до болю нещасним.

— Не вдалося...

— Ага...

— І так по-дурному...

— Ще нікому не вдавалося... ні разу...

Жінка говорила сумним голосом, але водночас твердо, наче хотіла якось виправдати його невдачу. Яка жалість і доброта!

Було б дуже несправедливо, якби він не віддячив їй за співчуття.

— Шкода... Якби був утік, то прислав би тобі радіоприймача...

— Радіоприймача?..

— Ти ж давно про нього мріяла...

— Та нічого не треба...— сказала жінка ніяково, ніби виправдовуючись.— Як наберу додому роботи, зможу сама придбати... Якщо купувати в кредит, то найважливіше — заплатити перший внесок...

— Ага, якщо в кредит...

— Може, скупаєтесь, коли вода загріється? Несподівано його охопила журба, сіра, як досвіток... Було б

добре, якби вони могли лизати рани одне одному. Та, мабуть, невигойні рани не зализали б до кінця життя, а тільки поздирали б язики.

— Нічого я не розумію... Зрештою, життя нелегко збагнути... Тут воно одне, там — інше і начебто трохи краще... Та коли подумаєш, що доведеться й далі так жити, то стає нестерпно... Як воно складається? Ніхто цього не знає... Однак усе-таки краще мати якусь роботу і ні про що не думати...

— Скупаєтесь? — заохочувала жінка. її голос був м'який, заспокійливий.

Чоловік поволі розстебнув сорочку й почав стягувати штани. Весь був укритий піском. Цікаво, що зараз робить вона, та друга?.. Здавалося, ніби все, що пережив до вчорашнього дня, відбулося давно-давно.

Жінка почала намилювати рушника.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

28

Жовтень.

Хоча літо помалу відходило, вдень пісок нагрівався так, що босими ногами на ньому не можна було вистояти й п'яти хвилин, а після заходу сонця крізь діряві стіни у хату проникав холод і волога, тож перед тим як розпалити в печі, доводилося сушити попіл. Через таку різку зміну температур у безвітряний час, уранці та ввечері, над землею, як каламутна річка, плив туман.

Одного дня за хатою чоловік спробував змайструвати пастку на ворон. Вирішив назвати її "Надія".

Цей пристрій використовував властивості піску й був дуже простий. Чоловік викопав досить глибоку яму і на дно поставив дерев'яну цеберку, накривши її трохи меншою за отвір у ній кришкою, закріпленою трьома клинцями завбільшки з сірник. До кожного клинця прив'язав тонку нитку. Просунув нитки через дірку в центрі кришки й приєднав назовні до дроту, на кінці якого причепив в'ялену рибу. Весь пристрій старанно засипав піском — так, що зверху було видно щось схоже на чашку з поживою. Як тільки ворона схопить приманку, клинці вискочать, кришка впаде — і в ту ж мить пісок осунеться, поховавши під собою жертву... Чоловік зробив кілька проб — пастка була бездоганна. Він виразно уявив собі, як пісок поглинає нещасну ворону, не давши їй навіть тріпонути крильми.

А потім, як пощастить, напише листа і прив'яже його вороні до ноги... Звісно, як пощастить... Адже малоймовірно, щоб звільнена ворона вдруге потрапила в людські руки. Крім того, невідомо, куди вона полетить. Бо, взагалі кажучи, радіус її польоту досить малий. Та найгірше те, що селяни могли б помітити у зграї ворону з білим

папірцем і розгадати його намір. І тоді пропали б марно його довготривалі зусилля.

Після невдалої втечі чоловік став дуже обережний. Пристосувався до життя в ямі, наче готувався до зимової сплячки, й цілком зосередився на тому, щоб приспати настороженість селян. Кажуть, повторення тієї самої дії може служити засобом маскування. Якщо він розчиниться в одноманітності щоденного життя, то настане час, коли про нього забудуть.

Така повторюваність дій могла бути корисна ще з одного боку. Наприклад, протягом останніх двох місяців жінка безперестанку нанизувала намистинки на нитку і так захопилася тією працею, що в неї аж обличчя розпухло. Кінець довгої голки ніби танцював, коли підхоплював на дні паперової коробочки сіру, з металевим полиском, кульку. Жінка, мабуть, уже наскладала зо дві тисячі ієн. Якщо й далі робота піде успішно, то через півмісяця назбирає грошей для першого внеску за радіоприймача, купленого в кредит.

Танець голки був настільки значущим, що здавалося, ніби на ньому тримається вся земля. Повторюваність жінчиних рухів скрашувала дійсність і робила її надійнішою. Тому й чоловік не захотів відставати від жінки й вирішив зайнятись якоюсь одноманітною роботою. Головним його заняттям стало згрібати пісок з горища, просіювати рис і прати білизну. Час минав швидко, коли за працею він мугикав собі під ніс якусь мелодію. Минав не марно — чоловік зробив поліетиленовий полог над постіллю і навчився тушкувати рибу в розпеченому на сонці піску.

Щоб не псувати собі настрою, він намагався не читати газет. Через тиждень уже втратив до них зацікавлення, а через місяць навіть забув, що вони існують на світі. Якось довелося йому бачити дивну репродукцію гравюри на міді під назвою "Пекло самотності". На ній було зображено чоловіка з переляканими очима, що летів у просторі, але не в порожньому, а заповненому напівпрозорими тінями мертвих, які, відштовхуючи одне одного, намагалися з ним заговорити. Чому та

картина мала назву "Пекло самотності"? Тоді він подумав, що її назвали так помилково, а тепер усе зрозумів. Самотність — це невтолима спрага ілюзій.

Ось чому, нездатний заспокоїтися самим лише биттям серця, чоловік гризе нігті. Невдоволений ритмом своїх думок, курить сигарети. Нервово труситься, не знаходячи втіхи у статевих стосунках. Ні дихання, ні ходьба, ні перистальтика кишечника, ні щоденний розклад занять, ні неділя через кожних сім днів, ні іспити наприкінці чотиримісячного семестру — ніщо не приносило йому задоволення, а лише спонукало до повторення тих самих дій. З кожним днем він викурював щоразу більше сигарет, уночі прокидався від кошмарного сну, під час якого він разом з якоюсь жінкою з брудними нігтями гарячково шукав сховища від людських очей; а коли нарешті він помітив на собі знаки отруєння, то відразу ж згадав про небо, що його підтримував простий циклічний еліптичний рух, і піщані дюни, підвладні хвилям завдовжки одна восьма міліметра.

Хоча від нескінченної боротьби з піском і щоденної роботи він відчував певну насолоду, це не було самокатуванням. Він анітрохи не здивувався б, якби таким способом можна було лікуватись.

Та якогось дня разом із звичними продуктами селяни передали гумористичний журнал. Журнал як журнал — нічого особливого. З порваною обкладинкою, замацаний брудними пальцями — видно, куплений у ганчірника. Це можна було вважати виявом турботи про нього. Тільки от дивина: читаючи журнал, він качався зо сміху і бив руками по долівці — так, наче в нього почалися кольки.

Малюнки були майже безглузді. Настільки грубі й вульгарні начерки, що він не міг би пояснити, чим вони його розсмішили. Найбільше його потішила морда коня, що впав на коліна під вагою якогось здорованя. Як може так сміятися він, що сам опинився у подібному становищі? Ганьба!.. У пристосуванні до тутешніх умов теж не слід заходити надто далеко. Адже пристосування — передусім засіб, а не мета. Одна справа

просторікувати про зимову сплячку, а інша — перетворитися на крота й до кінця життя приглушити в собі бажання показати обличчя сонцю.

Чоловік добре поміркував і дійшов висновку: зовсім немає надії, що колись усе-таки трапиться нагода для втечі. Навіть уявив собі, що звикне безцільно чекати і, коли закінчиться зимова сплячка, не зможе вийти надвір — боятиметься сліпучого сонця. Як каже прислів'я, досить три дні жебракувати, щоб на все життя жебраком стати. Такий внутрішній розпад відбувається напрочуд швидко... Роздумуючи над цим, чоловік, однак, згадав про конячу морду й знову вибухнув дурним реготом. Жінка, зайнята при світлі лампи нанизуванням намистин на нитку, підвела голову і приязно всміхнулася. Не витримавши власного розчарування, чоловік кинув журнал і вийшов надвір.

Над піщаною кручею вихорилися клуби молочно-білого туману. Залишки ночі — розкидані клапті тіней... нитки, яскраві, мов розжарений дріт... нестримний рух крапель пари... Та химерна гра світла й тіні збуджувала його уяву. Він дивився і не міг надивитись. Кожної миті відкривав щось нове. Його цікавило все — і реальні, і дивовижні, ніколи не бачені образи.

Звертаючись до клубів туману, чоловік несамохіть промовив:

— Пане суддя, будь ласка, ознайомте мене із змістом обвинувачення! Оголосіть підстави вироку! Звинувачений стоїть перед ва> и і жде!

І тоді ^ імли озвався начебто знайомий голос. Приглушений, як із телефонної трубки.

— зрештою, один із ста...

— Що?..

— Кажу, що в Японії одна людина із ста хворіє шизофренією.

— Ну то й що?..

— І клептоманів є стільки ж.

— Та про що ви кажете?

— Якщо серед чоловіків один процент гомосексуалістів, серед жінок стільки ж лесбіянок. Так само підпалювачів — один процент, алкоголіків — один процент, розумово відсталих — один процент, сексуальних маніяків — один процент, хворих на манію величі — один процент, шахраїв-рецидивістів — один процент, імпотентів — один процент, терористів — один процент, параноїків — один процент...

— Годі плести нісенітниці!

— Та заспокойся і дослухай. Додамо ще боязнь відкритого простору і гострих предметів, наркоманію, істерію, ма-ніякальних вбивць, сифілітиків, ідіотів... на все це теж припадає по одному проценту, то загалом матимемо двадцять процентів! Долучи сюди інші види збочень — не сумніваюсь, їх можна знайти — і тоді з цифрами в руках зможеш довести, що всі люди ненормальні.

— Що за дурниця! Якщо немає мірила нормальності, то хіба можна встановити, хто ненормальний?

— От тобі й маєш? А я збирався тебе обороняти...

— Обороняти?..

— Невже ти хотів підтвердити свою вину? Сумніваюсь.

— Звичайно, ні!

— Коли так, то будь слухнянішим. Хоча твоє становище виняткове, ти не повинен боятися. Бо люди не зобов'язані рятувати такого дивного птаха, як ти, але й не мають права його судити...

— Що означає "дивного птаха"?.. Чого це я маю бути дивним птахом, коли протестую проти незаконного затримання?

— Не прикидайся невинним. У Японії, в типово помірному поясі з високою вологістю, вісімдесят сім процентів стихійного лиха завдає вода, тоді як збитки від рухомих пісків навіть не досягають однієї тисячної процента. Смішно вимагати особливих заходів проти повіді в Сахарі!

— Йдеться не про такі заходи, а про мої страждання... Незаконне затримання незаконне всюди — чи то в пустелі, чи то серед боліт...

— А-а, незаконне затримання... Однак людська жадібність не має кінця-краю... Очевидно, селяни дорожать тобою...

— Йди ти до біса! Я напевне краще розумію сенс життя!

— Тоді чого ж ти нарікаєш на свій улюблений пісок? Негаразд виходить.

— Нарікаю?..

— Я чув, що на світі є люди, які витратили понад десять років на обчислення л з точністю до кількох сотень знаків після коми... В цьому вони вбачали сенс свого життя... А ти забрів сюди саме тому, що відкинув такий сенс життя.

— Неправда! І пісок може приносити не тільки шкоду. Скажімо, його вживають для виготовлення ливарних форм... Без нього не обійтися при виробництві бетону... Крім того, ведуться дослідження по підвищенню родючості землі, використовуючи здатність піску знищувати бактерії і бур'яни... Робляться спроби перетворити пісок на родючий грунт за допомогою ферментів, що сприяють розкладу речовин... Про пісок коротко не розкажеш...

— Ого! Ти швидко переходиш в іншу віру!.. Щоразу міняєш свою думку, а тому я не знаю, чому ж вірити.

— Не хочу здихати, як собака!

— Та хіба це не все одно?.. Риба, що зірвалася з гачка, завжди здається великою.

— Чорт забирай, хто ти такий?

Однак клуби туману знялися вгору й розпалися, поглинувши голос співрозмовника. Сніп проміння, прямого, як лінійка, сковзнув із кручі. Засліплений світлом чоловік стиснув зуби й не дозволив вирватись назовні утомі, що розплилася по тілу, мов сажа.

Каркнула ворона. Чоловік вирішив поглянути на "Надію" за хатою. На успіх не сподівався, але вважав за краще зайнятися пасткою, ніж карикатурами.

Приманка лежала неторкана. В ніс йому вдарив запах гнилої риби. Хоч минуло два тижні, відколи збудував пастку, ворони її обходили. Яка тому причина? Чоловік був певен, що в конструкції не помилився. Якби ворона тільки схопила приманку, все пішло б, як він розраховував. Та що вдіяти, коли птахи не звертали на неї жодної уваги?..

Все-таки цікаво, що в "Надії" воронам так не сподобалося?

6*

163

Чоловік оглянув пастку з усіх боків і не помітив нічого підозрілого. Ворони обережніші за інших птахів, бо в пошуках покидьків вештаються навколо людських жител. Ну що ж, коли так, то виграє більш терпеливий. Воронам треба спочатку звикнути до запаху гнилої риби в заглибині. Терпіння — це ще не поразка. Справжня поразка приходить лише тоді, коли людина вважає терпіння поразкою. Саме тому він і назвав пастку "Надією". Мис Доброї Надії — це Гібралтар... ні, скоріше Кейптаун...

Чоловік спроквола поплентався до хати. Знову настала пора лягати спати.

29

Коли жінка його побачила, то, похопившись, загасила лампу й пересіла на світліше місце ближче до дверей. Невже вона збиралась і далі працювати? Раптом щось наче підштовхнуло його, він став перед нею і збив з її колін коробку з намистом. Чорні кульки, схожі на плоди якоїсь рослини, розсипалися по долівці сіней і вмить загубилися в піску. Жінка навіть не скрикнула, а глянула перелякано на чоловіка. Вираз його обличчя різко перемінився, з ослаблих уст разом із слиною зірвався жалібний стогін.

— Все це ні до чого! Даремний клопіт... У цьому нема жодного глузду! Ти вже отруєна...

Жінка й далі мовчала. Нанизані намистинки погойдувалися між її пальцями і блищали, мов крапельки сиропу. Чоловік відчув, що в нього затремтіли ноги, його починало лихоманити.

— Повір мені, скоро буде запізно!.. Скоро вже нічого не можна буде змінити!.. Якогось дня ми раптом помітимо, що в селі ніхто не залишився, крім нас... Я в цьому впевнений... Правду кажу... Біди нам не минути... Та коли побачимо, що нас зрадили, буде вже пізно!.. З наших старань глузуватимуть!..

Жінка втупилась очима в затиснуте в руці намисто і злегка похитувала головою.

— Вони на це не підуть. Бо ніхто з них не зможе заробити на прожиток, навіть якщо й вибереться звідси...

— А хіба тут краще? Хіба тут вони не животіють?

— Тут принаймні є пісок...

— Пісок?..— Зціпивши зуби, чоловік смикнув підборіддям.— А яка з нього користь? Тільки клопоту завдає і не приносить ні гроша!

— Якраз навпаки. Його продають.

— Продають?.. Кому?..

— Будівельній* фірмі... Там змішують його з цементом.

— Не жартуй! Домішують до цементу цей пісок, в якому так багато солі? Це серйозна справа! Це ж порушення закону й правил будівництва...

— Звісно, продають потай... і за півціни...

— Щось неймовірне! Якщо потім фундамент будинку або гребля розсиплеться, то навіть така ціна виявиться зависокою.

Раптом жінка сердито зиркнула на нього. Потім опустила очі і зухвало сказала:

— Хіба нам не все одно, що буде з іншими?

Чоловік здригнувся. Не впізнавав її — настільки вона змінилася. Мабуть, показала справжнє обличчя села. Досі він вважав село катом або щонайменше комахоїдною рослиною чи ненажерливою морською актинією, а себе нещасною жертвою. Та якщо послухати селян, то може виявитися, що це їх покинули напризволяще. Тож, природно, вони не мають підстав почуватися зобов'язаними зовнішньому світу. А оскільки він сам належить до ворожого табору, то їхні зуби вищирено проти нього. Ще жодного разу не думав він так про свої стосунки із селом. Тому не дивно, що збентежився. Але якщо він зараз відступить, то цим сам відмовиться від своєї правоти.

— Гаразд, припустімо, що вам байдуже до інших...— Намагаючись виправити своє становище, чоловік розпалився.— Але ж з того шахрайства, мабуть, хтось добряче наживається... Тобі не слід стояти на боці таких людей...

— Помиляєтесь, піском торгує наша артіль.

— Можливо... але хтось капітали вкладає...

— Та, розумієте, багатії, що мали човни, давно звідси вибралися... З нами непогано поводяться... Нас не обдурюють... Як не вірите, загляньте в бухгалтерські книги і тоді все зрозумієте...

Чоловік застиг, охоплений сум'яттям і тривогою. Не знав, як собі зарадити. Його тактична карта — як йому здавалося, з чітко розмальованою різними кольорами ворожою і власною територіями — насправді виявилася замазана однією фарбою і скидалася на загадкову картинку, на якій нічого не можна розрізнити. Як добре подумати, то

йому не треба було так захоплюватися тим журналом з карикатурами. Зрештою, кого цікавить, сміявся він по-дурному чи ні... Його неслухняний язик почав уривчасто белькотати:

— Ага... звісно, так... інші люди... маєш рацію...

Та раптом ні сіло ні впало з його губів зірвалися слова, які самого здивували:

— Може, купимо собі карликове деревце?..— Жінка здавалася розгубленою більше за нього, а тому відступати він уже не міг і вів далі: — Бо коли очам нема на чому відпочити, навколишня сірість стає нестерпною...

— Сосна підходить? — нарешті відповіла жінка невпевненим голосом.

— Сосна?.. Сосна мені не подобається... Щось інше, навіть траву яку-небудь... Здається, на мисі росте чимало трави — як вона називається?

— Може, осока абощо? А все-таки деревце краще, правда?

— Якщо вже деревце, то клена або павлонію з тонкими гілками й великим листям... Щоб на вітрі шелестіло...

Шелест листя, що силкується злетіти з дерева, але не може, і тремтить, ніби корчиться...

Раптом чоловік задихав частіше. Відчув, що от-от заплаче.

Він швидко нагнувся над долівкою в сінях, де розсипав намисто. Почав незграбно обмацувати пісок. Жінка поквапливо підвелася.

— Не треба. Я сама... Крізь сито швидко все просію.

ЗО

Однієї ночі, справляючи малу нужду за хатою і поглядаючи на здоровенний попелястий місяць, що повис над самим краєм ями, чоловік раптом відчув страшний дрож. Невже застудився?.. Ні, цей дрож начебто був інший. Не раз перед гарячкою його морозило, але не так, як тепер, коли повітря не кололо, а шкіра не бралася сиротами. Тремтіла не поверхня тіла, а скоріше кістковий мозок. Зсередини повільно розходилося колами щось схоже на хвилі по воді. Тупий біль перескакував із кістки на кістку і, здавалося, не збирався вщухати. Ніби разом з вітром у нього залетів іржавий бляшаний бідон і з гуркотом перекочується по тілу.

Поки він стояв там і тремтів, вигляд місяця почав викликати в його уяві різні асоціації. Тверді струпи, нерівно посилані порошком... пересохле дешеве мило... ні, скоріше іржава металева коробка для сніданків... Чоловік ще дужче напружив зір і побачив уже щось зовсім неймовірне. Білий череп — символ отрути, спільний для всіх країн світу... Білі, припорошені пилом таблетки на дні пляшечки для комах... Правду кажучи, між пощербленими кристаликами ціаністого калію і місячною поверхнею була разюча схожість. Цікаво, чи та пляшечка ще лежить захована під порогом?..

Серце загупало з перебоями, мов тенісний м'ячик. Та чого він весь час думає про такі зловісні речі? І без них у завиванні жовтневого вітру вчувалося стільки гіркоти й відчаю. Здавалося, наче той вітер грав на порожніх стручках, як на флейті, і зникав. Дивлячись на край ями, ледь освітлений тьмяним місячним сяйвом, чоловік подумав, що його душу палить не що інше, як заздрість. Заздрість до всього, що переповнює землю — до вулиць, приміських електричок, світлофорів на перехрестях, оголошень на телеграфних стовпах, здохлих котів і тютюнових крамничок... Як пісок пожер дошки і балки, так і заздрість пробила в ньому отвір і перетворила його на порожній казанок над вогнем.

Порожній казанок нагрівається швидко. Може статися, що він не витримає такого жару і розплавиться. Та перше ніж говорити про надію, треба подумати, як перебороти цю мить і чи варто її переборювати?

Повітря! Свіжого, не змішаного з тим, яке він вдихає! Як було б чудово, коли б раз на день хоч на півгодини він міг піднятися нагору й глянути на море! Чого б йому цього не дозволити? Селяни не спускали з нього очей, але ж він так старанно працював протягом останніх трьох місяців, то хіба не можна задовольнити його справедливу вимогу? Адже навіть в'язневі дозволяють прогулянки.

— Це нестерпно! Коли отак на цілий рік людина уткнеться носом у пісок, то запросто стане законсервованою! Хіба вони не можуть дозволити мені зрідка прогулятися?

Жінка зніяковіло мовчала. Наче не знала, як заспокоїти дитину, що загубила цукерку.

— Тільки не кажи, що не можуть! — Несподівано чоловік розгнівався. Згадав навіть про драбину, хоча йому було неприємно про неї говорити. — Бо коли я недавно тікав, то бачив на власні очі... Біля кількох будинків з цього ряду висіли мотузяні драбини!

— Так, але...— заперечила жінка несміливо, ніби виправдовуючись,— більшість із тих людей живе тут з діда-прадіда.

— Ти хочеш сказати, що нам нема на що надіятися? Жінка покірно, мов побитий собака, опустила голову. Якби

він спробував на її очах проковтнути ціаністий калій, вона, напевне, мовчала б так само.

— Ну що ж, тоді я сам спробую з ними переговорити! Однак у душі чоловік не вірив в успіх таких переговорів.

Тому, коли разом із другою бригадою селян прибув знайомий старий, щоб передати відповідь, він навіть трохи розгубився.

А збагнувши зміст відповіді, був зовсім приголомшений.

— Отож...— старий говорив повільно, наче перебирав у пам'яті старі документи.— Звісно, можна було б домовитись... якби... ну, скажімо, ви вийшли надвір... і це робили... а ми всі дивилися... Так, ваше прохання справедливе, тому ніхто не заперечуватиме...

— А що ми повинні робити?..

— Ну, те... що самець і самиця, коли паруються... ну, те... Селяни навколо нього зареготали, мов божевільні. Чоловік

закам'янів, ніби хтось схопив його за горло, і потроху почав розуміти, що мав на увазі старий. Почав усвідомлювати, що він розуміє. І коли збагнув ту пропозицію, то вона вже не здалася йому такою жахливою.

Промінь електричного ліхтарика злетів йому під ноги, мов золотий птах. Услід за цим на дні ями закружляло ще кілька променів, утворивши світляний кружок. Чоловік ще не встиг відчути огиди до селян на краю ями, як уже заразився їхнім шалом.

Він обернувся до жінки — її не було, хоча хвилину тому вона ще розмахувала лопатою. Невже втекла до хати? Глянув на двері й гукнув:

— Що будемо робити?

— Плюньте на них! — відповів приглушений голос із-за стіни.

— Але ж так хочеться звідси вийти!..

— Так не можна!

— Не беріть усе так близько до серця... Нараз жінка захекано крикнула:

— Ви що, збожеволіли?.. Таки справді збожеволіли... Я на таке не погоджуся... Ще не здуріла!..

Невже це правда?.. Невже він з глузду з'їхав?.. Відступаючи перед жінчиним напором, відчував, однак, як у ньому наростає роздратованість... Після того, як його стільки топтали, навіщо йому якась там гідність?.. Якщо за тобою спостерігають, коли ти робиш якусь гидоту, то й на спостерігачів падає тінь... Адже між тим, за ким спостерігають, і тими, що спостерігають, невелика різниця... Але й вона зникне, коли він влаштує цю маленьку виставу. Подумати тільки: яка винагорода жде його за це!.. Земля, по якій зможе вільно ходити!.. Він хоче вистромити голову з цього смердючого болота і дихнути на повні груди!

Чоловік відшукав жінку в темряві й кинувся на неї. її крик і удар їхніх сплетених докупи тіл об стіну викликав на краю ями збудження й дике захоплення. Свист, плескання в долоні, нерозбірливі сороміцькі вигуки... Глядачів начебто побільшало, серед них з'явилися, мабуть, і дівчата. Число ліхтариків, що залили вхід до хати яскравим світлом, майже потроїлося.

Напевне, завдяки раптовості нападу чоловікові вдалося витягти жінку надвір. Схоплена за комір, вона звисала, мов лантух. Щільний потік світла з трьох боків ями здавався вогнищем на нічному святі. Хоча не було дуже жарко, під пахвами в чоловіка виступив піт, а волосся на голові змокріло, наче його хтось облив водою. Вигуки глядачів злилися в

суцільний гул і заступили небо своїми чорними крилами. Чоловікові уявлялося, ніби то його власні крила. Людей, що дивилися зверху,

затамувавши подих, він відчував, наче себе самого. Вони були частиною його. А їхня жага, від якої у них текла слина, була його жагою. Йому навіть здавалося, що він не жертва, а скоріше кат.

Однак пасок жінчиних шароварів несподівано завдав йому клопоту. Довелося орудувати в темряві, руки в нього тремтіли, а пальці ніби вдвічі погрубшали. Та коли нарешті чоловік обхопив жінку обома руками, вона крутнулась і вивільнилася. Збиваючи навколо себе пісок, він кинувся її доганяти, але жінка чинила шалений опір — не підпускала до себе. Переслідуючи її, чоловік благав:

— Прошу!.. Не тікай, прошу тебе!.. Я нічого не робитиму... тільки вдаватиму!..

Тепер йому вже не треба було її ловити. Здавалося, жінка відхотіла тікати. Та раптом чоловік почув тріск роздертої матерії, і в ту ж мить відчув сильний удар ліктем у живіт. Жінка вклала в цей удар увесь свій гнів, усю вагу свого тіла. Обхопивши коліна руками, чоловік скорчився. Жінка схилилася над ним і била його кулаками в лице. Молотила повільно, але з такою силою, наче розбивала грудкувату сіль на порошок. З його носа бризнула кров і змішалася з піском. Чоловікове обличчя перетворилося на грудку землі.

Збудження нагорі миттю спало, як парасолька з поламаними спицями. Невдоволення, сміх і заохочувальні вигуки — все це ще долітало до нього, але невлад, з перервами. Навіть п'яні, непристойні жарти не могли підняти настрою глядачів. Хтось кинув щось униз, хтось інший сварив його за це. Кінець був такий само несподіваний, як і початок. Коли відлунали протяжні окрики, що нагадували про роботу, а ряд ліхтариків зник за краєм ями так, наче хтось потягнув його нагору ниткою, подув північний вітер і розвіяв останні крихти недавнього збудження.

Побитий, обліплений піском, чоловік, однак, вважав, що все пройшло згідно зі сценарієм. Ця думка ледве тліла в кутку його свідомості, схожої на мокру білизну, і тільки серце гупало до болю виразно. Він відчував під пахвами гарячі, мов жар, жіночі руки, а запах її тіла колов у ніздрі, як терня. Йому здавалось, що він у її пестливих руках, ніби плескатий камінчик на дні річки.

31

Минуло ще кілька одноманітних тижнів, прожитих у піщаній ямі.

Як і раніше, ворони обходили "Надію" стороною. Тим часом і сушена риба перестала бути сушеною. Бо якщо ворони нею нехтували, то бактерії — ні. Одного ранку чоловік торкнув її кінцем палиці — з неї лишилася шкіра, наповнена якоюсь чорною липкою рідиною. Міняючи принаду, вирішив перевірити саму пастку. Коли відгорнув пісок і зняв кришку, то не повірив своїм очам: на дні цеберки зібралася вода! Сантиметрів десять завглибшки! Прозора, набагато чистіша за ту, яку щодня привозили селяни. Хіба недавно падав дощ?.. Ні, його не було протягом останнього півмісяця. То, може, вона збереглася від давнішого дощу?.. Хотілося б думати, що так воно й було, однак цеберка протікала. Бо коли чоловік спробував її підняти, з неї полилася вода. Оскільки на такій глибині не було джерела, то довелося припустити, що вода безперестанку якось поповнюється. Принаймні в теорії така річ можлива. Але ж звідки бралося стільки води в цьому пересушеному піску?

Збудження поступово наростало, й чоловік не міг його перебороти. Відповідь була тільки одна. Очевидно, йшлося про капілярні властивості піску. Його поверхня завжди суха, та якщо копнути трохи глибше, там пісок завжди вологий. Напевно, випаровування з поверхні виконує роль своєрідної помпи, яка викачує воду з-під землі. Коли чоловік до цього додумався, все стало зрозумілим — густий туман над дюнами зранку та ввечері й незвична вологість, від якої гниють дерев'яні стіни та балки. Отже, сухість піщаного грунту не є

наслідком нестачі води, а скоріше того, що її викачування завдяки капілярним явищам не встигає за випаровуванням. Іншими словами, вода прибуває без упину, але її циркуляція в піску відбувається з такою швидкістю, якої не можна уявити собі у звичайному грунті. Та, мабуть, зовсім випадково його "Надія" десь перервала ту циркуляцію. Можливо, саме розміщення вкопаної цеберки й мала щілина навколо кришки перешкоджали випаровуванню і сприяли накопиченню води на дні. Чоловік ще не повністю з'ясував собі роль положення цеберки та інших чинників, але сподівався згодом успішно повторити дослід. Не виключено, що таким способом він зуміє побудувати високоефективний водозбірник.

Якщо цей дослід йому вдасться, то він не муситиме капітулювати перед селянами, коли перестануть привозити воду. Більше того, він зробив відкриття, що ввесь пісок — це велетенська помпа. Йому здавалось, наче він зараз сидить на ній. Щоб серце так шалено не калатало, вирішив затамувати на хвилину віддих. Ні, ще не треба нікому про це говорити. Краще приберегти цю грізну зброю на крайній випадок.

Мимоволі чоловік вибухнув сміхом. Якщо про свою "Надію" ще міг мовчати, то приховати душевне хвилювання було важко. Зненацька він пронизливо закричав і обхопив жінку, що готувала постіль, ззаду за стан. Вона вирвалася з його рук, а він упав навзнак і, дриґаючи ногами, реготав, наче йому лоскотали живіт паперовою кулею, наповненою особливо легким газом. Йому здавалося, ніби рука, якою затуляв обличчя, вільно літає в повітрі.

Жінка й собі засміялася, неохоче, аби підладитися до чоловіка. Він уявляв собі плетиво водяних жилок у піску, схожих на бавовняний пух, а вона, напевно, думала, що починається любовна гра. Ну що ж, нехай думає. Лише той, хто зазнав катастрофи на морі й чудом урятувався, спроможний збагнути психологію людини, яка хоче сміятися тому, що дихає.

Хоча ніщо не змінилося,— чоловік і далі перебував на дні ями,— він почувався так, ніби піднявся на високу башту.

Здавалося, що світ перевернувся догори ногами — горби й западини помінялися місцями. Так чи інакше, він знайшов воду серед дюн: Поки розпоряджатиметься тим пристроєм, селяни не зможуть нав'язати йому свою волю. Навіть якщо припинять постачати воду, він анітрохи не злякається. Від самої думки про те, як вони заметушаться, сторопіють, його знову брав сміх. Він усе ще був у ямі, та йому здавалося, що вибрався звідти. Обертаючись, оглядав усе навколо. Щоб належно оцінити мозаїку, треба дивитися на неї з певної відстані. Бо коли підступиш надто бли^-ко, загубишся у дрібницях. Виплутаєшся з однієї і відразу спіткнешся об іншу. Може, й він бачив досі не пісок, а тільки окремі піщинки.

Те ж саме він міг би сказати про н е ї, про ту, іншу жінку, й про своїх колег. У його пам'яті виринали тільки окремі, страшенно збільшені подробиці: м'язисті ніздрі... зморщені губи... тонкі губи... грубі пальці... тонкі пальці... Блискучі, мов зірки, очі... рядок бородавок під ключицею... фіолетова вена на жіночих грудях... Тільки від таких подробиць, бачених зблизька, його нудило. Однак крізь окуляри для короткозорих усе здавалося малесеньким, як комашка. Он там щось повзає — це його колеги п'ють чай в учительській. А ось у цьому кутку на вогкому ліжку незворушно лежить гола жінка, заплющивши очі, хоча з її сигарети ось-ось упаде попіл — це вона. Та чоловік аніскільки не заздрив тим комашкам, наче то були формочки для тістечок, порожні всередині. Невже йому треба уподібнюватися до нещасного кондитера, який випікає не потрібні нікому тістечка лише для того, щоб користуватися формочками? Якщо йому доведеться знову відновити стосунки з ними, то доведеться починати все спочатку. Зміни в піску були змінами і в ньому самому. Наче разом із водою він знайшов ще одне своє "я".

Отже, дослідження водозбірника стало його щоденним заняттям. Де закопати цеберку?.. Якої форми їй надати?.. Як швидкість накопичення води залежить від тривалості світлового дня?.. Як впливає на це

температура й атмосферний тиск?.. Записів, що рясніли цифрами та діаграмами, ставало чимраз більше. Жінка і не здогадувалася, чому звичайна пастка так його зацікавила. Пояснювала це тим, що взагалі чоловік не може обійтися без якоїсь забавки, а тому раділа — мовляв, слава богу, нарешті заспокоївся. А він почав допомагати їй у домашній роботі. Жінка не заперечувала. Незважаючи на те його дивне захоплення пасткою, все складалося на краще. Однак у нього були свої власні розрахунки й причини для такої поведінки. Щоб удосконалити водозбірник, треба було дочекатися сприятливих умов, а тому це забрало багато часу. Кількість даних зростала, але не вдавалося встановити закону, якому б вони підлягали. Щоб дійти до незаперечних висновків, треба було знати прогноз погоди і загальний стан атмосфери, що їх передавали по радіо. Тож радіо й стало спільною метою їх обох.

На початку листопада кількість зібраної за день води досягла максимуму,— чотирьох літрів,— але згодом води стало прибувати все менше. Видно, причиною цьому була температура; тож проведення переконливих дослідів, мабуть, доведеться відкласти до весни. Нарешті прийшла довга сувора зима: у повітрі разом із піском літали крижинки. Щоб придбати якнайкращого радіоприймача, чоловік вирішив хоч трохи допомагати жінці в домашній роботі. Яма мала ту перевагу, що захищала від вітру, але сонце майже не заглядало сюди, і життя в ній було важке. Навіть коли притискав мороз, піску намітало не менше, ніж улітку, а тому доводилося безперестанку його згрібати. Часто шкіра на пальцях тріскала і кривавилась.

А проте якось зима минула й настала весна. На початку березня нарешті купили радіоприймача й поставили на даху високу антену. Ощасливлена жінка, раз по раз вигукуючи від захоплення, цілого півдня крутила ручку настройки то в один, то в другий бік. Наприкінці того ж місяця вона відчула, що завагітніла. Збігло ще два місяці. Протягом трьох днів над ямою летіли з заходу на схід великі білі птахи, а наступного ранку жінка поскаржилася на гострий біль у животі і кровотечу. Хтось із селян, у кого був родич ветеринар, поставив діагноз: позаматкова вагітність. Було вирішено відвезти жінку на триколісному

"пікапі" до міської лікарні. Поки чекали на машину, чоловік не відходив від жінки — однією рукою тримав її за руку, а другою гладив їй живота.

І ось нарешті "пікап" зупинився на краю ями. Вперше за півроку селяни опустили мотузяну драбину. Жінку загорнули в ковдру, як лялечку, і витягли нагору. Вона подивилася на чоловіка очима, повними сліз і болю. Він удав, що нічого не бачить, і відвернувся.

Жінку повезли, а мотузяна драбина лишилася. Чоловік несміливо простяг руку і торкнувся її пальцями. Переконавшись, що вона не зникає, почав дряпатися наверх. Небо було брудно-жовте. Ноги й руки обважніли, ніби він щойно виліз із води... Ось вона, довгождана драбина!..

Сильний вітер забивав йому подих. На краю ями чоловік знайшов місце, звідки види ілос я море, жовте й каламутне. Глибоко вдихнув — на зубах щось заскрипіло, а повітря було зовсім не таке, як він сподівався. Обернувшись, побачив, що над краєм села висіла хмара піщаної куряви. Мабуть, зняв її "пікап"... От шкода, що на прощання він не відкрив їй, навіщо насправді є та пастка.

На дні ями щось ворушилося. Його власна тінь. Поряд з нею виднів водозбірник. Частина його дерев'яної конструкції була пошкоджена. Напевне, хтось ненароком наступив ногою, коли жінку виносили. Чоловік поспішив униз, щоб полагодити її. Вода піднялася до четвертої риски, як він і передбачав на підставі своїх розрахунків. Пошкодження начебто було незначне. В хаті голосно співало радіо. Ледве стримуючи сльози, чоловік занурив у воду руки. Вода була холодна як крига. Потім він опустився на коліна й завмер.

Власне, навіщо спішити з утечею? На його квитку туди й назад не було вказано ні станції відправлення, ні станції призначення: він зможе вписати в нього, що захоче. Крім того, його серце розпирало бажання

розповісти комусь про водозбірник. Коли вже на те пішло, то кращих слухачів, ніж селя-

ни, він ніде не знайде. Якщо не сьогодні, то завтра розкриє комусь свою таємницю.

А про втечу можна подумати іншим разом.

ОГОЛОШЕННЯ з приводу заяви про зникнення людини

Прізвище та ім'я зниклої особи: Нікі Дзюмпей.

Дата народження: 7 березня 1924 р.

У зв'язку із заявою Нікі Сіно про зникнення Нікі Дзюмпея просимо до 21-го вересня 1962 року надсилати на адресу суду відомості про вищеназвану особу. В противному разі названа особа буде визнана померлою. Усіх, хто знає про місце перебування або смерть названої особи, просимо повідомити суду до вказаного терміну.

18 лютого 1962 р.

Цивільний суд РІШЕННЯ

Заявниця: Нікі Сіно.

Зникла особа: Нікі Дзюмпей (нар. 7 березня 1924 р.).

У зв'язку із заявою про зникнення вищеназваної особи суд видав офіційне оголошення, але не одержав ніяких відомостей про місце перебування або смерть зниклої особи після 18 серпня 1955 року, тому схвалив таке рішення:

Визнати відсутнього Нікі Дзюмпея померлим.

5 жовтня 1962 р. Підпис судді

Цивільний суд